

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”

На правах рукопису

УДК 37.011.33:372.3(477.82) “18/19”

БУБІН АЛЛА ОЛЕКСАНДРІВНА

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ
СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НА ВОЛИНІ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТОЛІТТЯ)

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

спеціальність 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Науковий керівник: доктор
педагогічних наук, професор
Лисенко Н. В.

Івано-Франківськ – 2015

ЗМІСТ

СЛОВНИК АБРЕВІАТУР.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НА ВОЛИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.).....	12
1.1 Стан дослідження наукової проблеми: історико-рефлексивний аналіз..	12
1.2 Передумови розвитку дошкільної освіти на Волині в межах Російської імперії	33
1.3 Організаційно-правове забезпечення суспільного дошкільного виховання за різних політичних устроїв краю	48
Висновки до першого розділу.....	73
РОЗДІЛ 2 РОЗВИТОК СИСТЕМИ СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ І ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВИХОВАТЕЛІВ НА ВОЛИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ	76
2.1 Діяльність громадськості краю щодо популяризації та впровадження ідей суспільного дошкільного виховання	76
2.2 Розвиток і функціонування мережі інституцій дошкільного виховання на Волині	110
2.2.1 Друга половина ХІХ – 1930-ті рр	110
2.2.2 1939-й – 1950-й рр.....	135
2.3 Фахова підготовка вихователів на Волині та можливості творчого використання здобутків дошкільної освіти краю в сучасних умовах	150
Висновки до другого розділу.....	177
ВИСНОВКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	185
ДОДАТКИ.....	235

СЛОВНИК АБРЕВІАТУР

ІНО – Інститут народної освіти

МНО – Міністерство народної освіти

Наркомздорів'я – Народний комісаріат охорони здоров'я

НКО – Народний комісаріат освіти

РНК – Рада Народних Комісарів

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

РТЧХ – Російське товариство Червоного Хреста

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УНВК – Український національний виборчий комітет Волині, Холмщини,
Підляшшя і Полісся

УНДП – Український науково-дослідний інститут педагогіки в м. Харкові

УНР – Українська Народна Республіка

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка (з 30 січня 1937 р.)

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка (до 30 січня 1937 р.)

УСС – Українські січові стрільці

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах соціально-культурного відродження України розвиток дошкільного виховання як початкової ланки системи освіти набуває першочергової ваги. Запорукою успіху розбудови дошкільної освіти на сучасному етапі державотворення є творче осмислення кращих надбань минулого задля їх упровадження в педагогічну практику відповідно до вимог законів України “Про освіту”, “Про дошкільну освіту”, Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр., Базового компонента дошкільної освіти та інших нормативно-правових документів. Розв’язання окреслених завдань можливе за умови ґрунтовного вивчення традицій суспільного дошкільного виховання, найхарактерніших особливостей його розвитку та здобутків у різних етнорегіонах нашої держави.

Початкові спроби досягнення витоків суспільного дошкільного виховання на українських землях здійснено у перші десятиріччя ХХ ст. Вони представлені у науковому доробку А. Животка, С. Русової, С. Сірополка.

Проблеми розвитку теорії та практики дошкільного виховання кінця ХІХ – початку ХХ ст. проаналізовано в дисертаційних роботах дослідників С. Абрамсона, І. Адамек, Л. Батліної, З. Нагачевської, С. Попиченко, Г. Рего. Зокрема, С. Абрамсон висвітлює досвід роботи кращих дитячих садків початку ХХ ст., наводить статистичні дані про діяльність громадсько-педагогічних товариств в Україні до 1917 р. У дослідженні Л. Батліної простежено становлення дошкільного виховання на українських землях у складі царської Росії до 1917 р., розкрито зміст діяльності Київського товариства народних дитячих садків, Одеського товариства сприяння дошкільному вихованню найбідніших дітей, особливості розвитку дошкілля упродовж 1917 – 1941 рр.

У роботах сучасних науковців визначено передумови формування теорії та практики дошкільного виховання в “підросійській” Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. (С. Попиченко); увиразнено етапи становлення

дошкільного виховання в Східній Галичині 1869 – 1939 рр. (З. Нагачевська) та в Закарпатті в умовах австро-угорської державності (Г. Реґо); простежено еволюцію дошкільної педагогічної освіти в Україні у 1905 – 1941 рр. (І. Улюкаєва); проаналізовано теоретичні основи, форми і методи професійної підготовки фахівців дошкільного виховання кінця ХІХ – початку ХХ ст. у контексті становлення вітчизняної та світової педагогічної думки і досвіду діяльності перших дошкільних закладів (Т. Слободянюк).

Історико-педагогічні аспекти розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні відображено у працях Л. Артемової, Н. Дічек, Н. Лисенко, Л. Пісоцької, Т. Степанової та ін.

Особливий інтерес для нашої дисертаційної роботи становить аналіз генези освіти у Волинському регіоні (М. Барсов, П. Батюшков, О. Борецько, Т. Джаман, Л. Єршова, О. Левицький, М. Мукалов, В. Омельчук, Н. Сейко).

Водночас діяльність дошкільних установ Волині упродовж другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. в історико-педагогічній літературі висвітлена недостатньо, що значно збіднює уявлення про означений період розвитку суспільного дошкільного виховання. Відтак, це негативно впливає не лише на його критичну оцінку, а й на пошуки можливостей творчого використання наявних здобутків у сучасній практиці діяльності дошкільних навчальних закладів України. Вочевидь, порушена проблема становить значний науковий інтерес для теорії та практики української дошкільної освіти.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена наявністю суперечностей між недостатнім вивченням генези дошкільного виховання на Волині другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. та важливістю об'єктивної оцінки цього періоду в становленні дошкілля не лише на Волині, а й в Україні загалом; потребою узагальнення історико-педагогічного досвіду розбудови закладів суспільного дошкільного виховання в краї та доцільністю його використання в сучасних умовах розвитку української освіти.

Актуальність проблеми спричинила вибір теми наукового дослідження: **“Становлення та розвиток системи суспільного дошкільного виховання на Волині (друга половина XIX – перша половина XX століття)”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складовою частиною науково-дослідної теми кафедри теорії та методики дошкільної і корекційної освіти ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” “Підготовка майбутнього педагога до професійної діяльності в умовах трансформації суспільного устрою та інтегрування в Європейський освітній простір”, номер державної реєстрації 0106U009432. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 4 від 27 жовтня 2010 р.) та погоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук при НАПН України (протокол № 2 від 30 березня 2010 р.).

Мета дослідження – проаналізувати генезу і розвиток системи суспільного дошкільного виховання на Волині (друга половина XIX – перша половина XX ст.), виокремити її позитивні здобутки в теорії та практиці задля їх творчого впровадження у процес реформування сучасної дошкільної освіти України.

Завдання дослідження:

1. Здійснити історико-рефлексивний аналіз наукової проблеми, визначити передумови розвитку дошкільної освіти на Волині другої половини XIX – першої половини XX ст.
2. Охарактеризувати нормативно-правове забезпечення суспільного дошкільного виховання у різні періоди його еволюції.
3. Проаналізувати особливості та зміст діяльності громадських організацій Волині щодо популяризації та впровадження ідей суспільного дошкільного виховання.

4. Розкрити організаційно-педагогічні основи функціонування мережі дошкільних інституцій на Волині досліджуваного періоду та здійснити періодизацію їхнього розвитку.

5. Виявити специфіку фахової підготовки вихователів дошкільних закладів Волині у другій половині XIX – першій половині XX ст.; узагальнити можливості творчого використання здобутків дошкільної освіти краю в сучасних умовах.

Об’єкт дослідження – теорія та практика суспільного дошкільного виховання в Україні в умовах різних державно-політичних режимів.

Предмет дослідження – суспільне дошкільне виховання на Волині у другій половині XIX – першій половині XX ст.

Методи дослідження:

– *конкретно-пошуковий* (аналіз зарубіжної й української історичної, науково-педагогічної та методичної літератури, вивчення законодавчо-нормативних документів, архівних джерел, статистичних звітів дошкільних закладів) – з метою історико-рефлексивного аналізу наукової проблеми, характеристики соціально-педагогічних передумов становлення і розвитку дошкільної освіти на Волині, визначення організаційно-правового забезпечення суспільного дошкільного виховання в досліджуваній період;

– *проблемно-цільовий і порівняльно-зіставний* (вивчення архівних матеріалів, публікацій, періодичних видань досліджуваного періоду, порівняльний аналіз статутів благодійних і культурно-освітніх товариств) – для розкриття особливостей діяльності громадських організацій Волині щодо популяризації та реалізації ідей дошкільного виховання;

– *хронологічний* – для характеристики розвитку і функціонування мережі дошкільних інституцій на Волині в досліджуваній період;

– *ретроспективний* – з метою з’ясування специфіки фахової підготовки вихователів на Волині й узагальнення можливостей творчого використання здобутків дошкільної освіти краю в сучасних умовах.

Хронологічні межі дослідження – друга половина XIX – перша половина XX ст. Нижня межа – 1861 р. – співвідноситься з відкриттям князем І. Любомирським притулку для дітей віком до 7 років на час, коли батьки були зайняті польовими роботами. Верхня межа сягає 1950 р. (наказ Волинського обласного відділу народної освіти № 16 від 25 січня 1950 р.) і пов'язана з виконанням народногосподарського плану регіону щодо укомплектування дитячих садків, покращення їх матеріального забезпечення, підвищення ефективності організаційно-педагогічного процесу в дошкільних установах, розгортання серед населення педагогічної пропаганди суспільного дошкільного виховання.

Територіальні межі дослідження. Науковий пошук охоплював волинські землі у складі різних держав: Російської імперії (Волинська губернія); міжвоєнної Польщі (Волинське воєводство); “радянської” України.

Джерельна база дослідження: архівні документи і матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) – фонди 166, 2201, 3560; Центрального державного історичного архіву у м. Києві (ЦДІАК України) – фонди 442, 707; Центрального державного історичного архіву у м. Львові (ЦДІАЛ України) – фонди 179, 206, 348, 395, 462; Державного архіву Волинської області (ДАВО) – фонди 3, 38, 46, 178, 389, 390, 447, Р-59; Державного архіву Житомирської області (ДАЖО) – фонди 329, Р-28, Р-31, Р-280, Р-326, Р-327, Р-1983, Р-1999, Р-2524; Державного архіву Рівненської області (ДАРО) – фонд 3; матеріали Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського; Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. Сухомлинського; Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки; бібліотеки Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки; періодичні центральні та регіональні часописи другої половини XIX – першої половини XX ст.; нормативні документи, довідкові та статистичні видання державних органів управління освітою; документи Волинського губернського та повітових

відділів освіти; Волинського обласного відділу народної освіти; статuti і звіти громадських організацій; документація окремих дошкільних закладів; наукові розвідки педагогів, культурно-освітніх діячів Волині; автореферати дисертацій, монографії, наукові розвідки.

Наукова новизна одержаних результатів:

- *вперше* здійснено комплексний історико-педагогічний аналіз проблеми становлення та розвитку системи суспільного дошкільного виховання на Волині у другій половині XIX – першій половині XX ст.;
- визначено соціально-економічні та політичні передумови становлення дошкільних інституцій у регіоні в межах різних держав;
- проаналізовано організаційно-педагогічні засади розвитку і функціонування мережі дошкільних інституцій краю в досліджуваний період та здійснено періодизацію їхнього розвитку;
- поглиблено відомості про участь у поширенні та реалізації ідей суспільного дошкільного виховання громадських організацій краю, зокрема Волинського товариства сприяння вихованню дітей із відділом їхнього захисту, повітових “Просвіт”, Мацежі польської, Союзу українок Волині, Союзу жінок-українок громадської праці;
- виявлено специфіку фахової підготовки вихователів на Волині та окреслено можливості творчого використання здобутків дошкільної освіти краю в сучасних умовах;
- у науковий обіг введено документи й історичні факти, які раніше не використовувалися вітчизняною педагогічною думкою (ЦДАВО України – ф. 3560, спр. 45, 57; ф. 2201, спр. 524; ЦДІАК України – ф. 442, спр. 97; ф. 707, спр. 137; ДАВО – ф. 3, спр. 1711; ф. 38, спр. 95; 164, 261; ф. 46, спр. 5836; ф. Р-59, спр. 19, 20, 21, 28; ДАЖО – ф. Р-31, спр. 7, 22, 27; ф. Р-280, спр. 42).

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що матеріали наукового дослідження включені до змісту робочих програм із курсів “Вступ до спеціальності”, “Дошкільна педагогіка”, “Історія

педагогіки”; розроблено факультативний курс “Суспільне дошкільне виховання на Волині (друга половина XIX – перша половина XX ст.): становлення і розвиток”, що поглиблює сучасні знання з історії дошкільної педагогіки, збагачує досвід фахової підготовки вихователів дошкільних інституцій. Вони можуть бути використані для розробки спецсемінарів із дисциплін педагогічного циклу для студентів педагогічних навчальних закладів різних рівнів акредитації, при написанні наукових і кваліфікаційних робіт.

Матеріали дисертаційної роботи **впроваджено** у навчально-виховний процес Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького (акт про впровадження № 428/03 від 09.10.2014 р.), ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (акт про впровадження № 01-15/03-569 від 16.04.2015 р.), Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти (акт про впровадження № 342/02-13 від 12.05.2015 р.), Дубенського коледжу Рівненського державного гуманітарного університету (акт про впровадження № 152 від 18.05.2015 р.), Луцького педагогічного коледжу (акт про впровадження № 267 від 22.05.2015 р.), ВКНЗ “Володимир-Волинський педагогічний коледж імені А. Ю. Кримського” (акт про впровадження № 135 від 22.05.2015 р.), Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (акт про впровадження № 03-29/02/1958 від 16.06.2015 р.).

Апробація результатів дослідження відбувалася шляхом опублікування наукових статей, виступів на міжнародному науково-практичному семінарі “Народні звичаї, традиції та обряди: етнорегіональний вимір у полікультурному просторі сучасного суспільства” (Львів, 2009); міжнародному науково-практичному форумі “Народознавчі технології охорони і збереження здоров’я дітей та молоді” (Івано-Франківськ, 2010); міжнародних науково-практичних конференціях “Етновиховний простір сучасних закладів освіти в умовах глобалізації: стан і перспективи” (Хмельницький, 2010), “Розвиток особистості та професіоналізму фахівця в

системі неперервної освіти в контексті викликів ХХІ століття” (Чернівці, 2011), “Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии” (Москва, 2013).

Достовірність результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю вихідних положень дисертації, опорою на архівні матеріали, ґрунтовним науковим аналізом історико-педагогічної та сучасної наукової літератури з окресленої проблеми.

Публікації. Основні положення та висновки здійсненого дослідження висвітлено у 10 публікаціях: 7 статей у фахових виданнях України, 2 – у закордонних наукових періодичних виданнях, 1 – в іншому науковому виданні.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (421 найменування), 15 додатків. Загальний обсяг дисертації – 305 сторінок, із них 184 – основного тексту.

РОЗДІЛ 1

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НА ВОЛИНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

1.1. Стан дослідження наукової проблеми: історико-рефлексивний аналіз

У Національній доктрині розвитку освіти України, яка визначила систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію й основні напрями розвитку освіти в нашій державі у першій чверті ХХІ ст., зацентовано увагу на необхідності збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій у контексті наукового забезпечення модернізаційних процесів у вітчизняній системі освіти щодо її відповідності сучасним світовим трансформаціям [276, с. 4].

Зазначене актуалізувало потребу історико-рефлексивного (рефлексія – самоаналіз, роздуми людини над власним душевним станом; у філософії – відображення, а також дослідження процесу пізнання [376, с. 501]) аналізу становлення системи суспільного дошкільного виховання в Україні загалом і в її окремих регіонах зокрема.

Історико-етнографічні межі Волині змінювалися залежно від політичних умов на етнічних українських землях у другій половині ХІХ – першій половині ХХ ст.

Після третього поділу Польщі в 1795 р. всі волинські землі відійшли до Російської імперії – створено Волинську губернію; у 1917 – 1919 рр. Волинь перебувала у віданні Центральної Ради, Гетьманату, Директорії; за Ризьким мирним договором 1921 р. її західна частина опинилася в складі Польщі як окреме Волинське воєводство, а східна – у межах СРСР. Відтак, це зумовило аналіз стану суспільного дошкільного виховання досліджуваної доби в умовах російського, польського й українського державних утворень та радянського періоду в історії України.

Вивченням витоків теорії та практики суспільного дошкільного виховання в Російській імперії займалися М. Виноградов (“Очерки по истории идей дошкольного воспитания”, 1925) [150], Л. Красногорська (“Очерки развития дошкольного воспитания в РСФСР”, 1938) [230], І. Чувашев (“Очерки по истории дошкольного воспитания в России (до Великой октябрьской революции)”, 1955) [406]. Зокрема, М. Виноградов розкрив педагогічні погляди Платона, Я.-А. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Й. - Г. Песталоцці, М. Монтессорі, С. Холла щодо виховання дітей дошкільного віку; проаналізував практику дошкільного виховання у Німеччині, Франції, Англії, США, царській Росії. На його думку, про зацікавленість справою дошкільного виховання в Росії засвідчує той факт, що 1866 р. у в Петербурзі А. Симонович заснувала журнал “Дитячий садок”, на сторінках якого висвітлювалися питання про виховання дітей дошкільного віку. Автор зазначає, що в 1871 році в Санкт-Петербурзі виникло перше в Російській імперії Фребелівське товариство, яке організувало курси для підготовки керівників і вихователів дитячих садків.

У перший період свого розвитку російські дошкільні заклади знаходилися під впливом системи Ф. Фребеля; у 90-х роках XIX ст. в теорії та практиці дошкільного виховання починають втілюватися ідеї вільного виховання П. Блонського, К. Венцеля, С. Холла, які сприяли природному розвитку кожної дитини, її самовихованню, тобто суперечили формальним суворим методам традиційного виховання. У 1913 році в Петербурзі відкрився платний дитячий садок, який працював за системою Марії Монтессорі, методика якої полягала у розвитку потенційних здібностей дитини за допомогою спеціально розроблених навчальних матеріалів і ретельно підготовленого середовища, де приділялася значна увага незалежності дитини, її індивідуальним потребам. Керівником цього дитячого садка була Ю. Фаусек [150].

Заслуговує на увагу наукова розвідка Л. Красногорської щодо аналізу становлення і розвитку дошкільного виховання в царській Росії.

Дослідницею охарактеризовано типи дошкільних закладів, зокрема такі, як: платні дитячі садки, народні дитячі садки, ясла-притулки для дітей раннього дошкільного віку, дитячі осередки [230].

Суттєвими у контексті нашого дослідження є напрацювання І. Чувашева, в яких розкрито теоретичні основи та практика виховання дітей дошкільного віку в Росії у XVIII – на початку XX ст. Автор аналізує досвід створення школи для малолітніх дітей при Гатчинському виховному будинку (1832 р.); висвітлює погляди російських педагогів шістдесятих років XIX ст. на проблему поширення дитячих садків для різних верств населення; розкриває зміст роботи в різних типах дошкільних закладів кінця XIX ст.: ясла-притулки, народні дитячі садки, дитячі майдани, літні дитячі ясла, дитячі притулки, платні дитячі садки. І. Чувашев уперше розкрив зміст державних нормативних актів, якими керувалися при відкритті освітньо-виховних закладів для малолітніх дітей: “Правила освітньо-виховних закладів для малолітніх дітей”, “Про навчально-виховні заклади для дітей дошкільного віку”, “Положення про домашні дитячі садки”. Автор наводить приклади поширення ідей суспільного дошкільного виховання товариствами, гуртками (Санкт-Петербурзьке товариство сприяння дошкільному вихованню, Московський гурток спільного виховання і навчання дітей, Московський педагогічний гурток, Київське товариство народних дитячих садків) [406].

Проблему суспільного дошкільного виховання у педагогічній пресі Російської імперії початку XX ст. порушила Г. Ларіонова, яка здійснила історико-педагогічний аналіз публікацій у журналах “Виховання і навчання”, “Сімейне виховання”, “Вільне виховання”, “Дошкільне виховання”. Це дозволило дослідниці оцінити періодичні педагогічні видання як джерело, яке висвітлювало становлення теоретичних основ вітчизняної дошкільної педагогіки. Автор зазначила, що на сторінках журналів уперше належним чином відображені положення про важливе значення виховання у розвитку

дитини дошкільного віку, визначені мета і завдання гармонійного розвитку дошкільника, зміст і методи виховання та навчання дітей [235].

Перші спроби аналізу витоків суспільного дошкільного виховання в Україні у межах Російської імперії, представлені в науковому доробку А. Животка, С. Русової, С. Сірополка, припадають на перші десятиріччя ХХ ст. [190; 348; 372].

Поза сумнівом, ініціатором розбудови національного дошкільного виховання в Україні була Софія Русова. У своїй педагогічній діяльності та підготовці педагогічних кадрів у Фребелівському жіночому педагогічному інституті в Києві, у педагогічних працях (“Дошкільне виховання”, “Теорія і практика дошкільного виховання”, “У дитячому садку”) вона прагнула до створення національних засад для виховання дітей дошкільного віку, відстоювала ідеї навчання рідною мовою, самобутності українського дитячого садка. Головне завдання виховання С. Русова вбачала у формуванні людського в дитині, у створенні можливостей для виявлення її творчих сил, діяльного ставлення до життя.

А. Животко у статті “Фактори дошкільного виховання” ідею дитячого садка обумовлював інтересами національної освіти, потребами народу, його світоглядом: “Систематичне віками знищення рідної культури, чуття державності свого народу, недбалості до своєї мови і звичке рабство під чужою культурою, а також ті нездорові умови родинного життя... все це викликає необхідність для воскреслої держави виховання нових, вільних громадян, сильних почуттям і міццю духу” [196, с. 12].

У праці “Дошкільне виховання” А. Животко зазначав, що кожен педагог має самостійно і творчо обирати, ставити й вирішувати педагогічні завдання. Пропонуючи певну програму роботи, він не визначає її поділу для певних вікових груп дітей, оскільки це має вирішувати сам вихователь, орієнтуючись на вікові можливості й особливості вихованців. Відтак, через усі педагогічні праці науковця проходить ідея демократизації виховної діяльності педагога [190].

Заслужують на увагу положення статті С. Сірополка “Завдання нової школи”, де зазначено, що дошкільне виховання повинно стати суспільною інституцією й увійти в систему загальноосвітніх інституцій. Суспільне дошкільне виховання, на його думку, має на меті культивувати розвиток дитини та допомагати саморозвиткові свободи, почуття й розуму дитини. Одним із найважливіших принципів дошкільного виховання педагог вважав єднання дитини з природою, зі своїм народом та мовою [370, с. 157].

Проблеми розвитку теорії та практики дошкільного виховання кінця XIX –початку XX ст. становлять основу дисертаційних робіт зарубіжних і українських дослідників С. Абрамсона [122], І. Адамек [124], Л. Батліної [132], О. Бондар [136], З. Нагачевської [271], С. Попиченко [328]. Становлення та розвиток професійної підготовки фахівців із дошкільного виховання досліджували Т. Слободянюк [375], І. Улюкаєва [392].

Вказані дослідження засвідчують, що історико-педагогічний аспект проблеми становлення і розвитку дошкіль в Україні привернув увагу вчених із середини минулого століття. Так, С. Абрамсон розкриває досвід роботи кращих дитячих садків на початку XX ст., характеризує діяльність громадсько-педагогічних товариств в Україні до 1917 р. Науковець наголошує на тому, що царська Росія була найвідсталішою країною щодо розвитку суспільного дошкільного виховання. Розширення мережі дошкільних закладів припадає на роки Першої світової війни, оскільки стрімко зростає кількість бездоглядних і безпритульних дітей. Автор зазначає, що у 1917 році на території Російської імперії налічувалося 250 – 280 дитячих садів, а на українських землях, які входили до її складу, – 30. У 1907 році в “підросійській” Україні було лише 5 народних дитячих садків, існували платні дитячі садки, які відкривалися на кошти заможного населення [122].

Незважаючи на діяльність благодійних організацій (Київське товариство народних дитячих садків, Дніпропетровське товариство народних дитячих садків, Одеське товариство сприяння дошкільному вихованню

єврейських дітей), дошкільні заклади функціонували здебільшого в надзвичайно скрутних умовах: погане харчування, убогі приміщення, відсутність іграшок, навчального приладдя, низький рівень виховної роботи [122].

У контексті дослідження заслуговує на увагу дисертаційна робота Л. Батліної, у якій розкрито діяльність Київського товариства народних дитячих садків, Одеського товариства сприяння дошкільному вихованню єврейських дітей. Суттєвим для нас є те, що, аналізуючи історію розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні у 1917 – 1941 рр., автор виділила два періоди у цьому процесі:

1) 1917 – 1925 рр. – період становлення суспільного дошкільного виховання, у якому простежуються два етапи:

а) законодавчого виведення суспільного дошкільного виховання в державній системі народної освіти 1917 – 1920 рр., розгортання широкої організаційної роботи зі створення мережі дошкільних закладів, яка гальмувалася революційними подіями та громадянською війною;

б) 1921 – 1925 рр. – утвердження закладів суспільного дошкільного виховання як першої сходинки державної системи народної освіти, переведення більшості навчально-виховних закладів на утримання місцевих органів влади;

2) 1926 – 1941 рр. – період розвитку суспільного дошкільного виховання в роки соціальної індустріалізації та перших п'ятирічок, який відповідно поділено на два етапи:

а) поступовий розвиток суспільного дошкільного виховання (1926 – 1929 рр.), коли мережа дошкільних закладів зростала повільно;

б) 1930-ті рр. – початок Другої світової війни – остаточно утвердився основний тип дошкільних закладів – дитячий садок, викристалізувалися мета, завдання, основний зміст навчально-виховної роботи в закладах дошкільного виховання [132].

У руслі дослідження глибиною теоретичного аналізу відзначається наукова праця С. Попиченко, у якій обґрунтовано соціально-економічні, політичні, педагогічні передумови розвитку теорії та практики дошкільного виховання на українських землях у складі царської Росії у період кінця XIX – початку XX ст., розкрито зміст і особливості педагогічного процесу в різних типах закладів, які охоплювали дітей дошкільного віку (дитячі садки, ясла, літні дитячі майданчики, селянські ясла-притулки, дитячі осередки, сирітські будинки, дитячі притулки, будинки опіки), проаналізовано напрями діяльності громадсько-педагогічних товариств у справі організації дошкільного виховання в Україні: заснування та підтримка дитячих садків, осередків, установ для підготовки дошкільних працівників; розробка й аналіз питань теорії дошкільного виховання; пропаганда ідей суспільного дошкільного виховання [328].

Конструктивною видається наукова позиція С. Попиченко щодо визначення і наукового обґрунтування періодів розвитку дошкільного виховання до 1917 р., а саме:

1) 40-80-ті рр. XIX ст. – відкриття перших дитячих садків, діяльність сирітських будинків та притулків для дітей, які залишилися без опіки батьків і рідних;

2) 90-ті рр. XIX ст. – 1904 р. – створення громадсько-педагогічних товариств для сприяння розвитку теорії та практики суспільного дошкільного виховання, відкриття народних дитячих садків, зростання мережі приватних дошкільних установ, початок функціонування селянських ясел-притулків, продовження діяльності закладів опіки;

3) 1905-1917 рр. – відкриття навчальних закладів для підготовки дошкільних працівників, заснування й удосконалення форм роботи дитячих закладів, розвиток вітчизняної теорії дошкільного виховання.

С. Попиченко також виявила причини, що перешкождали розвитку дошкільних закладів: відсутність єдиного централізованого керівництва процесом відкриття та функціонування дошкільних установ, які не були

включені до державної системи освіти; брак коштів для розвитку дошкільної справи в Україні у зв'язку з відсутністю державних асигнувань, повна залежність дитячих садків, ясел від доброчинності, пожертвувань прогресивної інтелігенції. Суттєвим є те, що автор аналізованої праці узагальнила систему теоретичних поглядів на дошкілля діячів освіти кінця XIX – початку XX ст. Н. Лубенець, Т. Лубенця, С. Русової [328].

Заслуговує на увагу наукова розвідка О. Бондар, у якій розкрито теоретико-методологічні основи української “радянської” дошкільної педагогіки, проаналізовано політико-правові засади та практичне здійснення державної політики щодо суспільного дошкільного виховання. У результаті наукового пошуку дослідницею встановлено, що система суспільного дошкільного виховання в УСРР у 1919 – 1933 рр. пройшла у своєму розвитку три основні етапи:

1) 1919 – 1922 рр. – суспільне дошкільне виховання спиралося на теоретичний і практичний досвід зарубіжних і вітчизняних фундаторів дошкільної освіти кінця XIX – початку XX століть (С. Абрамсона, А. Гендрихівської, О. Дорошенко, М. Монтесорі, С. Русової, Ф. Фребеля, В. Чередниченка та ін.). Методика виховання у дошкільних закладах базувалася на загальноєвропейській педагогічній традиції і передбачала виховання у дитини творчих здібностей із урахуванням особистих нахилів.

2) 1923 – 1927 рр. – зусилля радянського уряду в галузі дошкільного виховання спрямовувалися на концентрацію всіх закладів дошкільного виховання у відомствах, підпорядкованих Народному комісаріату освіти та Народному комісаріату охорони здоров'я. Обмежувався вплив на систему дошкільного виховання громадських організацій і громадян-благодійників. Центральні та місцеві органи влади організовували діяльність ясел, садків, майданів, притулків, осередків, клубів. Ліквідація безпритульності призвела до відчутного зменшення кількості дитячих будинків.

На думку О. Бондар, особливістю суспільного дошкільного виховання в УСРР у зазначений період був багатонаціональний контингент вихованців.

Підтвердженням цього є те, що традиційно в республіці створювалися не тільки російські й українські дошкільні заклади, а й єврейські, польські, вірменські, німецькі, грецькі, татарські, молдавські та ін.

3) 1928 – 1933 рр. – заклади дошкільного виховання фінансувалися не лише державою, а й утримувалися коштом промислових підприємств, сільськогосподарських артілей, профспілкових і громадських організацій. Батьківська оплата була обов'язковою, але її рівень був мінімальним і загальнодоступним. Автор звертає увагу на те, що в 1923 – 1933 рр. відбулися фундаментальні зміни й у методиці дошкільного виховання: від індивідуальної роботи з окремою дитиною до переорієнтації на дитячий колектив як складову частину радянської системи виховання [136].

Необхідно відзначити дослідження З. Нагачевської “Становлення і розвиток українського суспільного дошкільного виховання в Східній Галичині (1869 –1939 рр.)”, де вперше зосереджено увагу на особливостях розвитку дошкільного виховання залежно від територіального поділу. Автор наголошує на тому, що дошкільне виховання в Австро-Угорській імперії розвивалося іншими шляхами, ніж дошкільня на українських землях, що належали до складу царської Росії. У роботі окреслено передумови виникнення дошкільних закладів на українських землях Галичини в умовах австро-угорської державності, простежено еволюцію теорії та практики суспільного дошкільного виховання в краї в умовах поверсальної Польщі, розкрито теоретико-методичні й організаційні засади виховного процесу в різних типах дошкільних закладів, проаналізовано зміст і форми підготовки педагогічних кадрів для інституцій дошкільного виховання [271].

Глибокий науково-теоретичний аналіз дозволив З. Нагачевській виділити такі етапи у розвитку дошкільного виховання у Східній Галичині:

1) 1869 – 1890 рр. – інтенсивно формувалися передумови виникнення українських дошкільних інституцій, спричинені активною діяльністю товариства “Просвіта”, Наукового товариства імені Тараса Шевченка, Руського товариства педагогічного. У 1870 – 1880-х рр. утвердилися

організаційно-правові засади офіційної системи суспільного дошкільного виховання; посилюється увага до проблем виховання малолітніх дітей в українських родинах;

2) 1891 – 1900 рр. – поширення жіночого руху, який упродовж півстоліття відігравав важливу роль у пробудженні національної самосвідомості “західних” українців. У центрі уваги освічених жінок краю опинилося питання про організацію інституцій суспільної опіки та початкового виховання дітей дошкільного віку. Наприкінці XIX ст. проводилася робота щодо створення громадського центру для утримання дитячих закладів – першого на західноукраїнських землях дошкільного товариства “Руська охоронка” (1900 р.);

3) 1901 – 1918 рр. – виникнення українських дошкільних закладів, які реалізували систематичну виховну програму, створення підґрунтя для формування теоретико-методичних та організаційних засад їхнього функціонування. Активна робота членів львівського дошкільного товариства щодо відкриття постійних охоронок зумовила зростання уваги до цієї проблеми громадсько-культурних, педагогічних, господарських і релігійних організацій Східної Галичини, а саме: “Клубу русинок”, “Кружка українських дівчат”, “Жіночої громади”, товариства “Дністер”, греко-католицького чернечого згромадження Сестер служебниць Пречистої Діви Марії тощо;

4) 1919 – 1931 рр. – провідні культурно-освітні організації Західної України (Українське педагогічне товариство, “Просвіта”, “Союз українок”, Крайове товариство охорони дітей і опіки над молоддю) здійснювали активну пропагандистсько-роз’яснювальну роботу, спрямовану на утвердження закладів дошкільного виховання як складової загальнопедагогічного національного поступу, вели пошук шляхів розширення мережі, зміцнення матеріальної бази охоронок і дитячих садків;

5) 1932 – 1939 рр. – період різкої протидії прогресивної громадськості краю намаганням адміністративної влади й офіційних органів освіти

підпорядкувати українське дошкілля загальнодержавному освітньому курсові.

3. Нагачевська цілком слушно підсумовує, що внаслідок діяльності прогресивної громадськості Галичини в краї було створено неофіційну систему суспільного дошкільного виховання:

а) дошкільні заклади: сезонні дитячі садки в селах і півоселі в містах (визначено теоретико-методичні й організаційні засади їх функціонування, що базувалися на педагогічних системах Ф. Фребеля, М. Монтесорі, О. Декролі, здобутках вітчизняної педагогічної думки, сконцентрованих у працях С. Русової, С. Сірополка, А. Животка, педагогічних ідеях і дошкільній виховній практиці галицьких культурно-освітніх діячів і педагогів);

б) національні за змістом форми підготовки дошкільних працівників: короткотермінові курси для випускниць шкіл і вчительських семінарій; конференції, наради, засідання секцій вихователів охоронок і провідниць дитячих садків; охоронкові семінарії Сестер василіянок і товариства “Рідна школа” у Львові;

в) недержавні органи управління педагогічною діяльністю всіх типів дошкільних закладів: Головна управа Українського педагогічного товариства “Рідна школа”, комісія дошкільного виховання при ній, рідношкільні організації та аналогічні дошкільні комісії в повітах краю;

г) засоби масового інформування про стан, проблеми й перспективи розвитку дошкілля: журнали “Рідна школа” й “Українське дошкілля” [271].

Вважаємо конструктивною позицію науковця щодо визначення концептуальних засад забезпечення діяльності інституцій дошкільного виховання та підготовки педагогічних працівників:

– розвиток дитини проходив під впливом виховання, успадкованих від батьків задатків і навколишнього середовища;

– основні осередки виховання: родина, церква і громадські установи;

– умови виховання: знання природи дитини, її анатомо-фізіологічних, вікових і психологічних особливостей, національної вдачі; підбір відповідних

засобів і методів виховання; цілісність і плановість виховного впливу батьків та вихователів;

– єдино доцільна система виховання – це система, наскрізь пройнята національним духом, спрямована на формування національної психології, характеру, способу мислення, моралі, естетики, етики, елементів свідомості; базована на християнській вірі та науці; пов’язана із загальнокультурним поступом українського суспільства і підпорядкована загальній меті – визволенню рідного народу з-під чужоземного гніту;

– виховання дитини повинно ґрунтуватися на таких фундаментальних принципах: природовідповідність, народність, гуманізм, зв’язок із умовами життя, громадською і трудовою діяльністю та культурою свого народу;

– засоби виховання: гра, мова, що є водночас найвиразнішим проявом національного характеру виховного процесу, рідна природа, праця, звичаї й обряди народу, релігійні виховні традиції, національна символіка, родинно-побутова культура, народне мистецтво [271].

Цінною для нас є дисертаційна робота польської дослідниці І. Адамек “Теорія і практика підготовки дітей до школи в умовах розвитку польського дошкілля (друга половини XIX ст. – 1918 р.)”, оскільки в ній висвітлені деякі аспекти становлення суспільного дошкільного виховання в Галичині та на Волині.

Суттєвим є те, що І. Адамек розкрила педагогічні погляди видатних теоретиків і практиків зарубіжного дошкільного виховання (Е. Бояновського, М. Веріго-Радзивілович, Я. Давіда, С. Карповича, А. Шицувни). Зокрема, М. Веріго-Радзивілович, С. Карпович уперше запропонували проекти роботи з дітьми на новітніх для того часу наукових засадах: збереження наступності між вихованням і навчанням дітей у охоронці або сім’ї та школі, необхідність вироблення дидактичних основ дошкільної педагогіки, доцільність створення світських охоронок. Зазначені ідеї М. Веріго-Радзивілович не тільки теоретично обґрунтувала, а й реалізувала, відкривши у Варшаві 1882 р. світський приватний дошкільний заклад, який став експериментальним

майданчиком і місцем для навчання майбутніх вихователів. В основу методики розвитку дітей авторка поклала фізичні вправи, ігри та забави, що, на її думку, є частиною свідомого життя дитини. Розроблені нею ігри та забави базувалися на ігрових методиках, започаткованих Ф. Фребелем.

Однією із заслуг С. Карповича, як слушно зазначає І.Ададек, було створення в 1903 р. Польського педагогічного товариства. На основі вивчення й узагальнення теорії та практики дошкільного виховання це товариство актуалізувало такі основні проблеми: забезпечення наступності між дошкільним і шкільним навчанням, навчання дітей із опорою на їхній інтелект, наближення ігрової діяльності до системи навчання і, навпаки, включення елементів навчання в ігрову діяльність.

В аналізованому дослідженні І. Ададек простежено еволюцію перших дитячих виховних інституцій та показано їхню роль у виробленні й апробації методик, необхідних для дошкільних закладів. При цьому автором проаналізовано передовий досвід дошкільних закладів, його вплив на вдосконалення роботи у польській системі дошкільної освіти, охарактеризовано структуру, зміст та особливості роботи дошкільних закладів різних типів і підпорядкувань.

На думку І. Ададек, система роботи охоронок у досліджуваний нею період базувалася на таких положеннях: розкриття творчих можливостей дітей, підбір змісту навчання залежно від віку дитини; розвиток уваги, самоконтролю, самоаналізу й самооцінки дитини; використання методів заохочення; започаткування плановості та системності виховного процесу; розробка теорії дошкільного виховання на основі результатів емпіричних досліджень [124].

Заслуговує на увагу наукова праця І. Улюкаєвої, присвячена проблемам становлення і розвитку дошкільної педагогічної думки в Україні на початку ХХ ст. Автор простежила динаміку розвитку мережі педагогічних навчальних закладів і короткотермінових курсів, які готували спеціалістів

дошкільного виховання. При цьому науковець виокремила такі періоди розвитку дошкільної педагогічної освіти:

1) 1905 – 1919 рр. – визначення необхідності спеціальної підготовки педагогів для дошкільних закладів, виникнення закладів підготовки фахівців (школа нянь і Фребелівський педагогічний інститут); апробація форм організації підготовки вихователів; формування теоретичних основ дошкільної педагогічної освіти;

2) 1920 – 1929 рр. – система педагогічної освіти передбачала інститути народної освіти та вищі трирічні педагогічні курси; відмова від лекції як традиційної форми організації навчання; прагнення перенести процес навчання в середовище майбутньої професійної діяльності (дитячий садок); зниження потреби у кваліфікованих вихователях у зв'язку зі скороченням мережі дитячих садків;

3) 1930 – 1941 рр. – розвиток суспільного дошкільного виховання зумовлений індустріалізацією і колективізацією сільського господарства; потреба у значній кількості вихователів дитячих садків; реорганізація педагогічної освіти: педагогічні інститути здійснювали підготовку організаторів дошкільних закладів, викладачів педагогічних технікумів, а педагогічні школи і курси – вихователів; зростання кількості дошкільних відділень і факультетів; відсутність у педагогічних навчальних закладах викладачів спеціальних дисциплін.

У дослідженні І. Улюкаєвої розкрито зміст підготовки, науково-методичне забезпечення й організацію педагогічного процесу у педагогічних закладах різних типів і на короткотермінових курсах, що здійснювали підготовку дошкільних працівників у 1905 – 1941 рр. І. Улюкаєва виявила також можливості використання в сучасних умовах досвіду з підготовки дошкільних працівників [392].

Проблема становлення і розвитку професійної підготовки фахівців із дошкільного виховання в Україні кінця XIX - початку XX століття була предметом дисертаційної роботи Т. Слободянюк. У праці “Становлення та

розвиток професійної підготовки фахівців з дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – початок XX століття)” проаналізовано соціально-економічні умови та науково-теоретичні засади розвитку в Україні дошкільних закладів різних типів, теоретично обґрунтовано зміст і характер підготовки спеціалістів дошкільного виховання в контексті становлення і розвитку вітчизняної та світової педагогічної думки, досвіду діяльності перших дошкільних закладів на українських землях у складі Російської імперії.

На думку Т. Слободянюк, на початку XX ст. гостро постало питання про необхідність створення в Україні перших навчальних закладів для підготовки педагогів у галузі дошкільного виховання. Характерною особливістю цих установ була їх організація відповідно до зразків західноєвропейських або російських педагогічних закладів.

Суттєвою є позиція Т. Слободянюк щодо оцінки педагогічних товариств, які існували в наддніпрянській частині України наприкінці XIX – на початку XX ст. й уперше поставили завдання домогтися організації державної системи дошкільних закладів, створити умови для фундаментальної підготовки спеціалістів дошкільної справи. Проте практична реалізація порушених ними проблем здійснювалася лише на рівні ініціатив визначних діячів епохи [375].

Автор зазначає, що ідеї, спроектовані та впроваджувані в практику зарубіжними і вітчизняними педагогами, передбачали у структурі освітнього комплексу навчальні заклади, у яких здійснювалася б підготовка майбутніх дошкільних фахівців безвідривно від виховання дітей. Наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні були закладені підвалини для створення самобутньої системи виховання й навчання дітей дошкільного віку, її теоретичного обґрунтування. Апробування системи відбувалося за часів Української Народної Республіки. Перспективне втілення досвіду в практику підготовки кадрів для дошкільних установ продовжувалося десятиліттями [375].

Історико-педагогічні аспекти розвитку суспільного дошкільного виховання в Україні, характеристика українського національного дошкілля минулого, сьогодення і майбутнього знайшли своє відображення у працях Л. Артемової [127], Н. Дічек [178], Н. Лисенко [243], Т. Поніманської [323], Л. Пісоцької [317], Т. Степанової [379].

Так, у підручнику Л. Артемової “Історія педагогіки України” викладено сучасне бачення шляхів становлення та розвитку дошкільного виховання на терені України від найдавніших часів. Еволюція вітчизняної дошкільної педагогіки подана в контексті історичних етапів розвитку української державності [127].

У статті Н. Дічек проаналізовано спроби диференційованого підходу до організації життя дітей в Україні у 20-х – на початку 30-х рр. ХХ ст., визначено передумови запровадження заходів щодо охорони дитинства, розкрито зміст терміну “дефективні діти”, особливості навчання дітей з психофізичними вадами у спеціальних навчально-виховних закладах [178].

Н. Лисенко у праці “Педагогіка українського дошкілля” окреслила роль українських культурно-освітніх організацій (“Просвіта”, “Рідна школа”, “Союз українок”) у боротьбі за національне дошкілля в період між двома світовими війнами [243].

У руслі дослідження заслуговують на увагу публікації Л. Пісоцької, у яких висвітлені історичні аспекти управління розвитком дошкільної освіти в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) та показано результативність зазначеного процесу в ході історичного розвитку суспільства [317].

Монографія Т. Степанової “Трансформація змісту переддошкільної освіти в історичному розвитку вітчизняної дошкільної педагогіки (кінець ХІХ – ХХ століття)” висвітлює основні етапи і тенденції становлення українського дошкільного виховання зазначеного періоду. У науковій праці систематизовано програмне забезпечення дошкільної освіти на різних етапах історичного розвитку педагогічної науки і практики [379].

Визначення понять “дошкільна освіта”, “дошкільне виховання” подають законодавчо-нормативні освітні документи сучасності, навчально-методична та довідкова педагогічна література. Зокрема, у Законі України “Про дошкільну освіту” зазначено: “Дошкільна освіта – це цілісний процес, спрямований на забезпечення різнобічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб; формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду” [205, с. 2].

В “Українському педагогічному словнику” дошкільне виховання трактується як “сімейне й суспільне виховання дітей дошкільного віку” [165, с. 354].

За відсутності трактування дефініції “суспільне дошкільне виховання” в опрацьованих першоджерелах у контексті дослідження його сутності в аналізований період ми розглядаємо це поняття як спеціально організований процес, спрямований на охорону життя та здоров’я дітей, їх фізичний, моральний і розумовий розвиток, елементарну підготовку до навчання в школі, який здійснювався у закладах опікунсько-виховного характеру, заснованих державними установами, громадськими організаціями та приватними особами.

Перші наукові студії щодо розвитку освіти на Волині, які з’явились у другій половині XIX ст. (М. Барсов [131], П. Батюшков [133], О. Левицький [239], М. Мукалов [269]), не містять відомостей про становлення дошкільного виховання в краї.

Значний обсяг інформації про загальний розвиток освіти на Волині подають наукові роботи сучасних українських учених, зокрема: “Становлення і розвиток приватної освіти на Волині (друга половина XIX – початок XX століття)” Ю. Агапова [123]; “Розвиток освіти на Волині (XVIII – XIX ст.)” Т. Джаман [176]; “Розвиток жіночої освіти на Волині (кінець XIX – початок XX століття)” Л. Єршової [185]; “Розвиток освіти на Волині (друга

половина XIX – початок XX століття)” В. Омельчука [288]; “Становлення і розвиток системи освіти євреїв на Волині у XIX – на початку XX століття” Н. Рудницької [346]; “Педагогічні та етносоціологічні засади розвитку польського шкільництва на Волині-Житомирщині 1905 – 1938 рр.” Н. Сейко [361].

Конструктивною видається позиція Ю. Агапова щодо розкриття особливостей організації навчально-виховного процесу в приватних навчальних закладах національних меншин (зокрема і дошкільних), діяльність яких була спрямована на задоволення їх освітніх потреб із урахуванням релігійних і культурних особливостей [123].

У контексті досліджуваної проблеми цінною, на нашу думку, є наукова розвідка Т. Джаман, присвячена історико-педагогічному аналізу процесу розвитку народної освіти на Волині у XVIII – XIX ст. Науковець визначила провідні тенденції політичної спрямованості розвитку освіти краю, здійснила соціально-педагогічне обґрунтування періодів еволюції народної освіти Волині у досліджуваний період, розкрила дидактично-змістові особливості функціонування навчально-виховних закладів, форми і методи діяльності освітньо-виховних інституцій Волинської губернії [176].

У дослідженні Л. Єршової проаналізовано історичні та соціально-культурні передумови формування системи жіночої освіти Волині, визначено етапи її становлення й основні тенденції розвитку, обґрунтовано основні форми позашкільної освіти волинських жінок, напрями їх освітньо-виховної та культурної діяльності. Серед основних напрямів такої діяльності волинського жіноцтва автор виділяє благодійництво, організацію притулків, проведення педагогічних виставок, діяльність у громадських організаціях, товариствах, союзах.

Досить цінними для нашого дослідження є подані Л. Єршовою відомості про функціонування притулків при православних братствах, католицьких і протестантських місіонерствах, Житомирському товаристві доброчинності, Волинському товаристві сприяння вихованню дітей із

відділом їхнього захисту. Автор аналізованої праці також висвітлює педагогічну спадщину Е. Фелінської – однієї з перших волинських письменниць, яка звернула увагу громадськості на важливість дошкільного виховання дітей і домашньої освіти жінок [185].

У руслі дослідження заслуговують на увагу праці В. Омельчука, Н. Рудницької. Зокрема, у науковому доробку В. Омельчука проаналізовано основні тенденції розвитку освіти у Волинській губернії, з'ясовано особливості жіночої освіти краю, виявлено особливості громадсько-педагогічної діяльності українських, польських, російських діячів, що дало змогу розкрити їхню роль у розвитку освітніх традицій на Волині [288].

У дисертації Н. Рудницької визначено особливості соціально-економічної та культурно-освітньої політики уряду Російської імперії щодо єврейського населення Південно-Західного краю, зокрема Волинської губернії; визначено основні етапи розвитку освіти євреїв; показано місце і роль єврейських прогресивних громадських діячів у становленні та розвитку освіти [346].

Науково вартісними для нас є дослідження Н. Сейко, передусім здійснений автором аналіз діяльності товариства Мацеж польська та секції культурної допомоги Товариства допомоги жертвам війни, яка сприяла поширенню в краї польських дитячих садків [361].

Діяльність громадських організацій Західної України загалом і Волині, зокрема у царині становлення і розвитку дошкільної освіти в краї почасти висвітлюють наукові праці О. Борецької (‘‘Просвітницько-педагогічна діяльність громадських товариств Волині (друга половина XIX – початок XX століття)’’ [138]); П. Дутчак (‘‘Культурно-просвітницька діяльність українських жіночих організацій в Західній Україні у 20 – 30-х роках XX століття’’ [183]); Ю. Калічака (‘‘Педагогічні погляди та громадсько-просвітницька діяльність Аркадія Животка’’ [220]); Г. Махоріна (‘‘Благодійна діяльність на Волині (1793 – 1917 рр.): історичний аспект’’ [260]); З. Нагачевської (‘‘Педагогічна думка і просвітництво у жіночому русі

Західної України (II половина XIX ст. – 1939 р.)” [272]); С. Пономаренко (“Культурно-освітні організації Волині 1921 – 1939 рр.” [324]); Т. Раєвич (“Український жіночий рух на Волині (1921 – 1939 роки)”[337]) та ін.

Так, одним із завдань наукового пошуку З. Нагачевської було визначення практичного внеску західноукраїнських жіночих товариств у розвиток дошкільного виховання й опікунсько-виховних традицій українського народу. Важливими пріоритетами практичної освітньо-виховної діяльності західноукраїнського жіноцтва автор визначила піднесення родинно-соціального статусу матері-українки, утвердження її першорядної ролі у фізичному, моральному й інтелектуальному розвитку своїх дітей, що зумовило зміну підходів до родинного виховання; розробку організаційних і теоретико-методичних основ функціонування українських дошкільних інституцій приватно-громадського характеру. З. Нагачевська доводить, що конкретним практичним внеском жінок Західної України у вирішення проблем педагогічно-просвітницького характеру стало ініціювання, заснування й активна участь у забезпеченні діяльності сезонних і постійних українських дошкільних закладів, освітньо-виховних та оздоровчих позашкільних інституцій [272].

Грунтовне вивчення культурно-просвітницької діяльності українських жіночих організацій Західної України у 20-30-х рр. XX ст. здійснила П. Дутчак. Автор розкрила шляхи оптимізації форм діяльності західноукраїнського жіноцтва щодо розвитку дошкільної освіти, проаналізувала форми підготовки вихователів для дошкільних інституцій регіону [183].

Основні напрями та етапи розвитку громадських товариств Волинської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. охарактеризовано у праці О. Борейко, де, зокрема, висвітлена діяльність Волинського товариства сприяння вихованню дітей із відділом їх захисту та волинської “Просвіти”, що відіграли важливу роль у становленні дошкільного виховання в краї на початку XX ст. [138].

Спроба дослідити науково-педагогічну та громадсько-просвітницьку діяльність А.Животка – відомого фахівця у галузі дошкільної та позашкільної освіти Волині початку XX століття – належить Ю. Калічаку. Автор вивчив та узагальнив практичний досвід А.Животка щодо організації українських дошкільних і позашкільних навчальних закладів на Волині, обґрунтував шляхи творчого використання педагогічних ідей ученого в сучасних дошкільних навчальних закладах [220].

У науковій праці Г. Махоріна здійснено дослідження організаційних засад благодійної діяльності на Волині (1793 – 1917 рр.), окреслено вплив громадських товариств, церкви, приватних осіб на еволюцію благодійництва, формування суспільної свідомості та розвиток притулків, сирітських будинків, дошкільних інституцій [260].

Заслуговує на увагу дослідження Т. Раєвич, у якому проаналізовано діяльність жіночих організацій Волині (Союз українок, Союз жінок-українок громадської праці), підкреслено суспільну вагомість участі жінок в організації притулків, дитячих садків і ясел [337].

Отже, проведений історико-рефлексивний аналіз стану дослідженості проблеми наукового пошуку дає змогу зробити висновок про те, що вона не була предметом спеціального системного історико-педагогічного аналізу, є недостатньо розробленою, оскільки висвітлено лише окремі її аспекти.

Відтак, актуальною є потреба її цілісного вивчення, насамперед з'ясування соціально-економічних, політичних і культурно-освітніх передумов розвитку дошкільної освіти на Волині другої половини XIX – першої половини XX ст.

1.2. Передумови розвитку дошкільної освіти на Волині в межах Російської імперії

У другій половині XIX ст. Волинь, як і інші українські землі, які входили до складу Російської імперії, були повністю інтегровані в її політичну, економічну й освітню системи. У зв'язку з кризовими явищами в економіці та загрозою соціальних виступів у середині XIX ст. в Росії розпочалися реформи, які вплинули на характер і динаміку соціокультурного розвитку всієї імперії. Внаслідок новітньої економічної політики царизму в 60 – 70-х рр. XIX ст. посилювалися модернізаційні впливи в економіці: зростає чисельність міського населення, активізуються ринкові відносини, простежується поступ у промисловості.

Відповідні соціально-політичні, економічні, культурні умови, які склались у той час на Волині, сприяли виникненню суспільного дошкільного виховання. Так, швидкі темпи капіталістичного розвитку призвели до масового залучення жінок до виробництва. Водночас постала проблема щодо догляду їхніх дітей. Злиденне життя більшості населення Волині примушувало батьків і старших дітей заробляти гроші, щоб прогодувати сім'ю.

Активізація економічного розвитку, розшарування соціальної структури населення, зростання зайнятості батьків на виробництві стали причиною бездоглядності великої кількості дітей. Зазначене, природно, зумовило необхідність опіки над ними і виявилось підставою для зародження соціально-педагогічного руху щодо захисту дітей дошкільного віку, їхнього розвитку, виховання і навчання. При цьому зміни відбувалися в суспільній свідомості і щодо ставлення до сім'ї та виховання дітей.

Важливою передумовою розвитку освіти на всіх українських землях на межі XIX – XX ст. були політичні події, пов'язані з боротьбою за національне відродження й утвердження українців як нації, що зніціювало боротьбу прогресивних культурно-освітніх діячів за національну освіту. За

умов духовного піднесення розгорталася діяльність просвітницьких спілок освітян та інших представників інтелігенції. Значну роль у розвитку системи суспільного дошкільного виховання на Волині відіграли громадські товариства, які об'єднували педагогів, лікарів, батьків, прогресивних діячів зазначеного періоду. Члени педагогічно-просвітницьких товариств, приватні особи були ініціаторами відкриття дитячих ясел, притулків, дитячих садків, а також використання в роботі з дітьми зарубіжного педагогічного досвіду.

Дані наукового пошуку підтверджують, що становище освіти на Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. було одним із найгірших серед південно-західних губерній Російської імперії. Причина цього полягала у глибокій периферійності краю, постійному підпорядкуванню чужим політичним режимам, незмінній прикордонності за будь-яких умов адміністративного поділу, незначній народонаселеності при національному та релігійному розмаїтті [131, с. 3].

У межах південного-західного регіону царської Росії Волинська губернія займала найбільшу територію, проте за чисельністю населення вона була на останньому місці. Так, у 1884 р. тут проживали 2 140 490 мешканців.

За національним складом корінне населення Волинської землі – українці – становили більшість жителів, друге місце посідали євреї, третє – поляки. Однак, загалом, уся влада як в економічній, так і в культурно-освітній сферах належала полякам [139, с. 24], оскільки ще з часів Катерини II царському урядові ближчими були інтереси польської шляхти, ніж інтереси українського населення. Куратор заснованого в 1803 р. Віленського навчального округу князь А. Чарторийський і його помічник граф Т. Чацький активно сприяли тому, щоб увесь край був охоплений мережею польськомовних навчальних закладів, які б вели навчання у патріотичному польському дусі.

Характерно, що польські впливи в освітній справі Волині, які у 20-х – 30 -х рр. XIX ст. досягли свого апогею, після придушення польського повстання проти царизму 1831 р. різко обмежилися: почали масово

закриватися польськомовні навчальні заклади, замість них насаджувалися церковні російськомовні православні школи, навчальні заклади закритого типу для дітей дворян; учителів-поляків було звільнено з посад або переведено на службу до провінційних губерній Росії.

Поразка польського повстання зумовила й іншу тенденцію, яка визначала політичну спрямованість розвитку освіти Волині – русифікацію навчальних закладів. Відтак у 1832 р. і в поляків забрано вищі губернські посади, в урядових установах і діловодстві запроваджено російську мову. Після цих антипольських заходів волинський край уже цілком утратив польське обличчя [176, с. 15].

11 червня 1832 р. генерал-губернатор Волинської губернії В. Левашов подав проект реформування освіти краю тодішньому міністрові освіти Росії. Проект передбачав реорганізацію частини польських навчальних закладів у російські, заснування додаткової мережі російських навчальних закладів різних рівнів, укомплектування всіх навчальних закладів педагогічними кадрами російського походження. Оскільки йшлося про зміцнення впливу на донедавна польську територію, уряд надавав реалізації цього проекту великого значення [176, с. 46].

Для впровадження нового державного освітнього курсу вносилися зміни в територіальні межі навчальних округів Російської імперії. На цій підставі у грудні 1832 р. Волинська губернія (поруч із Київською, Подільською та Чернігівською) стала частиною новоствореного Київського навчального округу [185, с. 58].

Закономірно, що в такій ситуації освіта Волині як російської провінції зазнає суттєвого впливу антиукраїнської імперської політики, закріпленої Валуєвським циркуляром 1863 р. та доповненої пунктами Емського акту Олександра II 1876 р., згідно з яким на всій території царської Росії запроваджувалася жорстка цензура українських книг, що надходили з інших країн: заборонялося користування українською мовою не лише у школах, а й на сцені, у нотописьмі; дозволялося публікувати (з обов'язковим

застосуванням російського правопису) лише оригінальні художні твори й історичні документи. Русифікаторські наміри офіційної влади підтвердив також статут про початкові народні школи від 25 травня 1874 р., у параграфі 4 якого зазначалося: “у початкових народних школах навчання проводиться російською мовою” [372, с. 340]. Державними законодавчо-нормативними актами від 21 листопада 1869 р. та 13 червня 1886 р. чиновникам усіх відомств призначалися доплати за реалізацію русифікаторської політики [388, с. 423].

У результаті вжитих царським урядом заходів до 1915 р. на Волині діяли лише російські державні початкові і середні навчальні заклади та деякі приватні початкові єврейські, чеські, німецькі, польські школи і жодної української. Діяльність усіх офіційних культурно-освітніх установ у Волинській губернії проводилася з використанням виключно російської мови [355, с. 150].

Наведені факти дають підстави стверджувати, що у другій половині XIX ст. Волинь була відсталою провінцією Російської імперії. Більшість її населення залишалася неписьменною і далекою від досягнень тогочасної культури. Станом на 1850 р. тут функціонували 76 народних шкіл, у яких навчалися 3558 дітей (за даними досліджень С. Сірополка – на 100 “душ” населення припадало 0,23 учнів). Цей показник був у два-три рази нижчим від усіх інших губерній “підросійської” України [372, с. 333]. За переписом 1897 р. майже 83 % населення Волині було неграмотним. Такі обставини у майбутньому, а саме в роки окупації волинських земель Польщею, стали, вочевидь, офіційною підставою польського уряду відмовити в національно-культурній автономії місцевому населенню у зв’язку з його “культурною відсталістю” та оголосити свою колонізаційну культурно-освітню політику щодо Волині як цивілізаторську місію [355, с. 150].

Відповідно до земської реформи Олександра II 1864 р. передбачалося створення виборних місцевих органів самоуправління (земств), яким належала повнота влади у справі суспільної опіки. Проте у Волинській

губернії зазначених установ не було до 1911 р., а функціонували лише “прикази” суспільної опіки [261, с. 71].

Наприкінці XIX ст. опікунські й освітні заклади Волині не мали уніфікованого підпорядкування, оскільки знаходилися в різних відомствах: Канцелярії закладів відомства імператриці Марії Федорівни (відомство дитячих притулків), Міністерства внутрішніх справ, військового та духовного відомств та ін. Серед організаторів і опікунів навчальних закладів в означений період теж простежується значна кількість інституцій: органи міського самоврядування, благодійні організації, релігійні згромадження.

Спеціальним нормативним актом, який визначав правила доброчинної діяльності в царській Росії, став “Устав про суспільну опіку” 1892 року. Відповідно до цього документа керівництво суспільною опікою належало відомству Міністерства внутрішніх справ. Загальний місцевий нагляд за збереженням визначених статутом приписів покладался на губернаторів. Керівництво закладами суспільної опіки здійснювали губернські та повітові земські управи [261, с. 78].

Статут зобов’язував земства сприяти опіці підкинутих дітей шляхом створення окремих виховних закладів. Як правило, земства обмежувалися видачею допомоги різним благодійним товариствам на утримання і виховання підкинутих дітей або передавали їх на утримання селянам.

Новим видом громадської опікунської діяльності у другій половині XIX ст. стала організація літніх дитячих ясел у сільській місцевості. У Волинській губернії почали відкриватися ясла-притулки на час “гарячого” сільськогосподарського періоду з метою попередження дитячої бездоглядності [406, с. 248].

Аналіз архівних документів досліджуваного періоду засвідчив, що у на початку 1861 р. князь І. Любомирський влаштував у своєму маєтку в с. Волиця Володимир-Волинського повіту притулок для дітей віком до 7 років на час, коли батьки були зайняті польовими роботами. Попечителем притулку стала дворянка Свідерська, яку рекомендував православний

священик с. Жужкевичі. Священик періодично відвідував притулок і тлумачив дітям основи святої віри. Проте невдовзі повітова поліція з нез'ясованих причин наказала закрити притулок і виселити дворянку Свідерську із села. Після цих подій князь І. Любомирський просить дозволу знову відкрити притулок у с. Волиця та надати йому право вибору попечителя [46, арк. 1].

Поширення літніх ясел-притулків у селах із метою боротьби з дитячою смертністю та виховання малолітніх дітей набуло офіційного підтвердження 17 серпня 1901 р. у відповідному циркулярі імператора [44, арк. 1].

У архівних фондах виявлено відомості про те, що значна кількість дворян на початку 1900-х рр. зверталася із клопотаннями до місцевих повітових управ про відкриття у їхніх маєтках денних притулків для дітей, батьки яких зайняті на сільськогосподарських роботах, зокрема О. Мазарако із с. Райгородок Житомирського повіту (1907 р.) [97, арк. 2], Е. Тишкевич (с. Плужне Острозького повіту, 1907 р.) [98, арк. 1], П. Гутовський (с. Радовичі Володимир-Волинського повіту, 1911 р.) [102, арк. 1], Ф. Сумовський (с. Замлич Володимир-Волинського повіту, 1911 р.) [100, арк. 1], М. Звалинська (с. Григоровичі Луцького повіту, 1911р.) [39, арк. 15] та ін.

Листування Департаменту духовних справ при Міністерстві внутрішніх справ із київським, подільським і волинським генерал-губернаторами щодо бажання дворянки М. Звалинської відкрити в 1911 р. притулок у с. Григоровичі Луцького повіту Волинської губернії для нагляду за дітьми бідних батьків, які працювали у маєтку засновниці, підтверджує упереджене ставлення офіційної влади до таких заходів. Так, з метою недопущення у притулку польської пропаганди та навчання дітей польської грамоти, вимагалось встановити нагляд за його діяльністю керівнику місцевого земства. Зазначене клопотання не було схвалено, оскільки розроблялися загальні для північного та південно-західного країв Російської імперії правила одноденних притулків [39, арк. 14].

У другій половині XIX століття, незважаючи на русифікаторську політику уряду Російської імперії, у селянських та інтелігентних міських сім'ях справжніх українських патріотів традиційно панувала рідна мова, широко використовувалися усна народна творчість, національні предмети побуту, народні пісні, ігри, твори української літератури. Дітей знайомили з історією рідного народу, вчили поважати його традиції та звичаї.

Показовим є те, що одна з найяскравіших, найпотужніших постатей літературного та культурного життя України досліджуваного періоду – Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка) – будувала систему виховання своїх дітей на засадах народної педагогіки, поєднуючи її з досягненнями передової педагогічної думки [254, с. 62].

Олена Пчілка не писала спеціальних педагогічних праць із методики навчання та виховання, проте змістом свого життя вона творила власну педагогічну систему, утверджуючи принципи педагогіки життя, української родинної педагогіки. Не теоретичними узагальненнями, а реальними практичними діями Ольга Петрівна створювала педагогічні засади власної материнської школи [279, с. 48].

Виховати своїх нащадків патріотами рідного краю було свідомою метою Олени Пчілки. У Колодяжному, куди сім'я Косачів переїхала у травні 1882 р., мати створила родинне оточення, яке було живильним простором для розквіту талантів дітей. Багато сил вона поклала на те, щоб українська мова була їм найближчою, щоб діти зіткнулися із життям тих людей, яких звали рідним народом. Спільно із сільською малечею діти бігали, купалися, гуляли, зустрічали череду, співали пісень. Умови життя в родині Косачів були найбільш сприятливими для розвитку розумових здібностей дітей, їхньої уяви та фантазування.

У своїй “материнській школі” Олена Петрівна запроваджувала правила, за якими виховувалася сама у сім'ї Драгоманових: любов і ласку, ніжність матері і розумні вимоги батьків, відсутність насилля, примусу,

порівняння, натомість діти відчували добро і волю, не зловживаючи довірою батьків, пам'ятаючи їхні настанови [254, с. 61].

Виховання дітей Косачів завдяки матері здійснювалося засобами народної мудрості, у якій втілено життєвий досвід попередніх і сучасних поколінь. Олена Пчілка знала безліч народних пісень, примовок, загадок, переказів, сміховинок, казок і переказувала їх дітям. У родині Косачів глибоко шанували народні звичаї.

На початку ХХ століття простежується тенденція до зростання суспільної зацікавленості вихованням дітей дошкільного віку – першого і найбільш відповідального періоду в житті дитини, – а прогресивні педагоги вбачали саме в суспільному вихованні дошкільників дієвий засіб покращення виховання зростаючого покоління.

Однак до кінця функціонування державно-політичного режиму царської Росії дошкільні інституції не були включені до її офіційної освітньої системи і не мали державного фінансування. Вони існували на кошти батьків або за рахунок благодійних пожертв. Відсутність державної підтримки відповідно й гальмувала розвиток суспільного дошкільного виховання на Волині.

У роки Першої світової війни Волинь упродовж кількох років була ареною кровопролитних боїв між військами Російської та Австро-Угорської імперій, внаслідок чого зазнала значних матеріальних збитків. У серпні-вересні 1915 р. австро-німецькі війська окупували Західну Волинь. Було утворено окрему територіально-адміністративну одиницю – Волинський округ із центром у місті Володимирі-Волинському. Австрійське командування дозволило утворити на території округу стрілецькі комісаріати для вербування добровольців у легіон Українських січових стрільців (УСС), що воювали у складі австрійської армії. У складі УСС було утворено три комісаріати (Володимир-Волинський, Ковель, Луцьк), які, крім комплектації легіонів, допомагали місцевим громадам долати неосвіченість і викорінювати почуття національної меншовартості [355, с. 150].

Зазначимо, що саме завдяки культурно-освітній діяльності легіону Українських січових стрільців в ці роки на Волині розпочався процес відродження української культури та розвиток української освіти. Оскільки січові стрільці були українською національною формацією у складі австро-угорської армії, то після перемоги над російським військом на території Західної Волині вони в перервах між боями активно налагоджували культурно-освітнє життя українців краю. У лавах січових стрільців були кращі представники західноукраїнської інтелігенції, університетська та гімназійна молодь, які взяли активну участь у становленні українського шкільництва та формування національної свідомості зросійщених волинян. Педагоги, які воювали у лавах УСС, зокрема О. Бійовський, О. Вахнянин, І. Вишиваний, Б. Заклинський та ін., організовували українські школи, курси для неписьменних дорослих, налагоджували видавництво та безкоштовне розповсюдження українських книжок для дітей і дорослих тощо.

Із березня 1917 р. по травень 1919 р., у період діяльності Центральної Ради, Гетьманату і Директорії, правління яких поширювалося і на Волинь, теж відбулися значні зрушення в галузі культурно-освітнього розвитку населення краю. Зокрема, розпочався процес українізації освіти, передусім – заміна російської мови викладання в начальних закладах на українську. Так, якщо до 1917 р. на Волині діяла 31 вища початкова школа, то впродовж 1917 – 1918 рр. додатково було відкрито 85 навчальних закладів цього типу. Суттєво (до 51 %) зріс відсоток дітей шкільного віку, забезпечених організованим початковим навчанням [372, с. 479–480].

У 1917 – 1919 рр. на Волині виходило 10 періодичних видань українською мовою, серед яких газети і журнали (“Вісник Волинського Губерніального Комісара”, “Волинська газета”, “Рідне слово” та ін.). У вказаний період в краї з’явилися “українські громади” – перші громадсько-політичні організації, які ставили своїм завданням національне освідчення та культурне піднесення волинських українців.

Після укладення 18 березня 1921 р. у м. Ризі мирного договору між РРФСР і УСРР, з одного боку, та Польщею – з іншого, частина Волинської губернії була приєднана до Польщі. Створене у Луцьку Волинське воєводство об'єднало такі повіти: Дубенський, Горохівський, Костопільський, Ковельський, Кременецький, Любомльський, Луцький, Рівненський, Сарненський, Володимирський, Здолбунівський. Внаслідок цих суспільно-політичних подій освітня справа в західній частині краю переходить під юрисдикцію польської державної влади.

Наукові розвідки сучасних дослідників історії Волині засвідчують, що у культурно-освітній політиці польського уряду щодо Волині у 1921 – 1939 рр. спостерігалися перепади від політики форсованого наступу на українські культурні заклади, товариства й освітні установи до політики певної підтримки українців краю. Зазначимо, що з 1919 по 1923 рр. було підписано низку міжнародних договорів і конституційних актів, які зобов'язували польський уряд надати національним меншинам на території Польщі певні права в адміністративному управлінні й особливо у забезпеченні своїх культурно-освітніх потреб, що стосувалося і населення Західної Волині. Так, Версальський договір, підписаний 28 червня 1919 р. і ратифікований польським сеймом 31 липня того ж року, зобов'язував Польщу “...заклучити з головними союзниками особливий меморандум, у який повинні були увійти постанови, необхідні для захисту в Польській державі інтересів мешканців, які відрізняються від більшості населення расою, мовою та релігією” [355, с. 149]. Конституція Польщі, прийнята 17 березня 1921 р., містила окремі положення, які забезпечували меншинам у Польській державі повний та вільний розвиток їх національних властивостей через автономні органи загального самоврядування, оскільки кожен громадянин має право зберігати свою мову і свої національно-культурні особливості.

У квітні 1921 р. Ризький мирний договір ратифікували президія Всеросійського виконавчого комітету, Центральний виконавчий комітет

України і польський сейм. “Польща, – зазначалося у статті 7 договору, – надає особам російської, української і білоруської національності, що перебувають у її складі, на основі рівноправності, всі права, які забезпечують вільний розвиток культури, мови ... Особи російської, української і білоруської національностей у Польщі мають право в межах внутрішнього законодавства поширювати рідну мову, організовувати, підтримувати свої школи, розвивати і закладати свої товариства і спілки” [212, с. 166].

Підписання та визнання польським урядом цих договорів і рішень із відповідними статтями теоретично створювало правову основу для захисту культурно-освітніх інтересів національних меншин (у тому числі і території Західної Волині), які перебували у складі Польщі. На практиці зазначені договірні акти Польською державою не виконувалися, хоча й давали можливість національним меншинам, передусім їхнім представникам у місцевих органах влади, а особливо депутатам у парламенті, апелювати до польського уряду з вимогами дотримуватися взятих на себе зобов’язань щодо забезпечення розвитку культури й освіти непольського населення. “Вимушеність” Польщі враховувати вказані договори (як “держави цивілізованої” і правової в Європі) гальмували широкомасштабний процес колонізації культури й освіти в Східній Галичині та на Волині [355, с. 149].

Проте загалом 20-річний період польського панування на Волині позначений колонізаційною культурно-освітньою політикою органів адміністративної та шкільної влади. Відповідно до польського закону “Про тимчасовий устрій шкільних властей”, прийнятого у червні 1920 р., верховне керівництво загальною освітою в Польщі здійснювало Міністерство віросповідань і освіти у Варшаві. На місцях управлінські функції в галузі освіти покладалися на шкільні округи, очолювані кураторами, правові обов’язки яких були чітко визначені. На українських етнічних територіях у складі Речі Посполитої були створені два шкільні округи – Львівський і Волинський. Територіально Волинський шкільний округ охоплював Волинське воєводство [325, с. 95].

З метою денаціоналізації й ополячення українського населення відбувалася заміна українських шкіл на утравістичні або ж тільки польськомовні, педагогічні кадри формувалися практично з числа поляків, суто польським був зміст освіти.

Дослідник етносоціальних і політичних відносин на Волині у 1920 – 1930 -х рр. XX ст. С. Макарчук, оцінюючи становище української освіти краю в означений період, наводить статистичні дані, які підтверджують антиукраїнську освітню політику в Польщі. Так, на Волині в 1920 – 1930 -х рр. діяло 545 польських шкіл, водночас функціонували 536 утравістичні навчальні заклади і тільки 11 – українських. Вчений правомірно стверджує, що “...полонізація школи на Волині навіть випереджувала її полонізацію в Галичині” [253, с. 235].

Важливо наголосити, що, згідно з переписом населення 1931 р., у Волинському воєводстві, окрім 69,89 % українців, проживали поляки (15,46 %), євреї (9,71 %), німці (2,16 %), чехи (1,42 %), росіяни (1,09 %), білоруси (0,16 %). Вони відрізнялися своєю соціальною структурою, способом і видами господарської діяльності та ступенем урбанізації, що мало вирішальне значення для розвитку їх соціокультурної та освітньої сфери. Так, 92,2 % українців мешкали у селах і займалися сільським господарством; 80 % євреїв – торгівлею і дрібним промислом; росіяни у своїй більшості посідали чиновницькі посади, були поміщиками і представниками духовенства. Попри згадані відмінності у суспільній організації непольських національностей на Волині у 30-х р. XX ст., їхнє культурно-освітнє життя перебувало під жорстким контролем польської влади та зазнавало дискримінації. Проте у найгіршому становищі, як стверджує С.Макарчук, перебувало українське суспільство [253, с. 237].

Незважаючи на несприятливі умови життєдіяльності українців Волині, у міжвоєнний період відбувається зростання рівня національної свідомості і громадсько-політичної самоорганізації, що проявилось у створенні ними власних громадсько-політичних і культурних інституцій. Зокрема,

поштовхом до політичної самоорганізації волинських українців, переломним моментом у зростанні їхньої національної свідомості стали парламентські вибори 1922 р. у Польщі, під час яких волиняни в рамках Блоку національних меншин утворили автономний Український національний виборчий комітет Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся (УВНК). За списком УВНК 25 українців увійшли до сейму та 6 – до сенату. Там вони утворили Український клуб або Українську парламентарну репрезентацію. Програмні вимоги УВНК передбачали залучення українців до місцевого управління, повноправність української мови, розвиток української освіти тощо. У результаті вдало проведеної передвиборної кампанії УВНК здобув блискучу перемогу. Таким чином, волинські українці отримали можливість на рівні парламенту відстоювати свої інтереси, в тому числі й стосовно розвитку національної культури та освіти, і певною мірою впливати на зміст культурно-освітньої політики польською уряду щодо Волині.

У 1939 році на основі пакту Молотова-Ріббентропа радянські війська зайняли частину західноукраїнських земель, приєднавши їх до УРСР. У школах і дошкільних закладах почалося запровадження правил, які існували на території радянської України. Замість прийнятої в довоєнний період польської мови у навчальних закладах інтенсивно запроваджувалася російська, радянські навчальні плани і зміст навчання. З приходом радянської влади підручники рясніли антирелігійною пропагандою, возвеличенням діяльності революціонерів. Зазначимо, що станом на 1940 р. в “радянській” Україні діяли 3,3 тис. дошкільних закладів на 172,2 тис. дітей [228, с. 268].

Із 20 серпня 1941 р. територія Волині увійшла до складу рейхскомісаріату “Україна” на чолі з Е. Кохом, політика якого вирізнялася особливою жорстокістю та лютою ненавистю до українства. Навіть німецькі фронтові генерали й експерти з українського питання звертали увагу вищого керівництва в Берліні на негативні наслідки його діяльності, а голова Українського центрального комітету В. Кубійович прохав А. Гітлера відкликати Е. Коха з України [214, с. 70]. Фашистський окупаційний режим,

керуючись генеральним планом “Ост”, згідно з яким передбачалося знищити та депортувати в Сибір 31 млн. населення Польщі та західної території СРСР і переселити сюди 10 млн. німців, здійснював нищівний терор населення України.

Політику нацистів у галузі освіти поневоленого народу промовисто характеризує висловлювання А. Гітлера, який улітку 1942 р. на нараді під Вінницею наголосив, що “...цілком достатньо навчити тубільців, наприклад українців, трохи читати і писати по-німецьки” [214, с. 304].

24 жовтня 1942 р. Е. Кох видав розпорядження Генерального комісаріату округу “Житомир” про закриття шкіл, інститутів і відправку молоді, старшої 15 років, на роботи до Німеччини. Окупанти закрили на Волині 984 школи, 185 тис. дітей залишилися поза школою. Під час війни було знищено 185 початкових, 104 семирічних, 13 середніх – всього 302 школи [147, с. 133].

Офіційна статистика засвідчує, що в генеральному окрузі “Волинь” рейхскомісаріату “Україна” в 1942 р. із 5086 українських вчителів залишилося тільки 647, інших було звільнено, закатовано або ж вивезено на примусові роботи до Німеччини. Станом на 1 грудня 1943 р. залишилося всього 294 педагоги. Якщо напередодні Другої світової війни в сучасному Камінь-Каширському районі було 236 вчителів, то на початку 1944 р. їх залишилося тільки 12 [134, с. 12].

Звільнення Волині від гітлерівських загарбників у липні 1944 р. стало важливою умовою відновлення та подальшого розвитку культурно-освітньої інфраструктури краю. Ще до завершення війни в надзвичайно стислі терміни була в основному налагоджена система освіти. Попри антиукраїнські дії сталінського репресивного апарату з метою тотальної “радянізації” Західної України відбувалося відродження культурно-освітнього життя Волині. Так, у дев’яти звільнених районах волинського краю упродовж 1943 – 1944 рр. було налагоджено роботу 161 школи, де змогли навчатися 16 тисяч учнів. Про активні дії радянської влади в галузі освіти волинян засвідчує той факт, що

1945 р. в області налічувалося понад 72 тис. неписьменних і малописьменних, а до кінця 1940-х рр. було повністю подолано неписьменність [214, с. 325].

Важливим здобутком у галузі організації дошкільного виховання у перші повоєнні роки стало налагодження широкої мережі дошкільних закладів, включеної в державну систему народної освіти, та формування уніфікованої системи дошкільної освіти на всіх українських землях. Цьому сприяла низка законодавчо-нормативних актів партійно-радянських органів, зміст яких проаналізовано нижче. Зазначене дало змогу до 1950 р. довести кількість дошкільних закладів майже до довоєнного рівня: 3,3 тис. стаціонарних дошкільних установ на 15,5 тис. дітей; зокрема на Волині діяло 23 дитячих садки, у яких виховувалося 715 дітей [96, арк. 17]. Проте на перший план у вихованні дітей дошкільного віку ставилося неприродне (особливо для дітей західного регіону України) політичне, антирелігійне виховання і зведення до мінімуму впливу родини на формування особистості дитини.

Отже, крізь призму викладеного цілком правомірно стверджувати, що передумови для розвитку суспільного дошкільного виховання на Волині, як і на всіх інших українських землях, були спричинені зміною становища жінки в суспільстві, залученням жінок-матерів до виробничої діяльності, як наслідок – зростанням недоглянутості дітей дошкільного віку сільського та міського населення. Поштовхом до становлення системи суспільного дошкільного виховання на межі XIX – XX ст. виявилася активізація національно-визвольного руху проти насильницької русифікації, позначена поглибленням інтересу до рідної мови, етнографії, прагненням довести культурно-історичну самостійність українського народу та його право на вільний соціально-культурний поступ, що спричинило зміну в підходах і до виховання малолітніх дітей.

З початку XX ст. простежується конструктивна громадська діяльність у галузі освіти, пов'язана з посиленням уваги до проблем навчання та

виховання дітей, громадсько-педагогічний рух набуває більшої вагомості й організованості, а демократичні кола інтелігенції прагнуть до масової просвітницької роботи, зокрема популяризації ідей дошкільної освіти.

Нові умови функціонування інституцій дошкільного виховання склалися на Волині у період входження краю до складу польської та радянської державно-політичних систем, організаційні зусилля яких спрямовувалися здебільшого на денаціоналізацію місцевого населення Волині.

Відтак, виникає необхідність виявлення і розкриття організаційно-правового підґрунтя, що забезпечило становлення та розвиток суспільного дошкільного виховання в Україні, зокрема на Волині, у другій половині XIX – першій половині XX ст.

1.3. Організаційно-правове забезпечення суспільного дошкільного виховання за різних політичних устроїв краю

Нормативно-правова база організації суспільного дошкільного виховання на Волині у своєму розвитку пройшла шлях від офіційних документів, які опосередковано торкалися питань про опіку і виховання найменших громадян, до окремих законодавчих актів у цій важливій освітній сфері. У другій половині XIX – на початку XX ст. вона формувалася в руслі законодавства Російської імперії. Перші законодавчі акти, дотичні до проблем дітей дошкільного віку, були спрямовані передовсім на регламентацію діяльності закладів для сиріт і безпритульних, створених на благодійні пожертви, оскільки саме такі заклади були першими інституціями суспільної опіки над малолітніми на всьому європейському просторі.

Однією з перших законодавчих ініціатив у цій галузі виявився “Статут щодо виховних будинків” 1797 року, який продемонстрував реакційний курс уряду Павла I у справі організації суспільного виховання дітей у царській

Росії. Документ запроваджував сувору централізацію в управлінні виховними будинками, посилював контроль за дотриманням принципу становості при прийомі дітей (заборонялося приймати сиріт, дітей бідних батьків), регламентував увесь виховний процес. Правомірним вважаємо висновок І. Чувашева про те, що дія цього документа узаконювала перебування у закладах винятково дітей із заможних верств населення.

Вищезазначене розпорядження передбачало створення та діяльність на базі виховного будинку відділення для дітей від одного до шести років життя. Воно поділялося на три класи: у І класі виховувалися діти зовсім здорові і “міцної статури”, яких можна було віддати на патрунування в села; у II класі – діти “доброї статури”, які потребували тимчасового лікарняного догляду (до одужання залишалися у виховному будинку, а потім передавалися на патронаж); у III класі – діти фізично слабкі, що потребували постійного лікарняного догляду, тому залишалися у виховних будинках [406, с. 48–49].

У 1803 р. Олександр I затвердив “Попередні правила народної освіти”, відповідно до яких Російська імперія поділялася на навчальні округи. У кожному з них передбачалося створення закладів чотирьох рівнів: парафіяльні училища, повітові училища, губернські училища та гімназії, університети. Загальне керівництво навчально-виховною діяльністю кожного округу покладалося на університети. Таким чином, освіта в державі отримала цілісність, а навчальні заклади не підпорядковувалися Приказам суспільної опіки. У 1804 р. замість вищезазначеного документа оприлюднено “Статут навчальних закладів”, у якому окреслювалися завдання училищ різних типів, особливості організації освітнього процесу в навчальних закладах та ін.

Статут навчальних закладів 1828 р. обмежив відкриття приватних шкіл вимогою мати відповідні свідоцтва, поділив училища на сільські та міські (повітові, гімназії), розширив вплив духовенства на діяльність навчальних закладів тощо [184, с. 170–171].

Певні позитивні зрушення в освіті простежуються у 60-х рр. XIX ст., після скасування кріпацтва. Уряд царської Росії накреслив програму вдосконалення системи народної освіти, зокрема було прийнято “Положення про жіночі училища” (1860), “Загальний статут імперських російських університетів” (1863), “Положення про початкові народні училища” (1864), “Статут гімназій і прогімназій” (1864) та багато інших освітніх документів. Проте вже в наступні десятиліття, особливо у 1880-х рр., з’являється низка обмежень у справі навчання і виховання молоді. Видаються циркуляри, які забороняли приймати до гімназій дітей з бідних верств населення. Плата за навчання була доступна лише представникам заможних класів. Діти з бідних сімей не мали часу вчитися, тому що змалку залучалися до праці, щоб допомогти сім’ї вижити [127, с. 151].

Водночас освіта на українських землях гальмувалася антинародною мовною політикою царського уряду. Так, у шкільному статуті від 25 травня 1874 р. зазначалося, що “...в початкових народних школах навчання проводиться російською мовою” [228, с. 85].

Щодо установ опіки над дітьми, то в XIX ст. чільне місце серед них посідали дитячі притулки, які знаходилися в підпорядкуванні урядових організацій та відомств: канцелярії установ Відомства імператриці Марії Федорівни (Відомство дитячих притулків), Міністерства внутрішніх справ, військового відомства, духовного та інших відомств.

“Положення про дитячі притулки” 1891 р. визначало завданням інституцій цього типу “...піклування про бідних дітей обох статей без відмінності звань, віросповідання, стану і походження та надання їм релігійно-морального виховання і початкової освіти”. Згідно з цим документом до притулків приймали дітей віком від 3 до 12 років. В окремих випадках, за наявності ремісничих класів, діти залишалися тут до 14 років. “Положення” рекомендувало відкривати притулки окремо для хлопчиків і дівчаток. Із 1891 р. Відомство дитячих притулків отримало дозвіл на

відкриття сільськогосподарських притулків із метою привчання вихованців до городництва та садівництва [406, с. 250].

Відповідно до нормативно-правових актів Російської імперії другої половини XIX ст. усі навчально-виховні установи мали реєструватися в навчальному окрузі й перебували під контролем відповідних окружних інспекторів. Рішення про відкриття того чи іншого закладу приймала опікунська рада. Оскільки спеціальних положень про дошкільні заклади не було, то вони належали до навчальних закладів третього розряду (тобто одно- або двокласних училищ), рідше – другого розряду (не менше трьох класів). Дошкільні інституції отримували статус приватних навчальних закладів третього розряду для дітей обох статей (іноді тільки жіночої або чоловічої) під назвою “дитячий садок” або підготовча школа під тією ж назвою і підпорядковувалися чинному законодавству про приватні навчальні заклади [403, с. 229].

Для відкриття приватного навчального закладу засновник повинен був надіслати прохання на ім'я попечителя навчального округу, представити план роботи, зазначити його тип і навчальні предмети, які вивчатимуться, відомості про вчителів, кількість дітей. Однак, формально визнаючи важливість дошкільного виховання, Міністерство народної освіти і на початку XX ст. фактично не вживало дієвих заходів щодо розвитку мережі дошкільних установ. Саме тому загальні збори Київського товариства народних дитячих садків, заснованого у 1902 р., 18 вересня 1907 р. постановили звернутися із клопотанням до Міністерства народної освіти, висуваючи вимоги, виконання яких сприяло б розвитку дошкільного виховання:

1) порушити в законодавчому порядку питання про включення народних дитячих садів до системи державних навчально-виховних закладів та про виділення із бюджету Міністерства народної освіти коштів на створення й утримання дитячих садків і педагогічних навчальних закладів для підготовки “дитячих садівниць”, тобто вихователів дошкільних закладів;

2) підготувати офіційне розпорядження про народні дитячі садки для встановлення правил відкриття інституцій цього типу, здійснення контролю за їхньою діяльністю і знаходження способів заохочення місцевих товариств і приватних осіб та установ до їх заснування й утримання;

3) вжити заходи щодо поступового переведення дитячих притулків для дітей дошкільного віку на засади виховання в народних дитячих садах,

4) допускати до контролю за діяльністю дитячих садків і за організацією занять у них осіб, котрі прослухали спеціальні курси чи ознайомилися з організацією виховання в дитячому саду; в крайньому випадку вимоги могли задовольняти особи, які впродовж шести місяців відвідували дитячий садок, де на належному рівні здійснювалася освітня робота;

5) запровадити в жіночих середніх навчальних закладах теоретичне та практичне ознайомлення із формами і методами виховання дітей дошкільного віку;

6) заснувати у великих містах постійні або тимчасові (постійно повторювані) курси для педагогічної підготовки садівниць і їх помічниць [403, с. 230].

Зазначимо, що доповідна записка Київського товариства народних дитячих садків набула широкого резонансу і отримала схвалення педагогічної громадськості та діячів народної освіти. Проте негативною була реакція на її зміст в офіційній інституції – Ученому комітеті установ Відомства імператриці Марії Федорівни, члени якого вважали, що розвиток дошкільних установ має здійснюватися не шляхом створення народних дитячих садків, а через розширення мережі притулків.

Перші спроби законодавчо оформити дошкільні установи, визначити напрям їх виховної роботи відповідно до урядових вимог були зроблені у Державній думі в 1908 році. Зокрема, її підкомісія з початкової освіти розробила “Правила про освітньо-виховні заклади для малолітніх дітей”, метою яких була підготовка до навчання у школі дітей 4–7 років. Ці заклади

могли бути платними й відкривалися з дозволу директорів народних училищ. Керувати ними могли жінки, які закінчили спеціальні курси. Правила надіслали на рецензію Київському товариству народних дитячих садків. Однак товариство, очевидно, більше розуміючись на дошкільній справі, розробило свій проект “Положення про дитячий садок” і подало його на розгляд підкомісії Державної думи [299, с. 40]. У ньому зазначалося:

- мета дитячого садка – фізичне, розумове, моральне виховання дітей відповідно до їхньої природи і підготовка до школи;
- дитячі садки призначаються для дітей від 4-х до 8-ми років;
- перебування в дитячому садку може бути платним чи безкоштовним;
- виховання здійснюється на заняттях, які сприяють розвитку самостійності, творчості і задовольняють природне прагнення дітей до знань;
- система роботи з дітьми передбачає бесіди, розповіді, ігри, спів, гімнастику, ліплення, малювання, ручну працю, елементи читання, письма, лічби;
- садівницями призначаються особи із середньою освітою, які здобули спеціальну підготовку на курсах чи в педагогічних навчальних закладах;
- помічниця садівниці повинна мати педагогічну освіту і тримісячну практику в дитячому садку;
- садівниці і помічниці користуються правами і пільгами, такими ж, як і вчителі початкових класів;
- утримувач дитячого садка повинен одержувати від казни 360 крб. на кожного вихователя – це має бути передбачене кошторисом Міністерства народної освіти [127, с. 229].

Проте через неспроможність держави фінансувати діяльність дитячих садків цей проект не був затверджений. Водночас 22 квітня 1908 р. на черговому засіданні Державної думи голова комісії з початкової освіти Є. Ковалевський наголосив на необхідності видання законопроекту про дитячі садки.

Законодавчою ініціативою підкомісії початкової освіти став інший законопроект – “Про навчально-виховні заклади для дітей дошкільного віку”, винесений на обговорення Державної думи 20 травня 1908 р., проте його обговорення так і не відбулося.

Попри це, вважаємо за необхідне охарактеризувати деякі змістові позиції цього документа, суттєві в контексті досліджуваної проблеми. У другому законопроекті було знижено вимоги до освітнього цензу керівниць дитячих садків та їхніх помічниць, контроль за діяльністю дитячих садків покладался на інспектора народних училищ, піклувальників, які обиралися земствами, міськими органами самоврядування, товариствами та затверджувалися місцевими радами училищ. На попечителів рекомендувалося обирати дружин губернаторів, предводителів дворянства, фабрикантів, банкірів, купців та ін. Зазначимо, що у законопроекті не згадувалося про асигнування державної грошової допомоги товариствам і окремим дошкільним установам. У документі вказувалося на необхідність релігійно-морального виховання дітей, навчання їх загальнонавчаним молитвам [406, с. 334].

Лише в 1909 році вперше у кошторисі Міністерства народної освіти було передбачено фінансування статті на “заняття з дітьми дошкільного віку”. Кошторис передбачав 24027 крб. для видачі грошової допомоги окремим закладам і товариствам із дошкільного виховання.

У пояснювальній записці до кошторису Міністерства народної освіти за 1912 р. ця надбавка мотивувалася такими міркуваннями: заклади для дітей дошкільного віку є важливою умовою успіху навчання у школах. Духовний розвиток дитини в дошкільному віці (6 – 8 років) має величезне значення для подальшого розвитку особистості загалом і для впливу школи на дитину зокрема. Діти бідного населення за відсутності належного нагляду масово гинуть і морально “псуються” [404, с. 14].

У 1912 р. комісія Київського товариства народних дитячих садків розробила проект мережі дитячих садків для європейської частини Росії і

Кавказу з метою щорічного збільшення асигнувань на дошкільне виховання. У проекті зазначалося, що на дошкільне виховання в кошторисі на 1913 р. закладено 36027 крб. (0,03 %). Населення Росії складало 160 млн., із них 16 млн. (10 %) – діти дошкільного віку. За статистичними даними, 3 млн. 200 тис. (2 %) дітей потребували на вихованні у народних дитячих садка. Про мізерність фінансування на державному рівні дошкільного виховання свідчив той факт, що на “заняття з дітьми дошкільного віку”, царський уряд виділяв на одну дитину одну копійку. Ці асигнування надавалися у вигляді допомоги окремим установам, громадським організаціям, земствам. Їхнє одержання регулювалося не лише нормативно-правовою базою, а й залежало від людського фактора, зокрема від уміння осіб “переконати” чиновників Міністерства народної освіти в необхідності отримання допомоги [311, с. 79–80].

Важливим чинником актуалізації питання про виховання дітей дошкільного віку на початку ХХ ст. стали з’їзди педагогічних працівників. Так, 5–7 лютого 1912 р. у Києві відбувся з’їзд завідувачів училищ Південно-Західних залізниць, у роботі якого взяли участь 40 делегатів. З’їзд постановив порушити клопотання перед Міністерством народної освіти та управлінням залізниць щодо надання коштів для створення народних дитячих садків, які готуватимуть дітей до шкільного навчання [311, с. 122].

Проблеми виховання дітей дошкільного віку в Російській імперії обговорювалися на I Всеросійському з’їзді сімейного виховання, який відбувся в Петербурзі 30 грудня 1912 – 6 січня 1913 р. У роботі з’їзду брали участь 1285 делегатів, переважно столична інтелігенція – педагоги, лікарі, діячі народної освіти, а також батьки і матері, які приїхали з провінції, щоб вирішити питання сімейного виховання дітей. Під час роботи з’їзду його учасники обстоювали два протилежних погляди: одні обґрунтовували необхідність сімейного виховання дітей дошкільного віку, а інші – суспільного дошкільного виховання. Попри це, учасники з’їзду знайшли компромісне рішення: суспільне дошкільне виховання дітей сприятиме

поліпшенню сімейного виховання шляхом відкриття дошкільних установ [406, с. 354].

У резолюції з'їзду “Про дитячі майданчики” зазначалося, що дитячі майданчики створюються з метою всебічного розвитку дітей за допомогою ігор, прогулянок, екскурсій, занять. Дитячі майданчики повинні функціонувати (за можливості) цілорічно, бути безкоштовними і доступними, бажано організувати харчування дітей. Керівниками можуть бути особи, які мають спеціальну педагогічну освіту. Дитячі майданчики повинні організовуватися й облаштовуватися на кошти міських самоврядувань, земств та інших громадських організацій.

Резолюція з'їзду “Про народні дитячі садки” наголошувала, що зазначені установи мають бути безкоштовні, доступні для всіх верств населення. Вони повинні відкриватися громадськими організаціями, земськими і міськими органами самоврядування за матеріальної допомоги держави. Приватна ініціатива щодо дошкільного виховання має користуватися підтримкою громадських організацій. Діти в дитячих садках повинні отримувати харчування. Для підготовки вихователів рекомендовалося організовувати курси і семінарії.

Підсумовуючи, з'їзд висловив побажання: вся Росія має бути покрита мережею дитячих ясел для дітей сільського населення [403, с. 65].

Оцінюючи роботу вищезазначеного з'їзду, І. Чувашев правомірно стверджував: “Комісія дитячих садків”, яка працювала на завершальному етапі з'їзду, своїми пропозиціями сприяла розвитку теорії та практики дошкільного виховання в Росії завдяки таким конструктивним пропозиціям:

- 1) прирівняти оплату праці керівниць дитячих садків до оплати викладачів середніх навчальних закладів;
- 2) забезпечити умови для роботи вихователя з групою дітей не більше 12 осіб;
- 3) налагодити взаємодопомогу між педагогічними працівниками дошкільних закладів і науковцями в галузі дошкільного виховання;

4) організувати центральний друкований орган із дошкільного виховання, який розроблятиме теоретичні та практичні питання, надаватиме консультаційну допомогу провінційним працівникам дошкільного виховання.

Зрозуміло, що всі ці побажання Комісії реалізувати на практиці в тогочасних загальноросійських, тим паче – волинських, реаліях було неможливо [406, с. 357].

Необхідність суспільного дошкільного виховання стала предметом обговорення на I Всеросійському з'їзді з проблем народної освіти, який проходив у Петербурзі з 22 грудня 1913 р. до 3 січня 1914 р. за участю 7000 делегатів, здебільшого вчителів народних шкіл. Українську педагогічну громадськість на ньому представляли В. Прокопович, С. Русова, С. Черкасенко та ін. Так, Київську шкільну округу представляв 131 учитель, з них з Волинської губернії – 18 педагогічних працівників. Резолюції з'їзду окреслили радикальну програму шкільної реформи, ліквідацію губернських і повітових шкільних рад, натомість передачу функцій управління народною освітою органам місцевого самоврядування, заснування шкіл із рідною мовою навчання тощо [264, с. 60].

На одній із секцій з'їзду було прийнято таку резолюцію: "... секція вважає за необхідне, щоб як суспільство, так і держава визнавали право дитини на суспільне виховання з самого раннього віку за допомогою народних дитячих садків. Право засновувати народні дитячі садки надане приватним особам, товариствам та органам місцевого самоврядування. Народні дитячі садки повинні бути доступні дітям всіх класів населення незалежно від статі, національності і віросповідання. Відвідування народних дитячих садків повинно бути безкоштовним. Діти повинні отримувати в дитячому садку харчування. Виховання в дитячих садках має бути організоване на засадах вільного виховання, сприяти всебічному гармонійному розвитку фізичних і психічних здібностей дитини... Для підготовки досвідчених вихователів та керівників дитячих садків

необхідно відкривати спеціальні курси і семінари в різних місцевостях Росії” [403, с. 3– 4].

З’їзд визнав за доцільне “... вільне користування рідною мовою... як для шкільного, так і позашкільного й дошкільного навчання і виховання...” [372, с. 425]. Також з’їзд указував на важливе значення ясел, дитячих садків, осередків, дитячих майданчиків у боротьбі з дитячою бездоглядністю, занедбаністю; рекомендував організувати літні підготовчі школи в тих місцевостях, де відсутні народні дитячі садки і немає змоги їх відкрити в найближчому майбутньому [406, с. 353].

У контексті дослідження процесу формування нормативно-правової бази суспільного дошкільного виховання заслуговують на увагу рішення з питань дошкільного виховання з’їзду директорів народних училищ, який відбувся у грудні 1916 р. в Сант-Петербурзі. Секція позашкільної освіти внесла такі пропозиції:

1) дошкільна освіта – нагальна потреба нашого суспільного життя, оскільки воно є одним із чинників духовного і фізичного розвитку дітей; всі види дошкільних навчально-виховних установ повинні обслуговувати населення, як міське, так і сільське, і бути загальнодоступними;

2) успішний розвиток закладів дошкільного характеру вимагає планомірної роботи зі створення їхньої мережі з боку органів місцевого самоврядування, просвітних товариств і представників навчального відомства за допомогою державних коштів;

3) система роботи з дошкільного виховання повинна проводитися відповідно до вимог суспільства;

4) одне з найближчих завдань у дошкільній освіті – підготовка керівників закладів дошкільного виховання; з цією метою необхідно створити спеціальні навчальні заклади та використати чинні педагогічні навчальні заклади і класи;

5) бажано, щоб при будівництві шкільних приміщень було враховано місцеві потреби дошкільного виховання;

б) у процесі організації курсів і читань з позашкільної освіти необхідно звернути увагу на ознайомлення з основами і методикою правильного домашнього виховання дітей [312, с. 324].

Суттєве пожвавлення в галузі організаційно-правового забезпечення розвитку суспільного дошкільного виховання настало в добу національно-визвольних змагань за українську державу, оскільки першочерговими завданнями урядів Української Народної Республіки було питання про відродження української мови, створення національних освітніх закладів, збільшення кількості українських періодичних видань, випуск навчальної та художньої літератури, розвиток науки, музичного, театального та образотворчого мистецтва [379, с. 200].

28 червня 1917 р. Центральна Рада утворила Генеральний секретаріат освіти (9 січня 1918 р. його було перейменовано в Міністерство народної освіти) на чолі з І. Стешенком, у структурі якого знаходився відділ позашкільної освіти і дошкільного виховання. Таким чином, суспільне дошкільне виховання фактично увійшло в державну систему освіти, що мало велике значення для його розвитку. Дошкільний відділ очолила відома українська громадська діячка і педагог Софія Русова. Загалом усі заходи, які були здійснені в Україні в цей період, мали важливе значення для поширення суспільного дошкільного виховання та підготовки педагогічних кадрів для дошкільних установ [395, с. 46].

С. Русова всіляко підтримувала генерального секретаря освіти І. Стешенка, який з усією рішучістю втілював гасло “українізація народної освіти, всіх шкіл, всіх освітніх організацій”. Цю лінію С. Русова проводила і в дошкільному вихованні. У найкоротший термін вона розробила концепцію українського національного дитячого садка, яку в 1918 р. виклала у праці “Дошкільне виховання” [348]. Ця концепція у своїй основі була глибоко гуманістичною, демократичною і співзвучною з напрямками прогресивної вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки.

Завдяки зусиллям С. Русової здійснювалася послідовна державна політика в галузі національного суспільного дошкільного виховання. Як зазначалося у зверненні очоленого нею відділу від 11 жовтня 1917 р. до генерального секретаря освіти, головне його завдання – організація дошкільного “семінарію” для поширення цієї справи по всій Україні і підготовки “діячів дошкільного виховання”. Семінар планувався як науково-методичний центр, де б консультували дошкільних працівників і пропагували ідеї суспільного виховання. До роботи в ньому були залучені досвідчені фахівці із дошкільного виховання, зокрема В. Зенківський, О. Іконникова, С. Русова, О. Толмачевська та ін.

Відділ (департамент) позашкільної освіти і дошкільного виховання на нараді в січні 1918 р. вніс пропозицію “...підняти питання про загальне обов’язкове дошкільне виховання дітей і провести це законодавчим порядком”, що фактично і було зроблено. У підготовленому ним у 1918 р. проекті офіційного документа під назвою “Регламент дитячих садків”, опублікованому в збірнику “Організаційні поради в справі позашкільної і дошкільної освіти”, зазначалося, що “...всі діти від трьох літ мають ходити до дитячого садка або захистку”, які мають бути “...скрізь безплатні і організовуватись на кошти земського і міського самоврядування”. Таким чином планувалося, що суспільне дошкільне виховання стане обов’язковим і безкоштовним, і на досягнення цієї мети мають спрямовуватися зусилля всього департаменту [127, с. 276].

Важливе значення у справі нормативно-правового забезпечення суспільного дошкільного виховання як рівноправної ланки у системі народної освіти має ухвалення на початку 1919 р. Радою міністрів УНР Закону “Про надання прав державної служби співробітникам позашкільної освіти і дошкільного виховання”. За цим законом різні категорії дошкільних працівників прирівнювалися до відповідних категорій працівників початкової, середньої і вищої школи, для кожної з яких визначався відповідний освітній ценз.

Вищезазначений закон був прийнятий на прохання департаменту позашкільної освіти і дошкільного виховання, який, обґрунтовуючи своє подання, зазначив, що серед учителів середніх і початкових шкіл є чимало охочих “піти у дошкільне виховання”, але їх стримує відсутність пільг, якими користуються вчителі державної служби. Отже, урядова ухвала мала сприяти залученню до роботи з дошкільнятами нових педагогів [379, с. 203].

Ретроспективний аналіз законодавчих і програмно-методичних матеріалів 1920-х рр. засвідчує, що в цей період відбулося становлення радянської системи дошкільного виховання. На цей час припадає проголошення на загальнодержавному рівні (у 1921 р.) так званої “ нової економічної політики”, у зв’язку з чим усі дитячі садки були переведені на місцеве фінансування.

Проблеми дошкільного виховання початку “радянської ери” в історії України розглянув I Всеросійський з’їзд, який відбувся у квітні 1919 р. в Москві. У його роботі брали участь делегати п’яти українських губерній: Катеринославської, Київської, Миколаївської, Одеської, Харківської [182, с. 20]. Проект резолюції з’їзду визначив такі положення з організації системи суспільного дошкільного виховання: загальнодоступність і обов’язковість дошкільного виховання; залучення широких мас населення до будівництва державного дошкільного виховання.

Делегати з’їзду акцентували на необхідності створення єдиного плану організації дошкільного виховання в державі, що відповідало б умовам часу. За результатами з’їзду в Москві було видано інструкцію з питань ведення “очагов” і дитячих садків, яка містила організаційні та педагогічно-методичні настанови щодо змісту і методів роботи цих типів дитячих закладів. Інструкція була розіслана в усі регіони тодішньої радянської держави. У травні 1919 р. її було опубліковано українською мовою під назвою “Інструкція дитячим садкам і захисткам”. Доцільно зауважити, що в даному нормативному акті ще відчувався вплив поширеної в західноєвропейському дошкільній теорії вільного виховання. Вихователям рекомендувалося не

втручатись у життя дітей, а лише допомагати їм у вільних іграх та заняттях [379, с. 208].

Упродовж 1920-х – 1930-х рр. відбулися зміни в державній політиці УСРР щодо виховання дітей: було визначено новий стратегічний державний курс, спрямований на їхнє соціальне виховання. Основним типом дитячого закладу, або, користуючись тогочасною термінологією, “формою соціального виховання”, вважався дитячий будинок. Окремі освітньо-виховні заклади (дитячий садок, школа, позашкільний заклад) повинні були злитися в “єдиний соціальний організм” – дитячий будинок, де б дитина перебувала протягом усього “соцвихівського” віку (від 4 до 15 років) [127, с. 288].

Для надання допомоги республіканському Народному комісаріату освіти у формуванні мережі соціального виховання декретом РНК УРСР від 14 червня 1919 р. була створена Рада захисту дітей – державний орган, який очолив Х. Раковський. До її складу входили народні комісари охорони здоров’я, соціального забезпечення, продовольства, землеробства, а також завідувачка жіночого відділу ЦК КП(б)У. Положення “Про Раду захисту дітей” наділяло цей орган досить значними повноваженнями, що давало змогу оперативно і комплексно вирішувати питання соціального захисту дітей. Зокрема, у п’ятому параграфі Положення зазначалося: “Постанови Ради захисту дітей обов’язкові для виконання всіма радянськими установами”.

Аналогічні структури створювалися на місцях. При органах народної освіти в губерніях і повітах формувалися місцеві Ради захисту дітей. Статут про губернські Ради захисту дітей був підписаний головою Ради захисту дітей 25 червня 1920 р. 8 червня 1920 р. Народний комісаріат освіти (НКО) УСРР видав постанову „Про денні дитячі будинки”, які створювались у всіх містах і великих промислових центрах, куди зараховувались, у першу чергу, діти робітників. Денні дитячі будинки були покликані забезпечити харчуванням і вихованням дітей, батьки яких удень працювали і не мали змоги доглядати дітей.

10 червня 1920 р. НКО УРСР оприлюднив постанову „Про організацію відкритих дитячих будинків”, до яких приймалися сироти і діти віком до 16 років, що залишилися без догляду батьків. Під терміном „відкриті дитячі будинки” розумілися тимчасові заклади, які влаштовувалися поблизу залізничних вокзалів і міських ринків. Безпритульні діти мали вільний доступ у вказані заклади в будь-який час дня і ночі. Діти у відкритих дитячих будинках проходили санітарну обробку, їх годували. Хворих направляли на примусове лікування. Основна маса дітей після короткочасного перебування у відкритому дитячому будинку фактично поверталася на вулицю. Відсоток дітей дошкільного віку, які перебували у відкритих дитячих будинках, був незначним [136, с. 49–51].

Подальший розвиток системи соціального виховання визначався державною політикою в галузі освіти і був законодавчо закріплений Декларацією Наркомосу УСРР “Про соціальне виховання” від 1 липня 1920 року [379, с.210]. Творцем проекту української радянської системи освіти став тодішній народний комісар освіти Г. Гринько. Схема шкільної освіти, за проектом Г. Гринько, мала такий вигляд: дошкільне соціальне виховання (дитячий садок, дитячий будинок, комуна, колонія) – від чотирьох до восьми років; соціальне шкільне виховання (трудова школа) – з восьми до п’ятнадцяти років; професійна освіта (професійна школа, технікум, інститут, академія) [228, с. 229].

Оскільки здійснення такої кардинальної реформи потребувало часу, Народний комісаріат освіти УРСР визнав можливим тимчасове існування в єдиній системі соціального виховання дитячого садка, школи, і, водночас, зобов’язав усі типи освітньо-виховних закладів терміново розпочати своє перетворення на дитячі будинки [127, с. 288].

О. Бондар зазначає, що 25 вересня 1920 р. Рада Народних Комісарів УРСР затвердила представлену НКО „Схему народної освіти в УРСР”, яка стала наріжною і для розвитку системи суспільного дошкільного виховання. Згідно з цією схемою передбачалось утворення при губернських і повітових

відділах освіти підвідділів соціального виховання. Вони поділялися на чотири секції: дитячих будинків, у підпорядкуванні якої були інтернати для здорових дітей і дітей із дефектами розвитку; дошкільній секції підпорядковувалися дитячі садки, дошкільні притулки та майдани; шкільній – школи, дитячі клуби, дитячі бібліотеки, колонії. Остання секція – охорони дитинства – відповідала за правовий захист дітей.

У травні 1921 р. на спільному засіданні представників республіканських народних комісаріатів освіти й охорони здоров'я, присвяченому соціальному вихованню дітей, функції між ними розподілилися таким чином: на НКО покладалась організація дитячих будинків, садків, денних дитячих будинків, а на Наркомздоров'я – організація санітарно-гігієнічних заходів у створених закладах [136, с. 53].

У постанові Наркомосу України від 25 травня 1921 р. “Система соціального виховання дітей в УСРР” наголошувалося: “Дитячий садок повинен затримувати своїх вихованців і після так званого дошкільного віку – аж доти, коли дитині буде 15 років”. Узагалі дитсадок, як стверджує Л. Артемова, визнавався “готовою формою соціального виховання”, прообразом дитячого будинку. При цьому науковець наводить аргументи щодо пояснення причин, чому Наркомос України на початку 1920-х рр. віддавав перевагу дитячому будинку як єдиному виховально-освітньому закладу, а також визначав соціальне виховання як цілеспрямований напрям розвиток освіти в республіці. Найперший із них – це гостра проблема дитячої безпритульності. Після Першої світової та громадянської воєн тисячі дітей залишилися без батьків, без оселі. Для них треба було створити такий тип дитячого закладу, де б вони навчалися, мали притулок та соціальний захист із боку держави. Крім того, обґрунтування системи соціального виховання в дитбудинку мало і психолого-педагогічний аспект. Послідовно обстоювалася думка про те, що дитина є цілісною, єдиною істотою, яка розвивається, тому і виховний вплив на неї повинен бути цілісним та єдиним. Уважалося непедагогічним ділити дітей за віком, переміщувати їх з одного закладу в

інший. Дитячий будинок, який об'єднував у собі всі освітньо-виховні заклади, був покликаний забезпечити безперервність, цілісність виховання дітей до 15 років [127, с. 289].

У березні 1921 р. відділ соціального виховання Комісаріату народної освіти надіслав у губернські відділи лист № 207 про призначення на 23 квітня I Всеукраїнського дошкільного з'їзду у м. Харкові та про скликання у Москві першого травня того ж року II-го Всеросійського з'їзду з дошкільного виховання.

З метою підготовки до I Всеукраїнського з'їзду дошкільного виховання в Харкові передбачалося проведення до 10 квітня губернських з'їздів працівників дошкільного виховання. Так, готуючись до I Всеукраїнського з'їзду, кожна губернія повинна була заповнити анкету, яка мала допомогти з'ясувати стан справ у діяльності дошкільних установ. Проілюструємо, для прикладу, окремі питання цієї анкети, які на той час були актуальними для розбудови системи дошкільного виховання і в частині Волинської губернії: “Чи була губернська нарада дошкільників і в чому вона виявлялась?”, “Чи існує губернський музей з дошкільного виховання?”, “Скільки курсів відбулося в губернії з 1917 р.” та ін. В анкеті вимагалось вказати, скільки дитячих садків буде відкрито в 1921 р.; скільки дітей дошкільного віку в губернії (1–4 р., 4–8 р.): а) село, б) місто, в) національність (за кожен повіт окремо); кількість працівників у них; скільки їх необхідно для виховання дітей в губернії. Тобто, готуючись до з'їзду, Наркомос збирав матеріали про реальний стан дошкільного виховання в Україні [379, с. 215–216].

II-й Всеросійський з'їзд зробив спробу визначити основний зміст роботи дитячих садків, зацентрував увагу на необхідності створення системи суспільного дошкільного виховання, відійти від теорії “вільного виховання” й індивідуального виховання та спрямувати зусилля всіх дошкільних працівників і громадськості на колективне виховання.

Відповідно до провідної ідеї з'їзду Наркомос України висунув перед освітянами завдання – розробити методичні рекомендації щодо організації життя дітей упродовж їхнього перебування в дошкільних закладах.

Відтак, 6-го і 7-го травня 1921 року, одразу після II Всеросійського з'їзду, в м. Харкові відбулася I Всеукраїнська нарада працівників дошкільного виховання, у резолюціях якої наголошувалося на перетворенні дитячих садків на денні будинки із восьмигодинним перебуванням у них дітей. Йшлося також про створення сільських дитячих закладів із продовженим днем перебування у них дітей віком від 2 до 14 років.

Таким чином, передбачалося, що дошкільна робота має виконувати не тільки педагогічні функції, а й соціальні. При цьому діти 7–8 років повинні не передаватися до школи, а залишатися в тому ж складі в денному дитячому будинку, тобто робота з дітьми в дитячому садку мала поступово переходити в роботу із соціального виховання дітей усіх наступних вікових періодів.

Ми погоджуємося з думкою Т. Степанової про те, що у 1920-х рр. в Україні фактично розпочалась організаційна робота щодо створення й відкриття дошкільних інституцій нового типу – закладів соціального виховання. Так, 25 квітня 1921 р. у м. Харкові Центр соціального виховання Народного комісаріату освіти оприлюднив документ “Робота з дітьми в літньому триместрі в закладах соціального виховання”, в якому визначалися мета й завдання закладів соціального виховання [379, с. 218].

Проте загальний перехід до системи соціального виховання з її основою – дитячим будинком – був на той час нереальним через матеріальні причини: не вистачало приміщень, спеціального обладнання, кваліфікованих педагогів. Тих дитячих будинків, що відкривалися у 20-х рр. XX ст., бракувало навіть для дітей-сиріт. Отож, система освіти, задекларована новою владою в Україні на початку 1920-х рр., не була реалізована повною мірою, а вже у середині 1920-х рр. від неї практично відмовилися [395, с. 65].

Із 1925 р., за образним висловлюванням Т. Степанової, в УСРР розпочався масовий “дошкільний похід”. Якщо в середині 1920-х рр. діяли

118 дитячих садків, у яких виховувалося 5000 дітей, то в 1928 р. їх стало 431 і вони охоплювали своїм впливом 17826 дітей [379, с. 240].

На цей час припадає порушення питання про видання програм для дитячих садків й окреслення принципів побудови таких програм. Перші матеріали до їх складання почали напрацьовуватися з моменту утворення в 1926 р. дошкільного відділу (секції) при Українському науково-дослідному інституті педагогіки в м. Харкові (УНДІП), очолюваному А. Гендрихівською [379, с. 228]. Вони були видані в 1928 р. (“Ориентировочный круг навыков”, “Матеріали до poradnika” НКО УРСР). У цих матеріалах зверталась увага на формування у дітей навичок, нівелювався розвиток свідомості, ініціативи, активності, творчості. Програму готували як співробітники УНДІПу, так і методисти та практичні працівники [384, с. 35].

У 1927 р. при Наркомосі УСРР створюється спеціальна комісія, завданням якої була розробка “виробничого плану дошкільного виховання”, тобто програми для дитячих садків. Комісію очолювала Е. Яновська.

Народний комісаріат освіти УСРР у 1932 р. доручив науковцям УНДІПу розробити новий проект “Програми для дошкільних закладів”, яка була підготовлена в тому ж році і видана в Харкові. Її розробниками стали окремі бригади, організовані дошкільною секцією УНДІПу під керівництвом професора А. Гендрихівської та дошкільною секцією Київської філії УНДІПу на чолі з О. Дорошенко [379, с. 240].

На початок 1930-х рр. припадає розробка вищеназваними державними інституціями методичних посібників із дошкільного виховання. Саме в цей час були опубліковані такі збірники, як “Готування дошкільних працівників для літніх майданчиків”, “Дошкільне виховання у колгоспі”(1930), “Масове готування дошкільних працівників” (1931) А. Гендрихівської; “Як організувати дошкільні літні майдани” (1931) Н. Морозової [156; 161; 268]; вийшли друком українські наукові видання (“Основи педагогіки дошкільного віку” А. Гендрихівської; “Навчання грамоти у дошкільному закладі” П. Гарбуз; “Рухливі ігри для дошкільників” М. Шейко та ін.) [379, с. 270].

Зазначимо, що відповідно до Ухвали ЦК ВКП(б) “Про школу і завдання дошкільного виховання” (1934 р.) проведено обласні і районні конференції з метою допомоги дошкільним працівникам опанувати нові програми [379, с. 234].

Після прийняття постанови ЦК ВКП(б) “Про педологічні перекручення в системі наркомосів” від 4 липня 1936 р. в УСРР розпочався перегляд всієї виховної роботи з дітьми. Відтак, перед вихователями дошкільних закладів висувалося завдання керувати розвитком дітей відповідно до потреб комуністичного виховання [338, с. 3; 329, с. 3]. Зміст цієї роботи, однаковий для всіх територій СРСР, фіксує затверджений у 1938 р. “Статут дитячого садка”, який метою виховання дітей визначив їхній всебічний розвиток у дусі комунізму. У 1938 році центральне освітнє відомство СРСР видало “Керівництво для вихователя дитячого садка”, того ж року запроваджене в Україні під назвою “Програмно-методичні вказівки для вихователя дитячого садка” [379, с. 235].

Аналіз нормативно-правової бази підтверджує, що розвиток дошкільного виховання на українських землях у складі УСРР у 1920-х – 1930-х рр. відбувався в єдиному загальнодержавному руслі переходу від ери індивідуалістичного “вільного” виховання до ери соціального колективного, комуністичного виховання.

Щодо освітньої політики Волинського воєводства у складі II Речі Посполитої, то вона здійснювалася згідно із Законом про тимчасовий устрій шкільних властей (1920 р.). У ньому зазначалося, що керівництво освітою в державі здійснює Міністерство віросповідань і освіти, якому підпорядковувалися шкільні округи. Відповідно у Волинському воєводстві керівництво освітою здійснював Волинський шкільний округ [325, с. 95].

Із перших днів творення власної держави офіційна польська влада звернула увагу на потребу раціональної освіти і виховання дітей дошкільного віку. На всіх етнічних територіях новоутвореної Речі Посполитої ця робота розгорталась у двох напрямках: 1) перетворення закладів опікунського

характеру на постійні виховні заклади; 2) розширення їхньої мережі на основі концепції охоплення організованим суспільно-виховним впливом усіх дітей віком від 5 до 7 років. Метою дошкільних закладів визначалося виховання дітей “в дусі національному”, що для українців та інших меншин означало у пропольському. Відповідно до законодавства Польщі всі типи закладів опіки, виховання і підготовки маленьких дітей до навчання в школі ввійшли до загальної системи освіти та підпорядковувалися органам шкільництва на місцях і відділу дошкільного виховання при Міністерстві релігійних віросповідань і публічної освіти у Варшаві, першим керівником якого стала активний організатор польського дошкілля Марія Веригорадзівілович [273, с. 75].

“Чорною” сторінкою в історії всіх західноукраїнських земель, приєднаних до Польщі, став “Закон з дня 31 липня 1924 р., що затверджує деякі постанови про організацію шкільництва”, підготовлений тогочасним міністром освіти Польщі С. Грабовським. Таку зарозумілу назву закон мав не даремно. Із введенням його в дію практично ліквідовувалися українські початкові школи. Суть закону полягала в тому, щоб поступово замінити українські школи на утравістичні (спільні українсько-польські), а згодом перейти виключно до польських початкових шкіл.

Згідно із Розпорядженням Президента Речі Посполитої від 22 квітня 1927 р., посилювався контроль за дитячими садками сезонного характеру [418, с. 482]. Він покладався на найнижчу інституцію адміністративної влади – повітове староство – з представленням йому щорічних детальних звітів про проведену в них роботу. Без згоди староств, відомих своїми великодержавними настроями і діями, дитячі садки відкриватися не могли. Такі дискримінаційні урядові заходи щодо національного шкільництва поширилися і на українські сезонні дошкільні заклади, які масово відкривалися у Східній Галичині та на Волині [199, с. 3].

У результаті цих заходів українське державне шкільництво в Польщі наприкінці 1920-х рр. фактично перестало існувати. У 1928 – 1929 н. р. на

26575 польських державних народних шкіл було 716 українських: українською мовою в них викладалися лише деякі навчальні предмети [273, с. 80].

Пропольський освітній курс нової влади відбився на розвитку мережі дошкільних закладів. Так, у 1928 – 1929 н. р. в усій Речі Посполитій і в її українських воєводствах зокрема було 1 557 інституцій дошкільного виховання, із них 946 діяли у містах і 611 – у селах. У цих закладах виховувалося 92 892 дітей, працювало 2 186 вихователів. Із загального числа дошкільних інституцій 1400 були польськомовними, одна – польсько-українська і 44 (1485 дітей, 69 вихователів) – українські [273, с. 82].

Нові підходи до організації суспільного дошкільного виховання на всіх підпольських землях (зокрема і волинських) нерозривно пов'язані з реформою шкільної освіти в Польщі, започаткованою законом від 11 березня 1932 р. Для дітей від трьох років життя до початку навчання в школі реформа передбачала відкриття постійних охоронок, перейменованих на передшкілля [419, с. 640]. Метою охоронок визначався фізичний і психічний розвиток маленьких дітей на основі реалізації систематичної виховної програми упродовж навчального року. Як і школи, постійні дошкільні заклади передавалися у підпорядкування шкільних інспекторатів. Окрім державних (чисто польських), зберігалося положення про заснування приватних передшкіль, що знайшло відображення у прийнятому в рамках реформи законі про приватні школи, наукові та виховні установи. Для їхнього відкриття власники (товариства, окремі особи) зобов'язувалися представляти шкільній владі дані про наявність відповідним чином обладнаних приміщень, фондів для утримання дошкільних закладів та їхніх статутів [207, с. 83–84].

Щодо ставлення нових законодавчих актів до освіти і виховання дітей національних меншин, то вони носили дискримінаційний характер. Залишаючись у питаннях мови на позиціях згадуваного вище закону від 1924 р., новий лад шкільництва закріплював тенденцію до розширення на

етнічних українських територіях мережі польських шкіл і дошкільних закладів.

Нове законодавство надавало органам шкільництва право закривати школи і передшкілля, якщо навчання або виховання в них здійснюватиметься в нелояльному для держави дусі, а також вимагати від місцевої державної адміністрації письмових підтверджень про моральну поведінку і ставлення до Речі Посполитої кандидатів на посади керівників навчально-виховних закладів, учителів і вихователів [273, с. 93–94].

Призупинення розвитку прорадянської та ліквідацію пропольської дошкільної освіти на Волині спричинила Друга світова війна.

Остаточне відновлення в краї єдиної для всього СРСР системи дошкільної освіти припадає на 1944 – початок 1950-х рр. Його організаційно-правовими засадами стали затверджені у грудні 1944 рр. “Статут дитячого садка” та прийняте у 1945 р. “Керівництво для вихователя дитячого садка”. Український варіант “Статуту дитячого садка” Народний комісаріат освіти УРСР затвердив у лютому 1947 р. майже без будь-яких змін. У документі зазначалося, що в дитячому садку перебувають діти від 3 до 7 років і одержують всебічний розвиток і виховання [379, с. 284]. “Керівництво для вихователя дитячого садка” сприяло поліпшенню організації, змісту й методики роботи дитячого садка на нових теоретичних засадах [127, с. 325].

Організаційно-практична діяльність у сфері відновлення та розширення мережі дошкільних закладів регламентувалася в цей період постановою Ради народних комісаріатів від червня 1945 р. “Про розширення мережі дитячих садків і покращення їх роботи”. За результатами виконання цього документа до 1 серпня 1946 р. в Україні працювало 2608 дитячих садків (1 січня 1945 р. їх було 1862) [379, с. 286].

Відповідно до названої постанови, органи освіти Волині в особі обласного і районних відділів народної освіти спрямовували свої зусилля на негайну відбудову дошкільних закладів, створення цілодобових груп, розширення мережі дошкільних дитячих будинків для вихованців, батьки

яких загинули під час Другої світової війни. Значна увага приділялася зміцненню матеріальної бази, капітальному ремонту й озелененню території дитячих садків, забезпеченню їх дидактичним матеріалом відповідно до вимог “Програмно-методичних вказівок для вихователя дитсадка” Міністерства освіти УРСР від 1947 р., створенню необхідних умов для роботи вихователя в групі, здійсненню систематичного контролю за роботою кожного вихователя. Категорично заборонялося педагогам працювати понад норму (10–12 годин на день), що знижувало якість роботи [91, арк. 141]. У відбудові дитячих садків активну участь брала громадськість. Батьки допомагали в упорядкуванні приміщень і садиб, обладнанні майданчиків, виготовленні іграшок і меблів [287, с. 204].

Після визволення регіону від німецьких загарбників Волинський обласний відділ народної освіти вживав необхідних заходів щодо оздоровлення дітей і вкомплектування дитячих садків, у першу чергу дітьми-сиротами, дітьми інвалідів Другої світової війни, дітьми з малозабезпечених сімей. Оздоровлення здійснювалося шляхом організації літніх дитячих майданчиків для дітей дошкільного віку відповідно до рішень виконкому обласної Ради депутатів трудящих “Про заходи по оздоровленню дітей та забезпечення якісної організації оздоровлення дітей влітку”, які щорічно видавалися у повоєнні роки [91, арк. 89].

Помітний вплив на розвиток системи дошкільної освіти на Волині мала прийнята у 1949 р. Постанова ЦК ВКП(б) і Ради міністрів СРСР “Про заходи з розширення дитячих дошкільних закладів і пологових будинків та покращення їх роботи”, у якій ішлося про посилення темпів будівництва нових дитячих садків і пологових будинків, поліпшення медичного обслуговування дітей у дитячих садках, покращення харчування дітей та виготовлення різних видів обладнання: меблів, фізкультурного обладнання, іграшок, влаштування обов’язкових ігрових майданчиків, організації загартування та виховання культурно-гігієнічних навичок у дітей [211, с. 314].

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що в умовах УНР, радянської та польської державних систем дошкільне виховання законодавчо закріплюється однією зі складових загальної освітньої системи; у науково-педагогічний обіг упроваджується термін “український дитячий садок”; уперше постають українські державні органи управління дошкільним вихованням, порушується питання про програмно-методичне забезпечення дитячих садків. При цьому основним завданням закладів дошкільного виховання у 1920-х – 1930-х рр. визначено перехід від індивідуального, “вільного” виховання до соціального, колективного. У 1930-х – 1940-х рр. завершилося формування радянської системи народної освіти, вихідною ланкою якої стало суспільне дошкільне виховання; велася подальша боротьба за остаточне усунення “буржуазних помилок” у теорії дошкільної педагогіки, конкретизувалися зміст і методи роботи дошкільних закладів. У повоєнні роки, незважаючи на важке політичне й економічне становище, державно-партійні органи влади приділяли значну увагу створенню мережі дитячих установ, метою діяльності яких було сприяння всебічному, гармонійному розвитку дитини із превалюванням комуністичних ідеалів.

Висновки до першого розділу

За результатами викладеного у першому розділі дисертації матеріалу з’ясовано, що в науковій літературі проблема становлення та розвитку системи суспільного дошкільного виховання на Волині у другій половині XIX – першій половині XX ст. висвітлена недостатньо, оскільки не була предметом спеціального наукового вивчення. Проте сучасні наукові дослідження, публікації з цієї проблематики сприяють здійсненню цілісного комплексного історико-педагогічного аналізу еволюції дошкільного виховання в Україні, зокрема і на Волині.

Встановлено, що стан суспільного дошкільного виховання в Російській імперії вивчали М. Виноградов, Л. Красногорська, І. Чувашев. Перші спроби

аналізу витоків суспільного дошкільного виховання в Україні представлені в працях А. Животка, С. Русової, С. Сірополка. Наукові дослідження С. Абрамсона, І. Адамек, Л. Батліної, О. Бондар, З. Нагачевської, С. Попиченко, А. Рего, Т. Слободянюк, І. Улюкаєвої розкривають проблему розвитку теорії та практики дошкільного виховання на східно- та західноукраїнських землях кінця XIX – початку XX ст. Наукові розвідки Ю. Агапова, Т. Джаман, Л. Єршової, В. Омельчука, Н. Рудницької, Н. Сейко та ін. містять певний обсяг інформації про діяльність окремих дошкільних інституцій Волині.

На становлення системи суспільного дошкільного виховання на Волині впливали об'єктивні соціально-економічні та політичні умови: залучення жінок до участі у промисловому та сільськогосподарському виробництві, складні умови життя та виховання дітей, активізація національно-визвольного руху та громадської діяльності місцевих мешканців.

Одним із вирішальних чинників розвитку суспільного дошкільного виховання на Волині стало формування організаційно-правової бази його функціонування в Російській імперії, в УНР та особливо в державах, до складу яких волинські землі входили у 1920-х – 1940-х рр.

З'ясовано, що в межах царської Росії законодавчо-нормативні документи здебільшого опосередковано торкалися проблем освіти і виховання дітей дошкільного віку, були спрямовані передовсім на організацію діяльності опікунських інституцій для сиріт і обездолених. Перші спроби законодавчого оформлення функціонування окремих дошкільних закладів пов'язані з ініціативою прогресивної громадськості, об'єднаної в культурно-освітні організації, зокрема Київське товариство народних дитячих садків, і діяльністю російської Державної думи на початку XX ст.

Дані дослідження підтвердили, що підвалини сучасної дошкільної освіти закладалися в роки національно-визвольних змагань за українську державу (1917 – 1919), коли суспільне дошкільне виховання було

проголошене загальним і обов'язковим для всіх дітей дошкільного віку; вперше у складі вищого органу управління освітою в УНР постав департамент позашкільної освіти та дошкільного виховання, очолюваний С. Русовою; розпочалася підготовка національних кадрів для системи дошкільного виховання.

Міжвоєнні роки ознаменувалися низкою нормативних актів радянського (східна частина краю) та польського (південно-західні землі) урядів щодо розширення мережі дошкільних установ і створення навчально-методичної бази для їх функціонування, проте вже на іншій методологічній основі, суть якої полягала в утвердженні нових державних підходів до системи дошкільної освіти, прорадянської та пропольської виховних парадигм, нівеляції національного компонента у змісті виховання дітей і діяльності працівників дошкільних закладів.

Цей процес набув завершального окреслення у 1940-х – 1950-х рр., коли Волинь увійшла до складу УРСР, а, відповідно, новостворена мережа дошкільних закладів – у єдину радянську систему суспільного дошкільного виховання із чітко регламентованими метою, завданнями, змістом і формами виховання дітей, структурою управління та методичного забезпечення.

Матеріали розділу почасти відображені у двох публікаціях автора [142; 143].

РОЗДІЛ 2

РОЗВИТОК СИСТЕМИ СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ І ЗАКЛАДІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВИХОВАТЕЛІВ НА ВОЛИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

2.1. Діяльність громадськості краю щодо популяризації та впровадження ідей суспільного дошкільного виховання

Традиція догляду за покинутими, осиротілими і найбіднішими дітьми, передусім дошкільного віку, у Волинській губернії, як і на українських землях загалом, була в пошані відвічно. Боротьба православ'я з католицькими, уніатськими та протестантськими місіями і конфесіями за збереження віри і церкви зумовлювала передусім надзвичайну увагу до долі сиріт, чиї беззахисні дитячі душі легко можна було захопити будь-якими ідеями. На Волині перші сирітські притулки влаштовувалися православними братствами, католицькими та протестантськими місіонерствами, монастирями, світськими громадськими організаціями, приватними особами.

Як зазначає дослідниця Л. Єршова, уже з кінця XVIII ст. у Житомирі існували притулки для бідних дівчаток, які утримували члени жіночих католицьких згромаджень Сестер-шариток і Сестер-бригідок [185, с. 140–141].

Притулок сестер милосердя “Вільський Ключ” заснував у Житомирі в 1766 р. Київський римо-католицький єпископ Й. Зулуський [31, арк. 1]; аналогічний притулок у Луцьку в 1794 р. відкрила Ю. Поляновська [31, арк. 19]. До цих закладів приймали на виховання “підкидьків”, тобто покинутих, і дітей із бідних сімей обох статей. Зокрема, у притулку м. Житомира в 1835 р. знаходилося 66 дітей бідних батьків і сиріт [31, арк. 1, 19]. У притулку Сестер милосердя в Луцьку того ж року перебувало близько 50 осіб [31, арк. 2, 19]. В обох закладах дітей виховували у

католицькому (пропольському) дусі. У другій половині XIX ст. неповнолітніми дівчатками-сиротами опікувалися на Волині Городищенський і Корецький монастирі [185, с. 141].

Світська державно-громадська опіка над інституціями різного типу в царській Росії пов'язана значною мірою зі створенням і діяльністю приказів громадської опіки, функції яких регламентував спеціальний документ під назвою “Установи для управління губерній Всеросійської імперії”. Зокрема, їм доручалося засновувати й опікуватися народними школами, сирітськими будинками, шпиталями, богадільнями та ін.

Приказ громадської опіки у Волинській губернії було організовано ще в 1796 р. [381, с. 10]. Мережу підпорядкованих йому закладів становили лікарні у повітових містах губернії, а також у самому губернському центрі, сирітський будинок і богадільня в Житомирі. Таким чином, головне завдання приказу громадської опіки полягало передовсім у забезпеченні діяльності медичних і благодійних установ. Безпосередній зв'язок між приказом і підвідомчими йому закладами здійснювали попечителі, яких призначав приказ громадської опіки [261, с. 97].

У відання Волинського приказу громадської опіки було також передано сирітський будинок у Житомирі, відкритий 1856 р. Ця інституція була розрахована на 90 дітей, проте вже у 1861 р. тут налічувалося 144 вихованці. Частина з них – діти грудного віку – перебували у годувальниць, яким приказ виплачував щомісячно по 2 карбованці 50 коп. До сирітського будинку приймали також дітей до 7-річного віку. Майже всі його вихованці утримувалися в закладі безкоштовно [261, с. 104].

Волинський приказ громадської опіки приділяв увагу збереженню життя та зміцненню здоров'я дітей-підкидьків, які виховувалися за плату від земського управління у сім'ях селян. Необхідно зазначити про високу смертність дітей у сім'ях годувальників. Так, у 1902 р. у годувальників знаходилося 75 хлопців і 68 дівчат, упродовж року відповідно померло 28 і

37 дітей [284, с. 73], а 1912 р. із 328 дітей, які перебували у годувальників, померли 43 хлопці та 54 дівчини [285, с. 84].

Спостереження за покинутими дітьми здійснювали земські лікарі, яким надсилали списки. З метою забезпечення хоча б задовільного рівня догляду за цією категорією дітей здійснювався контроль за сім'ями, де виховувалися підкидьки. Плату в 2 карбованці 50 копійок за місяць видавали годувальницям або особам, під опікою яких перебували такі діти, через кожні чотири місяці за умови представлення письмового засвідчення священника або сільської влади про їхнє задовільне утримання. Завдяки збільшенню уваги до збереження здоров'я і життя дітей вдалося поступово досягти зменшення рівня смертності серед підкидьків [261, с. 114–115].

Попри постійний брак коштів, Волинський приказ громадської опіки став прикладом активної діяльності з надання допомоги нужденним, і ця державна підтримка обездолених опосередковано впливала на активізацію благодійництва з боку громадських об'єднань і приватних осіб.

До системи благодійних установ, заснованих з ініціативи державної влади за активної участі громадськості, належали заклади вже згаданого Відомства імператриці Марії. Цьому відомству із 1839 р. стали підпорядковуватися дитячі притулки, які засновувались і діяли згідно з „Положенням про дитячі притулки” від 27 грудня 1839 р. На його підставі в царській Росії було створено головне попечительство, якому підлягали губернські попечительства. Прийняте положення регулювало діяльність притулків опіки дітей із бідних сімей, які функціонували на кошти громадської благодійності за безпосередньої підтримки з боку держави. Кошти, які надходили від приватних пожертвувань, зосереджувалися та розподілялися Головним опікунством на потреби кожного притулку [162, с. 34].

Волинське губернське попечительство дитячих притулків розпочало свою діяльність у 1891 р. Щороку воно звітувало про свою роботу в місцевій пресі. Так, на сторінках газети “Волинь” за 1899 р. зазначалося, що

6 червня 1899 р. відбулося засідання губернського попечительства дитячих притулків Відомства імператриці Марії, на якому заслухано звіт про його діяльність за попередній рік. У звіті зазначалося, що кошти попечительства станом на 1 січня 1898 р. становили 8695 крб. 85 коп. У 1898 р. надійшло 7614 крб. 73 коп., із яких 2300 крб. – як внески і 2435 крб. 10 коп. – завдяки видавництву відривного календаря. Витрачено 8883 крб. 24 коп. [175, с. 2].

На початку ХХ ст. на теренах Волинської губернії постали попечительства дитячих притулків у Дубенському, Ізяславському, Кременецькому, Луцькому повітах. Зокрема, Дубенське повітове попечительство дитячих притулків засноване 29 квітня 1909 р. У його діяльності важливу роль відіграла графиня Є. Шувалова, яка пожертвувала для місцевого дитячого притулку будинок, сарай і 1,5 десятини землі в передмісті м. Дубно Забрам'є [40, арк. 37]. Значну частину фінансування притулку попечительство отримувало із державної казни. Архівні матеріали засвідчують, що Дубенські повітові земські збори в 1910 р. прийняли рішення щорічно виділяти 1000 крб. на утримання 10 сиріт у дитячому притулку, серед яких були і дошкільнята. Представниками земства в попечительстві стали В. Мельникова, С. Яновський, Л. Ярош [40, арк. 57 зв.].

За даними архівних матеріалів [37, арк. 453], 10 квітня 1903 р. Ізяславське попечительство дитячих притулків відкрило притулок для 5 хлопців. У звіті попечительства за 1909 р. зазначено, що 4 вихованців не відвідували заняття, оскільки були ще малими, тобто це були діти дошкільного віку. Кременецьке повітове попечительство дитячих притулків отримало дозвіл на відкриття аналогічного притулку 25 жовтня 1911 р. [48, арк. 301].

Із 1911 р. у відомстві Луцького повітового попечительства дитячих притулків знаходився один сирітський притулок [59, арк. 382].

Зміна змісту і форм благодійницької та просвітницько-педагогічної діяльності на всіх українських землях пов'язана з виникненням і діяльністю громадських організацій (товариств). Зауважимо, що товариства – це

об'єднання людей, які ставлять перед собою спільну мету, завдання, розробляють програму дій і відповідно працюють для їх виконання. Щоб розв'язати важливі проблеми у певній галузі життя, яким недостатньо приділяв увагу уряд, свідомі особи створювали позаурядові організації, громадські товариства найрізноманітніших напрямів [139, с. 51].

Заснування добродійних об'єднань громадян у царській Росії, на відміну від інших європейських держав, було нелегкою справою. Для отримання права на законне існування кожному громадському об'єднанню необхідний був “височайший” урядовий дозвіл, який до середини XIX ст. надавався лише незначній кількості добродійних об'єднань [261, с. 77].

Процес формування добродійних (благодійних) товариств активізувався з другої половини XIX ст. На початку 1862 р. було прийнято імператорський указ про надання міністру внутрішніх справ права затверджувати статuti нових благодійних товариств після консультації з іншими зацікавленими відомствами. Офіційний документ 1862 р. справив позитивний вплив на розвиток благодійності у Російській імперії [261, с. 75]. Так, у 1868 р. міністр внутрішніх справ Російської імперії зазначав, що в останні роки кількість громадських і приватних благодійних закладів зростає дуже швидко і наголосив на потребі заохочувати розвиток громадської благодійності [261, с. 78]. У 1869 р. йому були передані всі повноваження щодо надання офіційних дозволів займатися благодійністю приватним закладам і установам.

Початком суттєвого зростання чисельності благодійних установ на всіх підросійських територіях слід уважати період після 1861 р., пов'язаний із земельною реформою імператора Олександра II та створенням земств, поява яких засвідчила формування незалежної громадської думки, нової громадянської свідомості та прагнення до самостійної діяльності [261, с. 81]. Водночас уже в 1866 р. з'явився документ “Про покарання за утворення протизаконних товариств та участь у них”. Оскільки Волинська губернія була частиною південно-західного краю, де на початку 1860-х рр.

відбувалися польські повстання, то місцевим чиновникам через пересторогу взагалі відмовляли в реєстрації навіть гуртків і клубів, які хоч трохи порушували чинні норми щодо їхнього заснування та діяльності [139, с. 52]. Так, для прикладу, Волинське губернське “присутствіє” у справах товариств відмовило у відкритті Здолбунівському благодійному товариству [99, арк. 35].

Зазначене підтверджує: створення благодійних товариств на Волині ускладнювалося тим, що в їх організації та діяльності офіційна влада вбачала передумови для активізації національного руху (українського, польського, єврейського, німецького тощо).

Після опублікування в 1897 р. нормативного статуту товариств допомоги бідним дозвіл на їх діяльність перейшов у безпосереднє відання губернатора. Таке спрощення процесу організації добровільних благодійних об'єднань передбачало посилення відповідальності та контролю за їх діяльністю з боку місцевих органів влади. З цією метою у 1906 р. були створені губернські “присутствія” у справі товариств на чолі з губернатором. Право губернатора відкривати філантропічні спілки знайшло остаточне закріплення в урядовому документі 1911 р. під назвою „Про зміну порядку затвердження статутів благодійних закладів і правил для завідування ними” [261, с. 87].

Важливим центром благодійності у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. були установи Російського товариства Червоного Хреста (РТЧХ), заснованого в 1867 р. Його волинське управління, що розміщувалось у будинку Кобилянського по вулиці Велика Бердичівська в Житомирі, очолив губернатор, дійсний статський радник П. Грессер. [261, с. 121].

В усіх повітових центрах волинської губернії постали місцеві комітети РТЧХ, змістом діяльності яких було надання допомоги дітям, калікам, престарілим воїнам і їхнім сім'ям, а також населенню, постраждалому від різних бід. Місцеві комітети РТЧХ створювали також заклади для дітей. Так, при Житомирському комітеті Російського Товариства Червоного Хреста із

1899 р. діяв притулок, відкритий з ініціативи дружини місцевого високопоставленого урядовця К. Дунін-Борковської і переданий у розпорядження товариства в листопаді 1901 р. У тому ж році в притулку перебувало 35 дітей, хоча заклад був розрахований лише на 10 осіб. На утримання притулку в 1901 р. було виділено 3378 крб. 17 коп. [283, с. 83], у 1902 р. – 3124 крб. 36 коп. [284, с. 74]. Із 1910 р. вихованці цього сирітського притулку щоліта оздоровлювалися в Ольгинському дитячому санаторії РТЧХ, розташованому поблизу Житомира на березі річки Тетерева [261, с.115]. Значну допомогу в діяльності Волинського управління РТЧХ надавав жіночий (“дамський”) комітет, створений при ньому в 1868 р. [284, с. 74].

У грудні 1876 р. на основі затвердженого Міністерством внутрішніх справ статуту було створене Житомирське благодійне товариство. Його метою визначалося поліпшення морального та матеріального становища найбільш вразливих жителів м. Житомира, незалежно від їхнього соціального статусу та віросповідання. Кошти товариства були незначними, проте завдяки постійній діяльності членів, які організовували благодійні заходи, їх вистачало для надання посильної допомоги тим, хто її найбільше потребував. У 1880 р. Житомирське благодійне товариство відкрило притулок для сиріт і убогих на 30 осіб [33, арк. 22].

Загалом у другій половині XIX ст. сучасні дослідники відмічають позитивну динаміку в розвитку благодійних товариств, створених для опіки над дітьми соціально незахищених верств населення [261]. Якщо у першій половині XIX ст. благодійна діяльність була активною у великих містах царської Росії, де проживала значна кількість заможних осіб, певна частина яких позитивно сприймала ідеї просвітництва, гуманізму, то в другій половині XIX ст. благодійництво знаходить дедалі більше поширення у невеликих містах. Це пояснюється процесом формування усвідомленої необхідності допомоги сиротам, нужденним, хворим щоразу більшої кількості людей – благодійництво поступово стає громадянським обов’язком [260, с. 15]. Так, лише у Волинській губернії наприкінці XIX ст. діяли

24 благодійні товариства, окремі з яких сприяли поширенню інституцій суспільної опіки для найменших громадян [307, с. 115].

Із другої половини XIX ст. проблема виховання дітей дошкільного віку опинилася в полі зору не лише громадських об'єднань, а й окремих світських осіб. Заслужують на увагу погляди Е. Фелінської (1793 – 1859) – організатора нелегального “Жіночого товариства”, активної учасниці революційно-демократичного руху, письменниці, яка тривалий проміжок часу проживала у Воютині на Волині. Однією з перших на сторінках своїх творів вона звернула увагу волинян на важливість дошкільного виховання. У 1856 – 1860 рр. у Вільно вийшли друком “Pamiętniki z życia” (“Спогади з життя”) Е. Фелінської, у яких акцентовано на винятковому значенні материнського виховання, заснованого на релігійних принципах. “Необхідно, щоб дитина, перш ніж піде до школи для ознайомлення з книжками і письмом, – писала Е. Фелінська, – вже мала уявлення про те, що є поганим, а що добрим, виходячи з принципів релігійних”. Засади моральності, підкреслювала письменниця, закладаються в дитинстві через гру і спілкування. “Хто буде керувати цим вихованням?” – запитувала вона, акцентуючи на неможливості зайнятих тяжкою працею і переважно неосвічених матерів-селянок створити своїм дітям умови для належного морального виховання і підготовки до засвоєння шкільних знань. “Досі не розумію, – дивувалася письменниця, – чому книжка, а точніше наука писемна не має популярності у наших селян; навіть найзаможніші селяни не мають ніякого бажання посилати сина до школи”. Громадська діячка особливо наголошувала на важливості правильного дошкільного виховання дітей шляхом створення в кожному селі дитячих притулків (охоронок) для маленьких дітей, “...де кожна мати могла б, йдучи на роботу, безпечно залишити свого малюка під наглядом жінок благочестивих і релігійних, котрі присвятили б себе виключно цій роботі в цілях служіння Богу й людям...”. Важливим Е. Фелінська вважала застосування у притулках принципу виховання дітей у праці, щоб вони “...граючись і віддаючись різним забавам

та легкій роботі відповідно до віку й сили”, готувалися до “справжньої й корисної освіти” [187, с. 107].

Єдиним засобом відродження моральності майбутніх сільських поколінь Е. Фелінська вважала громадську та просвітницьку активність людей доброї волі, відсторонених від станових забобонів, освічених і здатних прислужитися своєму народові [187, с. 108].

Природно, що висловлені Е. Фелінською думки виходили за вузьконаціональні (польські) межі, набували великого значення і для тогочасного українського суспільства.

Поширенню ідей суспільного дошкільного виховання на Волині сприяв відомий український педагог, громадський діяч кінця XIX – початку XX ст. Т. Лубенець, який із 1889 р. працював у інспекції народних училищ при управлінні Київського навчального округу, до складу якого входила Волинська губернія. Упродовж 1894 – 1896 рр. педагог був інспектором народних училищ Волинської губернії, органічно поєднуючи адміністративні обов’язки із творчою працею: писав підручники для дітей і дорослих, досліджував актуальні педагогічні проблеми й активно займався громадською роботою [266, с. 61].

Як зазначає С. Попиченко, систему народної освіти Т. Лубенець не мислив без суспільного дошкільного виховання, яке, на його думку, має готувати дитину, її розумові та морально-вольові сили до навчальної і трудової діяльності, допомогти сім’ї у вихованні молодого покоління. Спільно з дружиною Н. Лубенець педагог проводив надзвичайно велику роботу з популяризації суспільного дошкільного виховання в усій Наддніпрянській Україні, закликав громадськість до створення дитячих садків, осередків, ясел, денних притулків та літніх майданчиків, домагався включення дитячих садків до державної системи освіти [327, с. 125].

У педагогічній спадщині Т. Лубенця простежується чітка система поглядів на дошкілля, яка проникнута повагою до дитини, ґрунтується на тонкому розумінні її психології, стосунків із дорослими та навколишнім

світом. Розуміючи складність, неможливість перебудови тогочасної освітньої системи, педагог запропонував для налагодження наступності між дитячим садком і школою створювати дитячі осередки, покликані продовжувати турбуватися про недавніх вихованців дитячих садків. Він уважав, що дитячі осередки повинні працювати чотири години після навчальних занять у школі. За задумом Т. Лубенця, вони мали спрямовуватися на вирішення таких завдань: зміцнення здоров'я та фізичне загартування дітей; формування навичок господарської, ручної праці, догляду за рослинами і тваринами; вироблення звички стежити за собою, своєю зовнішністю, бути охайними, чистими, дотримуватися порядку; виховання моральних почуттів взаємодопомоги, солідарності, піклування про менших, співчуття; забезпечення естетичного виховання; організація дозвілля дітей [395, с. 32].

Загострення соціальних проблем і неспроможність уряду забезпечити хоча б мінімальний рівень суспільного догляду потребуючим категоріям населення, формування нових педагогічних поглядів, поруч із активізацією практичної громадської діяльності з початку ХХ ст. стають головними чинниками розвитку благодійної діяльності в Російській імперії загалом і на Волині зокрема. Підтвердженням цього є заснування та діяльність Волинського товариства сприяння вихованню дітей із відділом їхнього захисту. Воно виникло в Житомирі у 1900 р. Відповідно до статуту, затвердженого 1 червня 1900 р., метою товариства стало сприяння фізичному і духовному розвитку дітей (безпритульних, сиріт, малозабезпечених), а також створення необхідних умов для їхнього правильного догляду, виховання та навчання. Прикметно, що параграф 2 статуту передбачав також відкриття дитячих садків (Додаток А) [398, с. 2].

Установчі збори Волинського товариства сприяння вихованню дітей із відділом їхнього захисту відбулися 27 серпня 1900 р. На них було обрано правління у складі В. Ногайського (голова), К. Роше (товариш голови), М. Місяць (секретар і скарбник). Почесними членами товариства стали архієпископ Волинський і Житомирський Іоанн Кронштадтський та І. Дунін-

Борковський, які зробили значні пожертви на користь новоствореної організації [374, с. 75].

Згідно зі статутом, фінансові надходження товариства склалися з членських внесків, коштів від проведення концертів, вистав, танцювальних вечорів, лекцій, а також від підписних книг, продажу макулатури, громадських пожертвувань. Як засвідчує джерельна база, досить вдало проводив благодійні концерти, вистави, вечори К. Роше, а доктор М. Скомаровський успішно читав лекції для дітей і юнацтва [139, с. 78].

Початок діяльності Волинського товариства сприяння вихованню дітей із відділом їхнього захисту характерний відвертим бажанням його правління реалізувати зафіксовані у статуті завдання, але новизна справи й обмеженість коштів вносили певні корективи. Протягом 1900 р. відбулися засідання правління, на яких розглядалися питання про відкриття денних дитячих притулків про умови успішного проведення товариством благодійних акцій, оскільки для відкриття й утримання одного денного притулку на 9 дітей віком від двох до восьми років треба було 750 крб. на рік. На початку 1901 р. при товаристві постала комісія дільничних попечителів у складі 28 осіб, які дослідили найвіддаленіші й найбідніші райони Житомира. З цією метою місто було розділено на 35 дільниць. Комісія дійшла висновку про те, що значна частина дітей проживала з батьками у складних умовах (вогке приміщення, холод, голод). Правління товариства прагнуло покращити життя таких дітей. Водночас воно влаштовувало безпритульних і покинутих дітей до майстерень, де їх забезпечували необхідним одягом і взуттям.

Перший притулок для десяти дітей відкрився у 1901 р. в будинку Шостака на Північній вулиці, пізніше він був перенесений на вулицю Рудненську у будинок Вильпишевської. Орендна плата становила 168 крб. на рік. Правління товариства усвідомлювало, що потреба у притулках досить велика, і обмежити кількість дітей десятьма особами неможливо, тому їхня кількість у ньому поступово зростала. Попечителями дитячого притулку стали його члени К. Роше й А. Домерникова.

Враховуючи співчутливе ставлення громади до долі недоглянутих дітей, батьки яких працюють, правління товариства в червні 1901 р. відкрило другий притулок у передмісті Житомира Путятині, на вулиці Лемківській. Його очолювали М. Бируля-Іванова, Є. Татарінова, а пізніше – Н. Матусевич і М. Григоревська [374, с. 75].

Вивчення матеріалів газети “Волинь” за 1901 р. дозволило встановити, що перший притулок щоденно відвідувало 30 дітей віком до 12 років. З дітьми займалася А. Домерникова: зі старшими вона проводила систематичні заняття, а з молодшими – ігри [208, с. 2]. У другому притулку перебувало 15 дітей, оскільки він знаходився в тій частині міста, де проживало заможніше населення. Систематичні заняття проводила член товариства Є. Татарінова. У 1906 р. перший притулок відвідували 57 дітей, із них 26 – із неблагополучних, 29 – із неповних сімей та 2 сиріт. У другому притулку перебувало близько 30 напівсиріт, 3 сироти, решта – діти з багатодітних і бідних сімей [374, с. 77].

11 вересня 1901 р. на засіданні правління товариства виступив К. Роше із пропозицією про відкриття ще одного притулку спеціально для єврейських дітей, які проживали у скрутних умовах. Оскільки завдання товариства полягало в допомозі всім дітям, незалежно від віросповідання, то К. Роше вважав за необхідне влаштувати в осередку єврейської бідноти третій притулок. Правління товариства погодилося з цією пропозицією, але вирішило, що для створення притулку необхідна допомога єврейської громади. Притулок планувався для 30 осіб, витрати передбачали 90 крб. на місяць. Проект нового притулку був представлений на затвердження загальним зборам товариства [208, с. 2].

Шестирічний досвід діяльності товариства у царині опіки і виховання дітей у притулках продемонстрував успішні результати: добрий догляд, просте, але здорове харчування, а головне – тепло і ласка поступово перевтілювали змучених дітей на здорових і гарних. Проте кошти товариства були настільки мізерні, що попри незначні витрати (11 коп. на утримання

однієї дитини на день), доводилося щоденно відмовляти в прийомі новим дітям [151, с. 2].

Члени Волинського товариства сприяння вихованню дітей із відділом їхнього захисту щиро опікувалися справами заснованих ними притулків. Так, Авенаріус і Сенькевич влаштували для першого притулку чудове новорічне свято, де діти отримали вбрання, взуття, навчальне приладдя, іграшки, цукерки та інші подарунки. У другому притулку таку ж ялинку влаштовано за ініціативою М. Бирулі-Іванової та Є. Татарінової на пожертви, що надійшли через редакцію газети “Волинь”.

Правління товариства піклувалося про дітей, батьки яких працювали, та про дітей, які проживали у складних умовах, що негативно впливало на їхній фізичний і моральний розвиток: загальна кількість дітей, які отримували допомогу від товариства сягала 300 осіб.

Аналіз звітів товариства засвідчив, що його активну діяльність забезпечували грошові надходження від громадян. Пожертви надходили не тільки від мешканців Житомира, а й із різних повітів Волинської губернії. Так, від добродія Козловського було отримано більше 120 карбованців; від начальника Заславської поштової контори Захарова надійшло 40 карбованців. М. Дурилін зробив благодійний внесок у розмірі 100 крб. і зобов’язався вносити таку ж суму щороку. З відкриттям денних притулків деякі поміщики (Закатав, Капелист, Козаревич, Пеньковський, Рибицький та ін.) жертвували для них дрова, картоплю, борошно [374, с. 76–77].

Це дало змогу товариству відкрити новий денний дитячий притулок ім. А. Виноградової по вул. Дмитріївській у м. Житомирі, освячення якого відбулося 16 липня 1911 р. [290, с. 3].

Активна діяльність товариства сприяла зростанню кількості його членів. Якщо на початковому етапі воно нараховувало 63 особи, то згодом їхня кількість досягла 180. Відповідно у чотири рази збільшилася і сума пожертвувань на його потреби. Зростало число бажаючих присвячувати свій вільний час справі виховання бідних дітей [374, с. 77].

З метою поповнення коштів товариства з'явилися нові форми залучення грошових пожертв громадян: організовувалися концерти, вистави, атракціони, міські гуляння, благодійні лотереї. Приміром, 21 листопада 1906 р. в залі Маріїнської жіночої гімназії в Житомирі товариство організувало танцювальний вечір із концертним відділом, у якому, крім змішаного хору під керівництвом К. Вишневецького, взяли участь кращі місцеві музиканти [151, с. 2]. Тодішній голова правління товариства Є. Кунахович влаштувала 21 червня 1908 р. в саду “Аркадія” в Житомирі гуляння з безпрограшною лотереєю, танцями і спектаклем трупі І. Гедике [167, с. 1].

Аналогічні заходи організували й інші товариства. Зокрема, 28 грудня 1910 р. відбувся розіграш лотерей для збору коштів на побудову, обладнання, утримання дитячого притулку, організатором якого була попечительниця Житомирського благодійного товариства В. Репойло-Дубяга [345, с. 1].

На сторінках тодішньої преси друкувалися повідомлення про пожертви на утримання притулків, сирітських будинків, у яких зазначалися прізвища благодійників і розмір допомоги. “Волинські губернські відомості” від 14 грудня 1910 р. повідомляли про добровільні внески на утримання притулку Житомирського благодійного товариства таких осіб: граф А. Кутайсов – великий срібний портсигар у футлярі; вдова полковника А. Аннечкова – оркестріон (музичні інструментів, принцип дії яких подібний до органу) ціною 600 крб.; директор Іванківського цукрового заводу – 10 крб.; П. Добинін – 10 крб.; власниця Ізяславського закладу – рамка і 10 гравюр; граф М. Нірод – 25 крб.; С. Дунін-Карвицький – 15 крб.; керівник ковельського жандармського управління – 6 крб. 10 коп.; К. Красицький – 10 крб.; Б. Мезонцов – 25 крб.; К. Устенко – скриньку срібла (столовий набір); граф С. Чапський – 25 крб.; директор Дедукальської учительської семінарії – 4 крб. 90 коп.; князь В. Волконський – 100 крб.; граф В. Грохольський – 10 крб.; дійсний статський радник А. Терещенко –

200 крб; А. Добровольський – 25 крб.; С. Лада-Лобаржевський – 10 крб.; Г. Єловецький – 10 крб. [321, с. 1].

З початку XX ст. активну культурно-освітню діяльність у Волинській губернії розгорнуло товариство “Просвіта”, зокрема його житомирська філія, офіційно зареєстрована 26 лютого 1907 р. й очолена О. Кравченко (Орловською). Навколо “Просвіти” об’єдналися всі національно свідомі сили Волині, які хотіли прислужитися справі пробудження в народі почуття українства. До складу товариства входили педагоги, лікарі, службовці, діячі науки та культури.

Товариство підтримувало тісні зв’язки з просвітянами інших губернських міст, а також Києва та Львова, жваво відгукувалося на політичні та громадські події в Російській імперії та за її межами.

Діяльність товариства “Просвіта” викликала занепокоєння в місцевій владі, оскільки вона не вписувалась у рамки тодішньої офіційної ідеології. Активно цікавилось “Просвітою” і Волинське губернське жандармське управління, яке вбачало в її діяльності не лише культурно-освітню, а й політичну спрямованість. За кожним із активних членів товариства було встановлено негласний нагляд поліції. Саме тому 28 квітня 1912 р. за розпорядженням київського генерал-губернатора цю громадську культурно-освітню організацію було заборонено. Мотивацією такого рішення слугували “...обнаружившиеся в деятельности этого общества вредные противоправительственные направления” [227, с. 22].

Відродження діяльності “Просвіти” на Волині відбулося під час української національно-демократичної революції 1917 р. Уже 7 березня 1917 р. на першому організаційному засіданні було обрано раду товариства, а 14 березня організацію знову зареєстровано в міській думі. Відновлене товариство з новими силами розгорнуло свою діяльність з метою пропаганди української культури та формування національної самосвідомості волинян.

Влітку 1917 р. волинська “Просвіта” налічувала 450 членів, мала шість філій на території губернії, бібліотеку. Товариство складалося з чотирьох

секцій: книжкової, лекційної, артистичної, господарської. Діяльністю “Просвіти” керувала Рада, до складу якої входили представники місцевої інтелігенції [227, с. 22].

Відновлюють свою діяльність просвітянські товариства в Бердичеві, Брусилові, Звягелі, Коростені, Лугинах, Луцьку, Острозі, Рівному, Чуднові. Просвітянський рух швидко поширюється і в сільській місцевості. Зокрема, “Просвіти” виникли в селі Дерманці Дубенського повіту, в селах Клітище, Коровинці, Краснопіль, Троща, Троянів Житомирського повіту та с. Чоповичі Овруцького повіту.

Про зміст діяльності товариства в нових умовах функціонування засвідчує статут житомирської “Просвіти”, затверджений у липні 1919 р., де зазначалося, що воно “...засноване для розвитку громадської та національної свідомості серед української людності на Волині і задля того, щоб допомогти просвітницькому рухові членів товариства, дати їм добру науку, допомогти їм здобути свої громадські права”. Серед основних напрямів роботи товариства визначалося відкриття дитячих захистів, організація дитячих гуртків, вечорів [387, с.20]. Аналогічною була мета роботи ковельської [82, арк. 2], горохівської [84, арк. 3], володимир-волинської [83, арк. 1] повітових “Просвіт”.

Діяльність у сфері дошкільної освіти відроджена “Просвіта” значно розширила завдяки залученню до неї частини свідомого жіноцтва Волині. Перші жіночі секції при “Просвіті” виникли в повітових містах Кременці (лютий 1923 р.) і Ковелі (1924 р.), а згодом і в інших населених пунктах. Вони створювалися за територіальним принципом і об’єднували жінок-просвітянок. Просвітянські жіночі секції проводили роботу, спрямовану на піднесення національної свідомості волинського жіноцтва та надання йому допомоги у вихованні дітей [336, с. 69].

Залучення жінок до справи дошкільного виховання було характерним для інших організацій “Просвіти”. Так, на загальних зборах дубенської повітової “Просвіти” 5 квітня 1925 р. прийнято рішення про створення

окремої жіночої секції для вирішення проблем дошкільного виховання [319, с. 145]. У плані роботи “Просвіти” на 1926 р. зазначалося про необхідність згуртування при товаристві свідомого жіноцтва з метою організації навчання і виховання у дитячому садку дітей із бідних родин, відкриття курсів для жінок [336, с. 137].

На з’їзді культурно-освітніх організацій Волині (Луцьк, 8–9 липня 1922 р.), було заслухано звіт кременецького повітового товариства “Просвіта”, в окремому розділі якого – “Дошкільне виховання” – йшлося про те, що за надзвичайно несприятливих умов протягом лише двох місяців ним було організовано дитячу бібліотеку, відбулися читання, забави, гулянки, співи, дитячі ранки, створено дитячі майдани по селах, підготовлено лекції з дошкільного виховання для систематичного читання в місті й повіті [28, арк. 14].

Протягом 1923 р. секція дошкільного і позашкільного виховання кременецької “Просвіти” організовувала дитячі свята, до програми яких входили театральні вистави, декламування, хоровий спів. Секція провела курс лекцій із проблем дошкільного виховання та вжила заходів щодо популяризації його ідей і відкриття дитячих майданчиків у повіті [232, с. 65].

Важливу роль у діяльності кременецької “Просвіти” відіграв громадсько-політичний діяч, педагог і публіцист, у 1917 – 1918 рр. – член Української Центральної Ради Аркадій Животко (1890 – 1948), якого відомий громадський діяч М. Остапович назвав українським піонером дошкільного виховання, стверджуючи, що “...коли хто буде писати історію позашкільного виховання на Поділлі й Волині, то мусить розпочати її з праці А. Животка” [216, с. 98]. 23 червня 1921 р. на запрошення жіночого гуртка кременецької “Просвіти” педагог приїхав до Кременця і з липня до жовтня 1921 р. керував організованим ним дитячим садком [27, арк. 7 зв.]. Персонал закладу працював безкоштовно, на громадських засадах. Дитячий садок відвідувало 37 дітей, він функціонував із 10 до 14 та з 17 до 19 год. О 12 год. діти отримували гарячі сніданки, на які виділяв кошти американський

“допомоговий” комітет. У закладі проводили заняття з малювання, ліплення, аплікації, співів (пісні здебільшого національного змісту); організовували мандрівки в поле, у ліс, у гори. Серед форм і методів навчально-виховної роботи переважали розповідання казок, читання оповідань, проведення бесід (для прикладу: “Хто ми?”, “Хто мої батьки?”, “Яка наша мова?”, “Прапор”), гімнастичних вправ, традиційних народних дитячих забав (“Подоланочка”, “Гуси-лебеді” та ін.) [26, арк. 24].

Зважаючи на незадовільний стан дошкільного закладу через припинення фінансування американським “допомоговим” комітетом, 7 вересня 1921 р. його адміністрація запросила представників місцевих “Просвіт” і кооперативів для ознайомлення з роботою дитячого садка та його потребами. 8 вересня 1921 р. А. Животко відправив місцевій раді “Просвіти” проект організації дошкільної справи як у місті, так і в повіті загалом (Додаток Б). Педагог виклав свої міркування щодо перспектив дошкільної справи, зокрема запропонував створити секцію дошкільного виховання за участю місцевого вчительства й жіноцтва, а також людей, не байдужих до виховання наймолодших українців. А. Животко радив звернути особливу увагу на поширення ідеї створення дошкільних закладів. Для цього він рекомендував проводити заходи, перевірені власним досвідом: читання лекцій, влаштування виставок дитячих виробів і педагогічної літератури, видання популярних брошур, бюлетенів, листівок, звернень секції, створення музеїв, організація дитячих забав і екскурсій. Одним із найдієвіших засобів популяризації ідеї суспільного дошкільного виховання педагог уважав проведення дитячих свят. А. Животко запропонував орієнтовну програму свята, яка передбачала: драматизацію казок, інсценівки віршів, рухливі хороводні ігри, хоровий спів та ін. Радив починати створення дитячих закладів із літніх дитячих майданчиків, які на зиму переоблаштовуються на садки. Підготовку місцевих кадрів для дошкільного виховання, на його думку, повинні були забезпечити відповідні курси [25, арк. 1-9].

Усвідомлюючи, що чужа польська влада не сприятиме розповсюдженню справи національного виховання українських дошкільників на Волині, педагог розробив спеціальний план “добування” коштів, необхідних для життєдіяльності дошкільних установ, який передбачав: проведення періодичних добродійних зборів у церквах під час богослужінь, а також на вулицях міст і в українських громадських організаціях Волині та Галичини; влаштування концертів, забав, лотерей, вистав; читання лекцій на літературні теми; встановлення національного самооподаткування заробітної плати за відповідним відсотком; збір українськими організаціями продуктів харчування у селах повіту [26, арк. 9].

Оскільки заслуховування доповіді А. Животка як керівника дитячого садка на раді кременецької “Просвіти” кілька разів переносилося, він 17 жовтня 1921 р. подав заяву про звільнення з роботи [27, арк. 7–10 зв.]. Президія жіночого гуртка товариства “Просвіта”, розглянувши заяву А. Животка, вирішила тимчасово припинити роботу дитячого садка [26, арк. 25].

Зауважимо, що пізніше “Просвіта” затвердила запропонований А. Животком план діяльності, його самого було включено до складу її ради, а згодом обрано секретарем товариства. Першим кроком у реалізації окресленого А. Животком плану стала організація педагогом 7 травня 1922 р. секції дошкільного й позашкільного виховання при місцевій “Просвіті”. До цієї справи йому вдалося залучити ще 13 однодумців, які очолили роботу комісій відповідних напрямів [216, с. 91].

Особливу увагу А. Животко приділяв роботі редакційної комісії, зокрема виданню дитячих книжок. У збірці дитячих забав “Весняночка” (1922 р.) він умістив більше десятка народних ігор для дітей дошкільного віку, а також методичні вказівки щодо їх проведення. Ця естетично оформлена книжечка призначалася для роботи як у дошкільних закладах, так і в родинях. Зміст її склали улюблені ігри багатьох поколінь українців [189, с. 1–16].

У цьому ж році А. Животко впорядкував хрестоматійно-методичну збірку “Промінь” для роботи з дітьми в дошкільних закладах і в родинях. Вона стала вдалою спробою створення інструктивно-методичного забезпечення навчально-виховного процесу в українських дошкільних закладах 1920-х рр. С. Русова зазначала, що “Промінь” – “... помічна книжка до навчання в дитячих городчиках: є це збірка віршів, казок, дитячих забав, драматизації, вистав. Розкладено матеріал відповідно до плану ведення праці, що її в українському Міністерстві Освіти склала була фребелиця Ліда Донцова... “Промінь” може справді добре прислужитися всяким українським дитячим організаціям...” [26, арк. 3]. За аналогічним принципом укладена збірка забав для дітей “Будемо бавитися” (Додаток В) [23, арк. 99–100].

У 1922 р. секція дошкільного виховання кременецької “Просвіти” видрукувала і розповсюдила серед українського населення Волині 5000 поштових марок для залучення коштів на утримання дитячих садків. На всіх марках друкувався надпис “На охорону дітей” українською та польською мовами.

Одним із важливих напрямів педагогічної діяльності А. Животка вважаємо поширення ним педагогічних ідей щодо виховання наймолодших українців у родинях і в дитячих установах через виступи в часописах і громадських установах. Так, упродовж 1921 – 1923 рр. А. Животко співпрацював із педагогічними журналами “Світло”, “Учительське слово”, дитячими журналами “Світ дитини”, “Молода Україна” (Львів), “Пчілка” (Ужгород) та ін.

Зокрема, стаття в газеті “Українське життя” під назвою “Наші найменші” була написана педагогом із метою пропаганди серед українців ідеї заснування різноманітних дитячих закладів, формування громадської думки щодо необхідності надавати посильну допомогу в цій справі через місцеві громади, кооперативні й просвітянські організації. У статті автор висунув гасло “Будучина в наших дітях!”, озброївшись яким можна розбити “...той

мур, що існує між українським громадянством, суспільством та дитиною” [192, с. 2–3].

Як слушно наголошує сучасний дослідник педагогічної спадщини Аркадія Животка Ю. Калічак, робота з дітьми захоплювала видатного педагога, про що він неодноразово писав у листах до своїх колег. Наприклад, в одному з них, адресованому колишньому активному діячеві Української Центральної Ради С. Стемповському, він писав: “Я забуваюсь з дітьми, а вони, як на гріх, підібралися такі всі гарні й славні. Ясно, багато треба попрацювати, щоб щось зробити, відбивається малоросізм, але то нічого... Працею задоволений, коли бачу, як виростають наші діти, свідомі того, хто вони є. Виховання одної дитини в напрямку її національної свідомості і моральної якості в тисячу разів більш дає людству, ніж безліч проектів” [216, с. 95]. Вочевидь його приваблювала практична діяльність, результати якої приносили не лише користь суспільству, а й певне моральне задоволення педагогу.

С. Русова, високо оцінюючи діяльність А. Животка в 1922 р., писала: “Куди б доля не закинула А. Животка, він усім серцем присвячує все праці біля малих дітей. Примушений тікати від большевицької навали з Кам’янця, Животко опинився на Волині, потворив у Крем’янці різні дитячі організації, і в крем’янецькій “Просвіті” розпочав видавництво книжок для дітей із поля їх виховання” [26, арк. 3].

Осівши 1923 р. у Чехословаччині, А. Животко продовжував працювати над розробкою теоретичних основ дошкільного виховання, створюючи власну концепцію українського дошкілля. Її основний зміст педагог виклав у фундаментальній праці, що вийшла друком 1926 р. в Празі під назвою “Дошкільне виховання” [191]. Вона стала важливим теоретично-методичним підґрунтям для діяльності українських сезонних і постійних дошкільних інституцій на всіх західноукраїнських землях.

Основними положеннями концепції дошкільного виховання А. Животка вважаємо такі: врахування ролі інстинктів у вихованні дітей;

виховання “змислів”, тобто сенсомоторної культури; залучення дітей до посильної праці; навчання рідної мови з раннього дитинства з використанням скарбниці народного фольклору; необхідність вивчення й усвідомлення вихователем особливостей фізичного і розумового розвитку дошкільників; організація нових типів дошкільних установ [216, с. 41].

Важливою складовою концепції дошкільного виховання А. Животка є ідея необхідності організації нових типів дошкільних установ із урахуванням передового світового досвіду. Педагог, за дослідженням Ю. Калічка, наголошував на тому, що різні типи дошкільних закладів повинні враховувати насамперед вік дітей і соціальні умови, серед яких виокремлював важке матеріальне становище найбідніших прошарків суспільства, особливо селян; постійну зайнятість батьків; брак часу, відведеного ними на виховання дітей; відсутність розуміння батьками правильного перебігу цього процесу і т. ін. Він підкреслював, що за умов існування українського національного дошкілля доцільно створювати такі типи дитячих установ: притулок для немовлят (ясла), дитячий садок, охоронка, дитячий майдан, дитяча колонія, дитячий музей [191, с. 183].

На думку педагога, притулки для немовлят (ясла) потрібні для дітей віком до трьох років, які можуть перебувати в них як постійно, так і залежно від зайнятості батьків. Головне завдання ясел, за концепцією А. Животка, – здорове фізичне виховання немовляти, догляд і забезпечення головних умов здорового життя дитини з обов’язковим дотриманням відповідних санітарно-гігієнічних вимог.

Згідно з концепцією А. Животка, найпоширенішим типом дошкільних закладів є дитячі садки, які потрібно влаштовувати для дітей віком від 3 до 7 років. За його рекомендаціями, час їх функціонування – із 8 до 12 та з 15 до 17 год. влітку, а також від 9 до 14 год. взимку. Обов’язковими структурними компонентами режиму дня дитячого садка мають бути гарячі сніданки й відпочинок дошкільників у спеціально обладнаних кімнатах – спальнях із ліжками, пристосованими до дитячого віку [216, с. 61].

Детальні рекомендації щодо організації дитячих дошкільних закладів (охоронок) А. Животко визначив ще в 1919 р. у статті “Що таке дитячі захорони”, яку опублікував у кам’янець-подільському журналі “Село”: “Збираються діти до школи, яка влітку вільна, чи до найнятої хати і там проводять свій день під доглядом досвідчених людей, які люблять дітей і які змогли б і погратись, і чимось зайняти, і чомусь повчити, і нагодувати в свій час; в більшості ці люди бувають із підготовкою до більш правильного заняття з дітьми та поводження з ними, а в допомогу цим людям (керівницям) запрошується ще нянька чи помішниця” [197, с. 6].

Педагог уважав за необхідне при зарахуванні до дитячих дошкільних установ проводити опитування батьків і дітей із метою ознайомлення з вихованцем та його оточенням. Воно повинно проводитися на основі трьох анкет, які охоплюють такі теми: а) дитина у немовлячому віці; б) дитина перед вступом до дитячого закладу; в) інформація про батьків [22, арк. 95].

Крізь призму зазначеного можна стверджувати, що А. Животко, враховуючи багатовікові традиції національного виховання, орієнтуючись на ідеї вільного виховання засновників дошкільних закладів у Західній Європі (М. Монтесорі, Й. Песталоцці, Ф. Фребеля), спираючись на досягнення тогочасної педології та психології, сформулював струнку, логічну, послідовну концепцію дошкільного виховання, провідною метою якої був гармонійний розвиток особистості дошкільника, національно свідомого громадянина.

Просвітницько-педагогічна діяльність А. Животка на волинських теренах сприяла тому, що значна кількість повітових “Просвіт” долучилася до поширення мережі дошкільних інституцій на Волині. Так, зусиллями ковельської повітової “Просвіти” було створено сирітський притулок, де проживало й виховувалося до 40 українських дітей. Заснований у 1920 р., він утримувався на кошти товариства при матеріальній допомозі місцевої влади та громадськості. У 1922 р. на користь зазначеного притулку Американський рятувальний (“допомоговий”) комітет переказав 1 млн. польських марок, а

заходами “Просвіти” зібрано ще 2 млн. польських марок. Проте через складне матеріальне становище в 1924 р. нова польська адміністрація Ковеля оголосила, що бере притулок повністю під свою опіку, а потім, без згоди на те “Просвіти”, ліквідувала його, розмістивши дітей у польських притулках. Товариство виступило з протестами проти таких дій місцевої влади. Хоча діти та приміщення були повернуті назад, на громадські кошти притулок зміг проіснувати ще лише один рік [352, с. 82].

1927 р. гуманітарна секція ковельської повітової “Просвіти” витратила на впорядкування місцевого дитячого садка і проведення дитячих забав 500 злотих [81, арк. 2 зв.].

Рівненська повітова “Просвіта” в літні місяці влаштовувала “Дні дитини”. Напередодні цих заходів розповсюджувалися оголошення із закликом зробити пожертву відповідно до своїх можливостей. До програми “Днів дитини” входили розіграш лотерей, грошові та речові збори за підписними листами, продаж квітів, забави в міському парку. Отримані від їх проведення кошти розподілялися на потреби бідних дітей [352, с. 82]. У Рівному за участю місцевої “Просвіти” виходив також дитячий журнал “Орленя”. У зазначених виданнях висвітлювалися питання про виховання дітей, створення притулків, дитячих садків [352, с. 111].

Однак у 1928 – 1929 рр. польська влада обмежила роботу трьох із найдіяльніших просвітних товариств (Дубно, Ковель, Рівне). Загалом була припинена спроба луцької “Просвіти” охопити впливом усі волинські землі в складі відродженої Речі Посполитої, а в 1934 р. товариство остаточно закрили [272, с. 220].

Таким чином, польська влада припинила діяльність найважливішої української громадської культурно-освітньої організації, у змісті роботи якої помітне місце займали проблеми опіки і виховання маленьких українців.

У період німецької окупації краю відроджене товариство “Просвіта” намагалося відновити діяльність у сфері дошкільного виховання українських дітей. Майже всі окружні організації прагнули створити постійні дитячі

садки, подбати про підготовку кадрів вихователів, для чого в багатьох містах були проведені спеціальні курси. Поруч із цим, для українських дітей проводилися й такі традиційні заходи, як свято ялинки, Святого Миколая, День матері, Великодне розговіння та ін. [352, с. 116].

Однією з найвідоміших діячок волинських повітових “Просвіт” була перша представниця українського жіноцтва в польському сенаті Олена Левчанівська (1881 – 1943), яка відіграла значну роль у національно-виховній орієнтації жінок Волині. Упродовж 1917 – 1919 рр. О. Левчанівська була активною учасницею товариства “Просвіта” в Житомирі, а в 1921 – 1922 рр. – у Луцьку, де очолювала благодійну секцію (“...рятувала, як могла, українських вдів, сиріт, інвалідів”) [241, с. 79].

У листопаді 1922 р. українці Волині обрали О. Левчанівська до сенату Речі Посполитої. Як член комісії закордонних справ сенату, О. Левчанівська активно відстоювала політичні, соціальні та культурно-освітні інтереси української національної меншини, доносила її проблеми й потреби до міжнародної громадськості, тісно співпрацювала з волинським і східногалицьким “Союзами українок” [363, с. 3].

У промові в сенаті 28 липня 1924 р. О. Левчанівська порушила питання про дошкільну освіту українських дітей, зауважуючи, що на Волині є “...20 дитячих притулків та охоронок, в яких знаходяться переважно місцеві українські діти. До останнього часу лише 2 притулки – соймиковий притулок в с. Жидичин коло Луцька і приватний притулок товариства “Просвіта” в Ковелі мали українське керівництво”. “Сьогодні, – наголосила промовець, – ... я одержала відомість, що староство ковельське усунуло з притулку керівничку українку – й посадило там польку, хоч не можу зрозуміти, як староство може змінити керівничку приватної інституції” [241, с. 99]. За її словами, польська влада ставилась завжди дуже неприхильно до тих притулків, які були “...під українським керівництвом, і шукала аби-якого приводу, щоб забрати їх в свої руки – так було і в Рафаловці Сарненського повіту, в Дубно, в Піяньому Дубенського повіту, де українські притулки

зліквідовано за те, що керівнички розмовляли з дітьми по українському та що в притулкові висіли портрети наших великих поетів” [241, с. 99].

О. Левчанівська також звертала увагу на те, що “...тепер (коли ще не забрано від нас останнього притулку в Жидичині) у нас на Волині, де є більше як 80 % українського населення, лишився тільки один український притулок. З решти 19 притулків – три притулки (1 при православному монастирі в Корці та 2 в Кременецькій повіті) мають православне керівництво, решта ж, то є 80 %, знаходяться в руках католицьких керівничок-польок..., які стремлять до того, щоби винародовити і сполонізувати наших дітей. Діти не чують в притулку своєї рідної мови, не мають викладів православної релігії (хоч переважна більшість тих дітей є православна) – з ними розмовляють по-польському й водять їх на службу божу до костела, те саме діється на Поліссі, Підляшші й на Холмщині...” [241, с. 100].

О. Левчанівська закликала членів польського Сенату вжити заходів для реформування змісту роботи інституцій суспільної опіки (охоронок та притулків для дівчат, притулків для старих, удів і сиріт) на землях, заселених українцями, а також білорусами, так, щоб замість чинних мішаних за національним і релігійним складом інституцій були створені окремі притулки для дітей поляків, українців, білорусів, у процентному відношенні до числа цих національностей. Керівниками в цих інституціях повинні бути особи української або білоруської національностей. На їхнє утримання необхідно виділяти кошти з бюджету [334, с. 58].

Важливу роль у становленні і розвитку дошкільних інституцій на волинських землях у межах польської держави в 1920-х – 1930-х рр. відіграли жіночі товариства Союз українок Волині та Союз жінок-українок громадської праці, оскільки вони активно засновували дитячі садки, охоронки в краї. Відомо, що Союз українок як наймасовіша українська жіноча організація в Речі Посполитій постала у Львові в 1917 р., а її остаточне оформлення як федеративної спілки відбулося на Першому

всеукраїнському жіночому з'їзді у галицькій “столиці” 22–23 грудня 1921 р. Він проходив за участю делегатів від жіночих організацій Галичини, Волині, Буковини, а також українок-емігранток із Відня, Праги, Берліна та Варшави [334, с. 56]. Згідно з його рішеннями, Союз українок у Львові визнавався “централєю” всіх західноукраїнських жіночих організацій. Його найвищим законодавчим органом визначався щорічний з'їзд делегаток, а виконавчим – Головна управа у Львові. Основною метою єдиної центральної жіночої організації було виховання нової, національно свідомої, культурно розвиненої, прогресивної з соціального і економічного поглядів жінки [335, с. 118].

Свідоме українське жіноцтво Волині, що прагнуло до соборницької діяльності, створило Союз українок на основі комітету допомоги бідним дітям при Рівненській українській гімназії. Це була одна з небагатьох легальних українських жіночих організацій у Волинському воєводстві з центром у Рівному [335, с. 118].

Установчі збори волинського Союзу українок відбулися 5 грудня 1926 р. під проводом Параскеви Багринівської за участю 28 осіб. Проте статут товариства Волинське воєводське управління зареєструвало лише 11 квітня 1927 р. (№ L 487), після клопотання сенаторки О. Левчанівської [272, с. 123].

Як і Союз українок Галичини, перше громадське об'єднання жінок-українок Волині мало на меті просвітницьку, економічну і товариську організацію українського жіноцтва і тісно співпрацювало з товариством “Просвіта”. У статуті зазначалося, що для “...осягнення своєї цілі товариство має чотири секції: 1) релігійно-гуманітарну, 2) просвітню, 3) робітничо-промислову, 4) господарсько-торговельну”. На підставі укладеного Головною управою статуту секції мали дбати про найширшу освіту й товариське життя українського жіноцтва через наради, збори, наукові “відчити”, бібліотеки, читальні, театральні вистави, концерти, вечорниці, видавати жіночі часописи, засновувати сезонні дитячі садки і постійні

охоронки, вакаційні оселі, бурси для убогої молоді, курси для неграмотних, дешеві кухні [146, с. 193].

Структура Союзу українок включала: Головну управу у Рівному, філії в повітових містах, гуртки в містечках і селах краю. До складу першої головної управи Союзу українок Волині ввійшли С. Лозицька-Томкович (голова), П. Багринівська, М. Бульба, Г. Карпинська, В. Кулій, О. Кентржинська, М. Кузьміньова, Є. Овдієнко, Г. Слобода, Г. Язвинська та ін. Від 1934 р. товариство очолювала П. Багринівська.

Підтвердженням єдиних ідеалів, завдань, змісту і форм роботи “союзянок” Галичини та Волині є почесне членство у волинському жіночому товаристві визначних галицьких культурно-освітніх діячок і педагогів Олени Кисілевської, Мілени Рудницької, а також багаторічного почесного члена Союзу українок Східної Галичини Софії Русової; активна участь жінок-волинянок у зборах і з’їздах галицького Союзу українок, у I Українському жіночому конгресі у м. Станіславі 1934 р.; членство у Всесвітньому союзі українок; повідомлення про їхню діяльність на сторінках жіночих періодичних видань Галичини [272, с. 124].

Важливу роль у зміцненні організаційної структури Союзу українок, поширенні її впливу на жіноцтво західних земель України, зокрема Волині, відігравала періодична преса, а саме: журнали ”Жіноча доля”, “Жіноча воля”, “Світ молоді” (м. Коломия); газета “Жінка” (м. Львів, редактор М. Рудницька); двотижневик “Нова хата” (м. Львів, редактор Л. Бурачинська) [334, с. 58]. Низка філій, гуртків Союзу українок Волині мали бібліотеки та читальні, де бажаючі мали змогу ознайомитися з цими видання [146, с. 196].

За даними наукового пошуку дослідників просвітницько-педагогічної діяльності організованого українського жіноцтва (П Дутчак [183], Л. Єршова [185], З. Нагачевська [272] та ін.), перші здобутки Союзу українок і сфедерованих жіночих товариств у справі організації літніх дитячих садків підсумував з’їзд жінок-українок Галичини і Волині, який проходив 9-10 квітня 1927 р. у Львові. На ньому також було окреслено основні

завдання жіночих осередків щодо реалізації ідеї та забезпечення діяльності найдешевших і найдоступніших для маленьких дітей інституцій – літніх (сезонних) дитячих садків. “Нашим обов’язком, – наголосила в доповіді на з’їзді визначна галицька діячка Неоніла Селезінка, – є подбати про те, щоб і наші українські діти в поході людства до сонця не остали позаду, і створити для них подібні установи. Які б вже від перших днів їх свідомості виховували їх на національно свідомих, здатних до життя і боротьби за краще, громадян” [272, с. 450].

Резолюції річних зборів Союзу українок від 23 грудня 1929 р. визначили дитячі садки “... дуже важним чинником до виховання молодого українського покоління” і доручили своїм філіям і жіночим секціям товариства “Просвіта” продовжувати “оснування діючих садків на селах, по містах і місточках” [340, с. 2].

На з’їзд Союзу українок 9-10 жовтня 1937 р. прибули 113 представників філій, 116 – гуртків Союзу українок, 11 делегатів “сфедерованих” товариств Галичини і 70 “гостей” із західноукраїнських земель і зарубіжжя [272, с. 143]. Зокрема, жіноцтво Волині на з’їзді представляли А. Горохович (Рівне), І. Прісневська (Здолбунів) [117, арк. 67]. У Державному архіві Рівненської області зберігся текст виступу Антоніни Горохович “Найближчі завдання нашої організації”, у якому зазначено, що суспільство поклало на жіноцтво почесний обов’язок: виховати для країни чесних, вірних народів громадян з високими моральними цінностями [118, арк. 27–27 зв.].

Це завдання волинський Союз українок реалізував шляхом матеріальної допомоги бідній молоді, виховання дітей у дитячих садках і півоселях, піднесення господарської освіти через курси вдосконалення домашнього господарства та санітарно-гігієнічних засад життя [334, с. 59].

Як і галицькі, волинські “союзянки” одними з перших долучилися до заснування інституцій дошкільного виховання. Зокрема, у протоколі засідання управи Союзу українок Волині від 21 червня 1927 р. зазначено, що

18 червня на базі місцевого Народного дому його зусиллями постав перший у місті заклад цього типу для 21 дитини. Оплата за перебування в дитячому садку становила один злотий в тиждень. Ці гроші використовувалися для придбання меблів, іграшок та організації харчування дітей. Дитячий садок працював із 9 до 13 год. під керівництвом члена рівненського “Союзу українок” Л. Литвиненко [117, арк. 10]. У 1932 р. Союз українок відкрив аналогічну дошкільну інституцію у Володимирі-Волинському [335, с. 118]. Влітку 1935 р. за допомогою Волинської рілньничої палати та Ковельського сеймику було відкрито в Ковелі дитячий садок, який відвідували 25 дітей віком від 3 до 6 років [334, с. 59].

Одним із перших кроків на шляху становлення Союзу українок як національної громадської інституції краю стала організація і проведення 19 січня 1927 р. у залі Народного дому м. Рівне різдвяної ялинки для бідних дітей [117, арк. 2–3]. Згодом це свято влаштовувалося членами товариства щорічно. Так, 10 січня 1934 р. влаштовано ялинку для бідних дітей міста та околиці, де роздано 130 подарунків [119, арк. 11].

9 січня 1935 р. різдвяне свято відбувалося у будинку добродійно-просвітнього товариства “Рідна хата” в Рівному з ініціативи і за безпосередньою участю голови управи Союзу українок П. Багриновської. Зал ледве вмещав дітей, що зібралися біля традиційної ялинки. Після отримання подарунків із солодощами діти виконували колядки й українські пісні, гралися під опікою старшої молоді. Того ж року за співпраці філії Союзу українок і Волинського українського об’єднання в м. Дубно відбулася святкова ялинка для бідних. У залі місцевої ратуші зібралося 120 дітей і їхніх батьків [330, с. 2].

Проте в 1938 р. Союз українок Волині (як і аналогічна галицька жіноча організація) був ліквідований польською владою, відновлення його діяльності відбулося лише в умовах незалежної української держави (1991 р.).

Хронологічно другою українською жіночою організацією на Волині був Союз жінок-українок громадської праці з центром у м. Луцьку. Первісно ця інституція виникла як жіноча секція при заснованому в Луцьку Волинському українському об'єднанні. Проте 27 липня 1931 р. ініціативна група жінок на чолі з Вірою Масловою подала прохання до Волинського воєводського управління про реєстрацію самостійної жіночої організації і затвердження її статуту. Новий “союз” мав 6 філій, нечисленним виявився і його персональний склад – понад 300 жінок [272, с. 125].

Основними напрямками діяльності Союзу жінок-українок громадської праці на Волині стала громадсько-політична і культурно-освітня, серед форм якої виокремлюємо організацію й утримання опікунських закладів, світлиць для жінок, клубів, читалень, бібліотек, училищ для молоді, дитячих садків і літніх оздоровчих таборів. Згідно зі статутом, найвищим органом Союзу жінок-українок громадської праці на Волині був конгрес, а виконавчим – його управа. При управі товариства, як і при управах його філій, працювали секції: культурно-освітня, кооперативна, бібліотечна, самоурядова, секція охоронок, дитячих садків, правнича, робітнича, реміснича, громадської опіки та інші, кожна з яких мала свій “регулямін”, тобто програму [334, с. 57].

Уже в першому році діяльності новостворене жіноче товариство відкрило в Луцьку центр опіки матері і дитини, світлицю для дівчат і жінок, дитячий садок, їдальню для дітей безробітних. Із кожним роком зростала кількість опікунських і освітніх закладів, які знаходилися під опікою членів цієї жіночої організації. Так, у 1937 р. товариству належали: молочна кухня, дитячий садок, ігровий майданчик для 50-ти дітей, притулок для 30-ти хворих, їдальня для 200 дітей, училище для дітей безробітних і бідних; освітні курси для ув'язнених жінок, курси крою, шиття, в'язання [336, с. 86].

У контексті дослідження важливим аспектом діяльності цього жіночого товариства є відкриття в 1933 р. дошкільної інституції в м. Луцьку (Додаток Д). Секція охоронок і дитячих садків при філії товариства в м. Луцьку планувала у 1936 – 1937 н. р. створити Товариство друзів

охоронки, метою якого визначалася тісна співпраця із секцією охоронок для вдосконалення умов функціонування цих інституцій, покращення гігієнічного стану (конкурси чистоти), створення кращих умов для дітей за місцем проживання [66, арк. 43].

У 1939 р. Союз жінок-українок громадської праці утримував шість дитячих закладів у Луцькому повіті (Торчин – 2, Рожище – два, Ківерці – 1, Новий Чорторийськ – 1), у них виховувалися 275 дітей [67, арк. 11].

Союз жінок-українок громадської праці, як і Союз українок Волині, проводив у Луцьку добродійні заходи (концерти, костюмовані бали, драматичні вистави, акції харчування) для дітей, серед яких були й дошкільнята. Такі заходи неодноразово відвідувала дружина волинського воєводи Ю. Юзевська. Наприклад, вона побувала на новорічній ялинці 14 січня 1933 р., де понад 100 дітей бідних українців протягом чотирьох годин відпочивали в приміщенні луцької “Рідної хати” й отримували різдвяні подарунки – торбинку з цукерками, печивом і горіхами. Крім того, найбіднішим виділили взуття й одяг [389, с. 3]. У січні 1935 р. Союз жінок-українок громадської праці організував у приміщенні “Рідної хати” в Луцьку різдвяне свято для 100 дітей з незаможних родин. Дійство розпочалося колядками у виконанні хору під керівництвом О. Колісниченка, згодом діти декламували вірші, на завершення свята проводили забави біля ялинки. Після завершення дійства діти й організатори свята сфотографувалися з дружиною воєводи Ю.Фзевською (Додаток Е) [331, с. 2].

9 лютого 1936 р. в “Рідній хаті” було проведено костюмовану забаву із танцями для дітей від 4 до 10 років [391, с. 3]. Того ж року товариство організувало для бідних українських дітей м. Луцька пасхальне свято “Червоне яєчко”. У страсну п’ятницю 27 бідних дітей, що харчувалися на кошти Союзу, отримали в дарунок до свята ковбасу, сало, сир, масло, яйця, булки, цукерки. Крім того, на кожну дитину було виділено по три кілограми круп різного асортименту [331, с. 3]. Аналогічне великоднє свято для

100 найбідніших маленьких українців організувала Дубенська філія жіночого товариства [200, с. 3].

У середині листопада 1934 р. Союз жінок-українок громадської праці розпочав акцію харчування 20 дітей безробітних українців. У приміщенні “Рідної хати” діти тричі на тиждень отримували сніданок: по шматку хліба, ковбаси або копченого сала, склянку гарячого чаю. Найбідніші в кінці листопада отримували теплий одяг [125, с. 3].

Активна добродійно-просвітницька діяльність жіночого товариства була зупинена із початком Другої світової війни.

Об’єктивність дослідження зумовлює необхідність аналізу діяльності організацій, створених представниками інших етносів краю. У цьому контексті заслуговує на увагу діяльність товариства Мацежі польської Волині (Polska Macierz), заснованої на базі культурно-освітнього відділу комісаріату Польського виконавчого комітету м. Житомира у 1917 р. Метою цієї громадської організації було поширення серед польського населення освіти, науки і культури, створення польських освітніх, культурних, наукових і виховних інституцій; підтримка приватних інституцій з аналогічною метою та завданнями. Механізм досягнення мети товариства передбачав заснування і підтримку дитячих садків і ясел.

17 липня 1917 р. в Житомирі відбулася організаційна нарада польських освітян, результатом якої стало заснування організаційного бюро низових осередків (“кіл”) Мацежі польської Волині. Його керівником було обрано Я. Гленбоцького. 12-13 вересня 1917 р. на черговій нараді до головної управи Мацежи польської Волині було обрано ксьондза М. Годлевського (голова), А. Федуковича, В. Вейсенхофа. М. Бжостовську, В. Трабшо, К. Верчака, Я. Олеха. На Волині утворилося 38 регіональних кіл Мацежи, кожне з яких діяло на території певної парафії, мало власний будинок чи маєток.

Під егідою цього товариства знаходилося кількасот дітей у польських дитсадках, пансіонах та на цілковитому утриманні. Так, у 1917 р. на території

Волині налічувалося 45 дитячих садків, у яких виховувалося близько 1738 дітей [359, с. 94–95].

Активну опікунсько-виховну діяльність у міжвоєнний період здійснювало волинське Товариство опіки над єврейськими сиротами і покинутими дітьми, створене 1923 р. Під його опікою у 1926 р. перебувало дев'ять закладів, у яких знаходилося 213 дітей. У восьми з них перебували діти від 3 до 14 років, які забезпечувалися одягом, отримували медичну допомогу й освіту, а в дев'ятому – інтернаті у м. Рівному – підлітки від 12 до 16 років. Серед закладів опіки над дітьми дошкільного віку, утримуваних Товариством опіки над єврейськими сиротами, – охоронка для 28 єврейських дітей у Володимирі, аналогічні інституції для 17 єврейських дітей у Дубно, для 21 єврейської дитини – у Кременці, для 14 єврейських сиріт – у Корці, для 13 сиріт – в Рожищах та ін. [71, арк. 5].

Товариство опіки над єврейськими сиротами і покинутими дітьми на Волині опікувалося також дітьми поза межами утримуваних ним інституцій. Так, станом на травень 1926 р. під його безпосередньою опікою перебували 2209 дітей, із них 146 – дошкільного віку [72, арк. 112].

Загальновідомо, що в радянський період будь-яка громадська (благодійницька, культурно-освітня, педагогічна) діяльність, особливо щодо виховання дітей, обмежувалася або офіційно заборонялася, оскільки ця сфера діяльності повністю перейшла у відання держави.

Крізь призму викладеного можна стверджувати, що впродовж другої половини XIX – першої третини XX ст. чітко окреслюється тенденція залучення широких кіл громадськості до вирішення проблем допомоги найменш захищеним верствам населення, особливо дітям. Під тиском соціально-економічних змін у Російській імперії спостерігається спрощення механізму відкриття благодійних громадських об'єднань верховною владою, яке завершилося у 1911 р. наданням губернаторам права самим затверджувати їхні статuti. Дошкільна справа опиняється в полі зору перших культурно-освітніх організацій Волині, зокрема товариства “Просвіта”.

У нових для більшої частини краю умовах, пов'язаних із польською експансією, істотно розширюється мережа громадських організацій, у меті і завданнях яких справа дошкільного виховання набуває більш чіткого окреслення. Переважно позбавлена підтримки з боку польської держави, дошкільна діяльність українських (як і єврейських) культурно-освітніх товариств, передовсім “Просвіти” і жіночих організацій краю, у 1920-х – 1930-х рр. позначена тісним поєднанням опікунських і виховних функцій.

2.2. Розвиток і функціонування мережі інституцій дошкільного виховання на Волині

2.2.1. Друга половина XIX – 1930-ті рр.

Формування мережі закладів дошкільного виховання в Російській імперії, адміністративною одиницею якої понад століття була Волинська губернія із центром у Житомирі, сягає кінця 1830-х рр., коли в Петербурзі постали перші притулки (охоронки) для маленьких дітей, організовані за аналогією до тодішніх західноєвропейських (зокрема німецьких) інституцій. 1838 роком датується створення в царській Росії окремого опікунського комітету, метою якого було розширення мережі притулків-охоронок і опіка над ними. Завдяки його діяльності того ж року в Російській імперії діяли 8 притулків на 1080 дітей, а через 10 років – уже 18 на 2255 осіб [124, с. 10].

Щодо “підросійських” українських земель, то перший аналогічний притулок постав у Полтаві в 1839 р. Відповідно до розробленого опікунським комітетом “регуляміну” до притулків приймали дітей від 2 до 10 років. Будучи за метою і змістом своєї діяльності благодійно-опікунськими інституціями, притулки впродовж десятиліть залишалися основним типом інституцій для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку на всіх підпорядкованих Російській імперії територіях.

Водночас архівні матеріали досліджуваного періоду підтверджують розмаїття установ, у яких здійснювалися опіка і виховання дітей дошкільного віку. Серед них ми виділяємо такі: інституції опіки сиріт і безпритульних дітей – сирітські будинки, дитячі притулки, дитячі будинки; заклади спільного виховання дітей дошкільного та шкільного віку – єврейські хедери, літні дитячі майданчики, дитячі осередки; установи, призначенні лише для дошкільнят – ясла, дитячі садки, притулки-охоронки. Охарактеризуємо більш детально особливості цих інституцій.

Найтривалішу історію розвитку на Волині мали сирітські будинки, у яких діти перебували цілодобово. Завданням цих закладів була підготовка сиріт і безпритульних до самостійного життя, релігійно-моральне виховання, засвоєння елементарних знань, умінь читати і писати. Одним із перших закладів цього типу на території Волинської губернії став Житомирський сирітський будинок, призначений для українських, російських, польських дітей з огляду на те, що в ньому прищеплювали основи православної та римо-католицької віри. Він був відкритий у 1856 р. приказом громадської опіки і розрахований на 90 осіб [261, с. 82]. У закладі вивчали закон Божий, основи православної і римо-католицької віри, математики, російської мови, рукоділля [284, с. 81].

До семирічного віку вихованці сирітського будинку здебільшого перебували на утриманні сільських жителів, іноді – міських. У 1879 р. у годувальників знаходилося 32 дітей, із них до одного року – 13, від одного до двох – 3, від двох до трьох – 2, від трьох до чотирьох – 4, від чотирьох до п'яти – 4, від п'яти до шести – 4, від шести до семи – 2. Коли вихованцям виповнювалося 7 років, їх переводили до сирітського будинку для навчання. При закладі працювала школа грамоти та викладалися ремесла. Після 12 років діти переходили під опіку благодійників чи опікунів [332, с. 93].

У 1897 р. в Житомирському сирітському будинку перебувало 60 осіб, із них 32 хлопчики і 28 дівчаток [366, с. 3]. Про зростання його витрат на

утримання лише малолітніх дітей засвідчують такі дані: якщо 1866 р. було витрачено 100 крб., 1896 р. – 600 крб., то 1899 р. – уже 2500 крб. [368, с. 2].

Із моменту заснування і до 1898 р. Житомирський сирітський будинок перебував у найманих приміщеннях. Проте з трьох флігелів, які він займав, придатним був лише один. Адміністрація закладу намагалася поліпшити умови проживання дітей, зокрема було винаймано приміщення для загального навчання хлопчиків і дівчаток. Колишні класні кімнати перетворили у місце для загальних занять і відпочинку дітей. Місцевий приказ громадської опіки, у підпорядкуванні якого перебував сирітський будинок, постійно надсилав клопотання відповідним органом про необхідність побудови для сиріт окремого приміщення. 1997 р. клопотання було задоволено, а проект і кошторис приміщення (47 тис. крб.) відправлені на заключне затвердження. Колишні попечителі закладу доасигнували із земських зборів 11 тис. крб. [198, с. 2].

Будівництво сирітського будинку розпочалося 17 квітня 1898 р., закінчення будівельних робіт планувалося на серпень 1899 р. [366, с. 3]. Нове приміщення сирітського будинку мало складатися з трьох окремих великих корпусів: один – для адміністрації та канцелярії, другий – для хлопчиків, третій – для дівчаток [380, с. 3].

Як і раніше, у закладі не передбачався відділ для грудних дітей: їх передавали “на годування” селянам навколишніх сіл за незначну плату. Більшість людей з метою заробітку одночасно утримували по двоє-троє дітей. Контроль за умовами їх життя практично був відсутній. Селяни, які брали на утримання дітей, подавали щомісяця довідку від місцевих органів державної влади про те, що вихованці живі. За це їм видавали мізерну грошову винагороду – 2 крб. 50 к. на місяць за одну дитину. Не дивно, що серед немовлят спостерігалася висока смертність. Для її зниження при сирітському будинку планувалося відкрити “молочний відділ”, у якому діти грудного віку отримували б кращий догляд і харчування.

Восени 1899 р. завдяки ініціативі вихователя сирітського будинку А. Масюкевич і почесної попечительниці Є. Тренової у винайманому приміщенні були відкриті “ясла”. Вони мали вигляд колиски під накриттям, куди мама, яка не мала змоги утримувати дитину, могла її залишити. Влаштування “ясел” неоднозначно тлумачилося жителями м. Житомира: одні вважали, що це правильне рішення, інші – що це збільшить кількість підкинутих дітей. З метою покращення умов функціонування інституції планувалося обладнати її електричними дзвониками з двору [368, с. 2].

Архівні дані підтверджують, що сирітські будинки продовжували діяти і в нових для Волині державно-політичних умовах. Так, у справі № 5651 фонду Державного архіву Волинської області зазначено, що 18 січня 1922 р. було відкрито сирітський будинок у м. Володимирі, розрахований на 20 дітей віком від 3 до 14 років [69, арк. 1].

Серед установ опіки над волинськими дітьми важливе місце займали дитячі притулки, які підпорядковувалися різним урядовим організаціям і відомствам, відкривалися на пожертвування приватних осіб і благодійних товариств. Вони були кількох типів: *постійні* (робота організовувалася за принципами сирітського будинку, де діти знаходилися цілодобово); *денні* (діти перебували впродовж дня); *змішані* (частина дітей проживали постійно, а частина – впродовж дня).

Найбільшою консервативністю у виховній роботі відзначалися притулки Відомства імператриці Марії Федорівни. У них прагнули виховати дітей “...у страсі божому і відданості цареві й батьківщині”, навчали ремесел, рукоділля, давали елементарні загальні знання. Організовані ігри та розваги в багатьох притулках були відсутні; суворо дотримувалися постів і релігійних свят, застосовувалися різні покарання: заміна білого хліба чорним, позбавлення прогулянок, стояння в кутку карцера від півгодини до години та ін. [406, с. 336].

Як і на інших підросійських землях, заснування дитячих притулків на Волині було здебільшого прерогативою приватних осіб. Так, на початку

травня 1899 р. у невеличкому флігелі пров. Хобутинський у Житомирі, позаду губернаторського саду, відбулося освячення тимчасового приміщення притулку для безпритульних дітей, заснованого К. Дунін-Борковською. У притулку перебувало 10 дітей віком від 3 до 8 років.

Наприкінці червня 1899 р. дитячий притулок розмістився у власних будівлях на вул. Синельниковій: один двоповерховий кам'яний корпус, два дерев'яні флігелі, флігель для бані і пральні. У кам'яному корпусі знаходилися церква, квартира вихователя, їдальня та кухня (в підвалі). Вартість цих приміщень становили 8883 крб. 24 коп. [176, с. 2].

На початку XX ст. у Житомирі функціонували два дитячі притулки, відкриті Волинським товариством сприяння вихованню дітей із відділом їхнього захисту [374, с. 76].

Заклади цього типу відкривали також повітові попечительства дитячих притулків. Зокрема, 10 квітня 1903 р. розпочав роботу притулок Ізяславського попечительства для 5 хлопців. У 1908 р. тут виховувалося 8 сиріт, серед них четверо малолітніх дітей. Медичний огляд здійснював земський лікар Н. Цитович і фельдшер при амбулаторії ТРЧХ п. Толстюк. У холодну пору року фельдшер два-три рази на місяць супроводжував дітей у лазню [37, арк. 452].

У святкові та вихідні дні вихованці притулку відвідували церкву разом із вихователем, який стежив за поведінкою дітей у храмі та на вулиці. З метою фізичного розвитку в теплу пору року діти займалися гімнастикою у дворі, де розміщувалося обладнання (гімнастичне містечко), пожертвуване В. Броклем; взимку – згрібали сніг, влаштовували льодові гірки. Вихованці також чергували: підмітали двір, кімнати, прибирали постіль, носили дрова. Влітку разом із вихователем діти працювали на городі [43, арк. 42].

1 грудня 1909 р. притулок для п'яти сиріт (два хлопчики і три дівчинки) відкрило Дубенське повітове попечительство дитячих притулків Відомства закладів імператриці Марії. Він розташувався у передмісті м. Дубно Забрам'є в будинку, який пожертвувала графиня

Є. Шувалова. На утримання сиріт було витрачено 20 крб. [40, арк. 37]. 1910 р. в цьому притулку виховувалося 11 сиріт, через два роки – 18. Його директором був в. о. дубенського повітового лікаря М. Рябченко, який водночас надавав медичну допомогу дітям, а наглядачем – К. Лошко [40, арк. 41].

Зазначимо, що з 9 червня 1911 р. цей опікунсько-виховний заклад почав носити назву Дубенський дитячий притулок імені графині Є. Шувалової, яка надавала йому найбільшу матеріальну допомогу [40, арк. 55].

У притулку дітей привчали дотримуватися чистоти, допомагати меншим і слабшим, ставитися з повагою до старших, прибирати приміщення; вихованці отримували елементарні відомості про ведення домашнього господарства, рукоділля, розвивали релігійність і патріотичні почуття. Багато уваги приділялося навчанню співу, фізичним вправам.

Зазначене підтверджує орієнтовний режим дня цього притулку, виявлений в архівних матеріалах: діти вставали о 7.00 год., прибирали постіль, ставали до загальної молитви, допомагали прибирати приміщення. О 8.45 діти шкільного віку йшли до школи притулку; після трьох уроків (о 12.00 год.) вони обідали. Із 12.30 до 14.30 год. – уроки. Пізніше – фізичні вправи, ігри, вільний час. О 17.00 год. – чай. Із 17.00 до 20.00 год. – вечірні заняття, на яких були присутні й маленькі діти. О 20.00 год. діти вечеряли, о 21.00 год. - укладалися спати. У неділю та святкові дні всі діти з учителем-вихователем чи доглядачем відвідували церкву [40, арк. 61].

Упродовж 1910-1915 рр. аналогічні за змістом діяльності заклади відкрило Житомирське благодійне товариство (1910 р., м. Житомир, притулок для дітей обох статей віком від 5 до 15 років) [174, с. 1]; Луцьке повітове попечительство дитячих притулків (1911 р., м. Луцьк, сирітський притулок для хлопчиків від 4 до 13 років) [59, арк. 381]. Зокрема, у луцькому притулку у весняний та літній періоди діти працювати на городі та в саду, а в години відпочинку гралися на свіжому повітрі. З початком холодів діти

займалися в класах. Медичну допомогу дітям надавали міський лікар М. Ясноков та фельдшер І. Восинський; зубним лікарем був Марієнштейн [59, арк. 381].

В архівних матеріалах зазначено, що 21 лютого 1913 р. на волосному зібранні Володимир-Волинського повіту було прийнято рішення про відкриття притулку для дітей-сиріт і старців, який мав назву Романовський [61, арк. 4].

У 1915 р. дамське відділення при Луцькому товаристві сільських господинь відкрило притулок-ясла на 104 дітей, із яких частина проживали в притулку, а частина (малолітні та хворі) отримували обіди і молоко за місцем проживання [59, арк. 428].

Незважаючи на велику потребу в притулках, розвиток їхньої мережі у роки Першої світової війни здійснювався вкрай повільно. Знизилися незначні державні асигнування на дошкільне виховання, все рідше простежувалася матеріальна підтримка дошкільних установ із боку благодійних організацій, окремих членів товариств сприяння дошкільному вихованню та приватних осіб. Як наслідок, у 1917 р. на Волині діяли 10 притулків на 500 дітей.

На початку ХХ ст. благодійні товариства й органи місцевого самоврядування Волині створювали дитячі осередки, основним призначенням яких була боротьба з дитячою безпритульністю та надання допомоги родинам у вихованні дітей. Названі заклади працювали за принципом дитячих садків. Їхня кількість на волинських теренах у межах Російської імперії не перевищувала 10, у них виховувалося до 200 хлопчиків і дівчаток.

Методи роботи в осередках були аналогічні до тих, які використовувалися в тодішніх дитячих садках: екскурсії, прогулянки, ігри, читання художньої літератури, заняття мистецтвом, ручна праця, спів та слухання музики, дитячі вистави [327, с. 130].

Новим видом діяльності земств на межі ХІХ – ХХ ст. була організація літніх дитячих закладів (ясел) для дітей переддошкільного та дошкільного

віку сільського населення, зайнятого працею в жнива. Плану щодо їх відкриття у земствах не було, як і спеціальних асигнувань на їх утримання.

Хвиля захоплення організацією інституцій цього типу незабаром припинилася передусім через відсутність спеціальних засобів у земських касах і брак кваліфікованого персоналу. Водночас і самі селяни, попри гостру потребу в літніх яслах, ставилися до них у край недовірливо: існувала боязнь, що за піклування дітьми будуть збільшені земські податки. З іншого боку, лікарі, земські діячі та благодійники мали надмірні надії щодо користі ясел як установ, покликаних знизити бездоглядність і дитячу смертність. Однак практика показала, що лише в окремих випадках вони сприяли незначному зниженню дитячої смертності, трохи полегшували долю бездоглядних дітей селян, пропагували серед матерів санітарно-гігієнічні знання щодо догляду за дитиною [230, с. 7].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Волинській губернії постають перші дитячі садки, здебільшого утримувані громадськими організаціями і приватними особами. Дитячі садки з початку функціонували диференціювалися за джерелами фінансування і мовою навчання. Вони призначалися для дітей із найбільш вразливих верств населення віком від 4 до 8 років.

Аналіз архівних матеріалів Київського навчального округу за 1911 р. підтверджує, що дирекція народних училищ Волинської губернії утримувала у Ковелі два російськомовних дитячих садки. У місті функціонувало Фребелівське відділення для дітей дошкільного віку, засноване при приватному навчальному закладі третього розряду. Воно утримувалося на кошти Н. Кучерської [47, арк. 317].

На початку 1917 р. на Волині діяли також 45 польських дитячих садків на 1738 дітей, утримувані заможними сім'ями (Бжостовських - у Житомирі та Рутковських – у Рівному), священиками (Загурський, Карпінський, Маршицький), світськими особами [359, с. 88].

У другій половині XIX ст. у Волинській губернії була започаткована й активно розвивалася система єврейської освіти із її найнижчою ланкою – хедерами. Створення широкої мережі освітніх інституцій для єврейських дітей зумовлено традиційним для іудаїзму обов’язком вчити їх із раннього віку івриту й ознайомлювати з Біблією.

Існування хедерної елементарної освіти на Волині було одним із засобів збереження єврейства в умовах русифікації південно-західного краю Російської імперії. Термін “хедер” (нім. “кімната”) означав місце, приміщення, яке знаходилося в синагозі чи приватному будинку, де єврейська дитина набувала основ релігійних знань [263, с. 53].

До 1917 р. хедер залишався найпопулярнішою формою дошкільного виховання та початкового навчання єврейських дітей Волині. Починаючи з п’ятирічного віку, вони опановували єврейську мову, молитви, релігійні закони, виховувалися в дусі національних звичаїв і традицій. Завдяки хедерам євреї були переважно грамотними і передавали з покоління в покоління відданість релігії та заповітам своїх предків [347, с. 44].

Хедери були приватними (платними) та громадськими (безкоштовними). Громадські хедери влаштовувалися для найбільш бідних дітей, сиріт і утримувалися за рахунок єврейських общин. Багаті євреї запрошували меламедів (учителів) навчати своїх дітей додому [263, с. 53].

Навчання в хедері починалося о 9, а закінчувалося о 17 год. На обід і відпочинок відводилося не менше двох годин. Державні святкові дні у єврейських хедерах повинні були відзначатися, як і у всіх навчальних закладах Російської імперії. Загальний нагляд за хедерами здійснювали директори й інспектори народних училищ, нагляд за поведінкою вчителів – поліція. У 1891 р. у Волинській губернії функціонували 247 хедерів, у яких навчалися 2617 дітей [304, с. 64].

Законом “Про хедери” від 1 березня 1893 р. були встановлені вимоги до санітарно-гігієнічних умов роботи закладів цього типу. Так, розмір

навчальної кімнати повинен був відповідати нормі – $\frac{1}{2}$ куб. сажня на учня. У приміщенні хедера не повинно бути ніяких предметів, окрім класних меблів та особистих речей учнів, не дозволялося жити ні меламедам, ні членам їхніх сімей. Проте й на початку XX ст. умови навчання в хедері залишалися складними через важке соціально-економічне становище єврейського населення Волині. У 1902 р. директор народних училищ Волинської губернії повідомляв, що частина хедерів продовжувала діяти у приватних будинках меламедів, частина – у найманих приміщеннях, які часто не відповідали своєму призначенню [347, с. 49].

На кінець російської – початок незалежної української державності (1917 – 1919 рр.) припадає активізація участі єврейської громадськості Волинської губернії у справі заснування дитячих садків. Зокрема, безкоштовний єврейський дитячий садок у Житомирі був заснований 1916 р., а в Луцьку – 1918 р. Обидва дошкільні заклади утримували міські управи. У кожному з них було по дві групи із 25 дітей, які перебували в садку із 9 до 15 год. Педагоги-вихователі мали спеціальну фахову освіту. Вони проводили заняття із ручної праці, малювання, ліплення, співів, художньої літератури, однак не навчали дітей грамоти. Заняття тривали 20 хв., а перерви між ними – 10 хв. Значна увага приділялася фізичному вихованню дітей. Вони виконували рухи під музику, марширували, грали в рухливі ігри, купалися, гуляли. В обох дитячих садках вихованці забезпечувалися безкоштовними гарячими сніданками [20, арк. 22].

На початку 1920 р. серед закладів Волині, призначених для дітей дошкільного віку, найбільшу кількість становили єврейські. Так, серед 28 дитячих садків було 17 єврейських; 5 – українських; із 29 дитячих будинків – 11 українських і 10 – єврейських [359, с. 104].

Початок формування системи суспільного дошкільного виховання на Волині припадає на роки національно-визвольної боротьби за українську державність. Призначивши губернським комісаром у Житомирі уродженця

Волині В. В'язлова, Українська Центральна Рада забезпечила активізацію в краї національно-культурної та освітньої роботи, яка набула свого піднесення навесні 1919 р., коли Рівне стало тимчасовим осідком уряду УНР.

Так, у 1918 р. на Волині функціонувало 17 притулків, зокрема у м. Кременці - 8, у кожному з яких знаходилося 20-25 дітей [21, арк. 62]. З метою покращення організації дошкільного виховання в Кременці існував окремий притулок для дітей до 3-х років, а для старших дошкільнят - дитячий садок, у якому вони могли перебувати із 9 до 13 год., отримуючи при цьому сніданок (об 11 год.). З дітьми працювало двоє вихователів, у змісті роботи яких головна увага приділялася розумовому, фізичному, естетичному (музика, співи, малювання) вихованню дітей; ознайомленню із довкіллям (прогулянки, екскурсії, догляд за домашніми тваринами); читанню, розповідям, бесідам тощо [4, арк. 114].

У листопаді 1919 р. рада суспільної опіки Володимирського повіту організувала притулок-охоронку для 62 дітей, серед них: від 1 до 7 років – 25 вихованців, старші – 37 [69, арк. 2].

Загалом у Волинській губернії в 1919 р. діяли 52 дитячих садки, 58 майданів, 2 осередки, 7 дитячих будинків [3, арк. 7].

Остаточне становлення системи суспільного дошкільного виховання на східних територіях Волині відбулося з утворенням радянської влади, а на західних – польської. Виходячи з того, що “Новий тлумачний словник української мови” (2003) трактує поняття “система” як порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв’язком частин чогонебудь [281, с. 207], систему дошкільного виховання краю цього періоду акумулювали:

– різні типи дошкільних закладів (дитячі притулки-охоронки, дитячі будинки, дитячі осередки, дитячі ясла, дитячі садки, дитячі майданчики);

– органи управління освітою (дошкільний підвідділ відділу соціального виховання, секція охорони дитинства Волинського губернського відділу народної освіти та Кураторія Волинського шкільного округу).

Розбудова інституцій дошкільного виховання на землях Волині у складі “радянської України” у міжвоєнний період пов’язується з діяльністю дошкільного підвідділу (секції) відділу соціального виховання Волинського губернського відділу народної освіти. У червні 1919 р. на засіданні секції було вирішено відкрити в губернії 100 дитячих осередків: по вісім – у восьми повітах і по дев’ять – у чотирьох. У кожному з них мали працювати по два керівники [109, арк. 9].

16 листопада 1920 р. при Волинському губернському відділі народної освіти розпочала свою діяльність секція охорони дитинства. На одному з перших її засідань було прийнято рішення про відкриття трьох дитячих закладів, призначених для безпритульних, оскільки лише в Житомирі в цей час їх налічувалося близько 500 [106, арк. 89].

У 1925 р. у житомирській окружній інспектурі функціонувало п’ять дитячих садків: два – українські, два – російські, один – єврейський, якими було охоплено 175 дітей [12, арк. 56].

Із метою створення умов для залучення до виробництва жінок, котрі мали маленьких дітей, відкривалися ясла для дітей, призначенням яких було поліпшення здоров’я малюків, боротьба з дитячою смертністю. Так, у звіті підвідділу дошкільного виховання губернського відділу народної освіти за № 6 від 16 червня 1919 р. зазначалося, що в липні цього ж року в Житомирі відкрито ясла для дітей до чотирьох років та осередки для дітей від чотирьох років на час літніх сільськогосподарських робіт їхніх батьків [109, арк. 14].

Відповідно до постанови Народного комісаріату освіти УСРР “Про організацію дитячих ясел під час весняно-польових робіт” від 1 квітня 1921 р., місцеві органи влади регіону планували розгорнути

влітку 1921 р. широку мережу сільських ясел, організувати курси з підготовки їхніх керівників.

Ефективною формою організації дозвілля дітей у Волинській губернії у 1920-х рр. стали дитячі майданчики. Вони сприяли масовому охопленню дітей організованим виховним впливом і їхньому оздоровленню влітку, звільняли від турбот про дітей жінок-робітниць і селянок під час роботи на виробництві чи в сільському господарстві.

Згідно з інструкцією НКО УСРР від 1920 р., дитячий майданчик оголошувався тимчасовим закладом, який функціонував упродовж чотирьох місяців – із травня по серпень. Восени частину дітей переводили до дитячих садків, іншу – виховували в родинях. Дитячі майданчики охоплювали дітей виключно працюючих членів профспілок і малозабезпечених батьків. Дошкільну групу формували не більше як із 20-ти дітей. Поступово тимчасові майданчики стали перетворюватися на постійні інституції, таким чином розширюючи мережу дитячих дошкільних навчальних закладів. На майданчиках перебували діти дошкільного (3–7 років) та шкільного (8–13 років) віку, одночасно – 60–75 хлопчиків і дівчаток [136, с. 68]. Дитячі майданчики мали працювати 10–11 год., що відповідало тривалості робочого дня матерів. Проте здебільшого діти знаходилися на майданах із 10 до 16 год. щоденно (крім неділі), отримуючи сніданок і обід.

Заняття на майданах проводилися рідною для дітей мовою під керівництвом досвідчених педагогів. Вихователі проводили бесіди, екскурсії, заняття із малювання та ліплення, співів і музики; навчали грамоті та лічбі, організовували ігри, розказували казки та читали художні твори, залучали дітей до господарсько-побутової праці та праці в природі. Програма занять на майданчиках із дошкільнятами передбачала також рухливі ігри, прогулянки, екскурсії. Керівництво майданами доручалося фахівцям, які закінчили місячні фребелівські курси [109, арк. 2].

Станом на 1 червня 1921 р. лише в Житомирі функціонувало 11 дитячих майданчиків на 800 дітей [3, арк. 7].

Нами не виявлено даних про загальну кількість дітей дошкільного віку, які знаходилися у дитячих будинках Волині на початку перебування частини краю у складі більшовицької держави. Водночас у архівних матеріалах збереглися відомості про те, що в дитячому будинку № 1 м. Житомира у 1922 р. функціонувала група для 23 дітей дошкільного віку під керівництвом Ю. Ількевич. Заняття тут проводилися за системою Ф. Фребеля. Вихователь організовувала читання та інсценування казок, ігри, з дітьми проводилися заняття з розвитку мовлення, лічби та аплікації [7, арк. 74].

Відповідно до прийнятого в 1922 р. “Кодексу законів про народну освіту в УСРР”, вихідною ланкою освіти визначався дитячий садок. Це зумовило помітне зростання закладів цього типу і на “підрадянській” Волині. Так, якщо в 1920 р. у Волинській губернії діяли 58 дитячих садків на 4330 дітей (32 єврейські – 2000 вихованців; 16 українських – 1000 осіб; шість змішаних – 1200; три польські – 100 дітей; один російський – 30 [5, арк. 114], то через рік – уже на 10 більше. При цьому зростання мережі відбулося завдяки збільшенню кількості мішаних (міжнаціональних) дошкільних закладів (14 проти 6) [106, арк. 9].

Водночас через переведення в 1921 р. (згідно з новою економічною політикою радянської влади) дитячих садків на місцеве фінансування їхня кількість та число вихованців скорочуються вдвоє (28 на 2242 дітей) [107, арк. 107].

Якщо в 1921 р. в Житомирі функціонували 8 дитячих садків на 515 дітей, то в 1924 р. їх стало 4 (127 вихованців) (табл. 2.1). Таким чином, при загальній кількості дітей дошкільного віку у Волинської губернії 231165 осіб, організованим виховним впливом у дитячих садках на початку 1920-х рр. було охоплено лише 1,14 %. При цьому в 1921 р. їх взагалі не було у селах краю [107, арк. 107–108].

Таблиця 2.1

Дитячі садки м. Житомира (1924 р.) [128, с. 580, 610]

Назва закладу, адреса	рік заснування	мова	Кількість дітей			Вік дітей				Національність дітей			Родинний стан	
			всього	хлопців	дівчат	до 4 років	4-5 років	6-7 років	8-9 років	українці	росіяни	євреї	сироти	напівсироти
Дитячий садок № 1, вул. Пушинська, 56	1920	укр.	35	18	17	2	16	17	-	31	3	1	2	23
Дитячий садок № 2, вул.Лермонтівська, 13	1919	євр.	30	12	18	3	18	9	-	-	-	30	-	2
Дитячий садок № 3, вул. Подольська, 5	1919	євр.	30	13	17	-	3	25	2	-	-	30	1	6
Дитячий садок № 4, вул. Мало-бердичівська, 32	1920	рос.	32	11	21	4	11	17	-	-	-	32	3	29

Прикметно, що на початку 1920-х рр. Волинська губернія надавала притулок дітям із Поволжя, оскільки на зазначеній території була складна економічна ситуація: із 15 вересня 1921 р. по 1 вересня 1922 р. тут перебували 236 дітей до 5 років і 805 – від 5 до 7 років [9, арк. 15].

Навчально-виховний процес у дитячих садках перших років радянської влади базувався на вимогах нижче аналізованої Інструкції для працівників дитячих садків (1919 р.), які орієнтували вихователів на розвиток колективістських якостей особистості та індивідуальних здібностей дитини.

За Інструкцією, приміщення дитячого садка мало складатися із п'яти кімнат: залу, двох класів, їдальні, передпокою, де зберігався одяг дітей і вони вмивалися. Відповідно до віку дітей встановлювалися меблі: для старшої групи – індивідуальні стільці та столики із шухлядами; для молодшої – один загальний стіл та індивідуальні стільці. У класі мала бути дошка й одна шафа для навчального приладдя.

Інструкція 1919 р. визначала, що у дитячому садку могли перебувати 50-75 дітей і працювати чотири “керівниці”. Якщо у закладі перебувала максимальна кількість дітей, то їх поділяли на три групи, а якщо мінімальна – на дві (старшу та молодшу). Освітньо-виховну роботу в кожній групі здійснювала окрема вихователька. Заклади працювали із 10.00 до 14.00 год. Режим дня передбачав:

10.00 – гігієнічний огляд дітей, миття рук;

10.30 – сніданок, прибирання посуду черговими;

11.00 – 13.30 – освітня робота: бесіди, читання казок, ігри, розваги, заняття (ліплення, малювання, аплікація, ручна праця);

13.30 – обід;

14.00 – повернення дітей додому.

Важливо, що вся навчально-виховна робота велася рідною для дітей мовою. Заслуговують на увагу методичні вказівки такого характеру: за одноманітною роботою діти не можуть перебувати більше 30 хвилин. Один раз на тиждень повинні влаштовуватися “вільні” дні, коли кожна дитина вибирала діяльність за власним бажанням, а керівниця лише спостерігала за ними. Казки читали дітям не більше двох разів на тиждень. Передбачалося двічі на тиждень проводити загальні збори працівників дитячого садка для спільного обговорення проблем педагогічної діяльності, обміну досвідом

роботи, ознайомлення із новинками навчально-методичної літератури [114, арк. 163].

Як засвідчують архівні матеріали, у більшості дитячих садків краю дотримувалися визначених інструкцією положень. На підтвердження зазначеного розкриємо особливості та зміст роботи дитячого садка № 2 м. Житомира, який фінансувався на кошти місцевого бюджету. У 1927 р. тут працювало 5 осіб: завідувач, 2 керівниці, кухарка, прибиральниця. Заклад відвідували 46 дітей віком від 4 до 7 років, які перебували тут із 9 до 14 год. Вони були забезпечені належним харчуванням: молоко, хліб з маслом, м'ясо, сало, яйця, какао. Під час сніданку й обіду діти чергували: розносили страви, обслуговували своїх друзів, прибирали посуд, протирали столи, стільці. Особлива увага зверталася на чистоту одягу та білизни, формування культурно-гігієнічних навичок вихованців. Режим дня в закладі передбачав: прийом дітей, роздягання, медичний огляд, сніданок, вільні ігри, легкі ритмічні рухи під музику, обід, прибирання їдальні, повернення додому. Дітей ділили на 3 групи, із кожною окремих вихователь проводив заняття (ліплення, аплікація, малювання, конструювання), бесіди, вільні ігри, музичні ігри, інсценізації. Взимку діти перебували на вулиці до обіду, а влітку вся робота велася “на повітрі”. З метою ознайомлення дітей із соціальним довкіллям вихователь організовували екскурсії до школи, громадських організацій, на виробництво, городи, сади, базар. Часто в саду влаштовувалися свята [111, арк. 91–92].

Аналогічно працювали й інші дитячі садки Житомира. Зокрема, у дитячому садку на вул. Прохоровській працював завідувач і 3 “керівниці”. Заклад відвідувало 60 дітей (19 хлопчиків і 41 дівчинка), серед них: віком до 4 років – 27; 5 років – 17; 6 років – 5. За національною ознакою склад дітей був таким: українці – 9, росіяни – 2, чехи – 1, поляки – 2, євреї – 46. 17 дітей виховувалися безкоштовно, проте через обмежене фінансування з 1 жовтня 1927 р. 16 дітей із них було відраховано та скорочено одну виховательку. У дитячому садку був сад, грядки, на яких працювали діти. Це

дозволяє припустити, що діти харчувалися вирощеними з їхньою участю овочами та фруктами.

Заняття в дитячому садку проводилися із 10.00 до 15.00 год., з перервою на одну годину на сніданок. При цьому чергова керівниця перебувала на роботі з 9.30 ранку. Із 10.00 до 11.00 год. передбачалася самостійна діяльність дітей, під час якої вихователі спостерігали за дітьми, а потім – організовані заняття за режимом і планом педагога. Усі заняття і сніданок за гарної погоди проводилися в саду та на веранді.

Кошторис зазначеного дошкільного закладу в 1927 р. складала оплата батьків, яка здійснювалася відповідно до віку дітей: 3 роки – 30 крб.; 4 роки – 40 крб.; 5 років – 80 крб.; 6 років – понад 80 крб. При вступі дитини до закладу батьки сплачували одноразовий внесок на організаційні витрати – 2 крб. 50 коп.; на опалення в жовтні – 2 крб. Щоб скоротити витрати на утримання дітей у закладі, батьки приносили власні сніданки та економили на технічному персоналі, оскільки мами по черзі прибирали за дітьми [111, арк. 89–90].

Викладене дозволяє констатувати, що початок 1920-х рр. на волинських теренах, які опинилися в складі УСРР, позначений пошуками шляхів удосконалення організаційних форм виховання дітей дошкільного віку, поступовим відходом від розмаїття типів дошкільних закладів, утвердженням єдиних елементів режиму роботи.

Дещо по-іншому відбувався процес розвитку системи суспільного дошкільного виховання на західних землях Волині, приєднаних до Польщі. З утворенням у 1922 р. Кураторії Волинського шкільного округу, яка здійснювала керівництво і контроль за початковою, середньою загальною, фаховою і позашкільною освітою на території Волинського воєводства, частина колишніх закладів опіки над дітьми дошкільного віку (охоронок) за змістом роботи була наближена до дитячих садків. Проте їхньою першочерговою метою залишалося надання дітям моральної та матеріальної допомоги [63, арк. 29].

Суспільну опіку дітей в охоронках і поза їхніми межами здійснювали новостворені органи державної та шкільної влади. Зокрема, в 1926 р. повітові відділи Волинського воєводства утримували такі інституції для дітей дошкільного віку: повітовий відділ у Рівному – 3 охоронки (137 дітей); повітовий відділ у Ковелі – 5 охоронок; повітовий відділ у Луцьку – 2 охоронки на 57 дітей; повітовий відділ у Володимирі – 1 охоронку (38 дітей); повітовий відділ у Дубно – 3 охоронки (101 дитина); повітовий відділ у Кременці утримував 2 охоронки (104 особи) і надавав субсидію охоронці римо-католицького товариства доброчинності, в якій перебувало 59 дітей; повітовий відділ у Здолбунові надавав субсидію на охоронку в Острозі для 50 дітей. Магістрат м. Ковеля утримував дві охоронки, в яких перебувало 65 дітей. Зазначимо, що магістрати Рівного й Луцька власних охоронок не мали, проте субсидіювали суспільні заклади, виділяли кошти на утримання дітей в охоронках повітових відділів [71, арк. 5].

Завдяки такій діяльності кількість інституцій опіки і виховання дітей дошкільного віку у більшості повітів Волинського воєводства (8 із 11) у 1927 р. помітно збільшилася і становила 29 закладів (Додаток Ж).

Основні вимоги до діяльності інституцій опіки і виховання дітей дошкільного віку на підпольській території Волині містили їхні регламенти та статuti, окремі з яких вміщені у Додатках З, К, Л, М, Н. Так, регламент закритих ясел у м. Ковелі, відкритих у 1928 р., передбачав догляд і виховання 25 дітей до трьох років, надання їм медичної допомоги, забезпечення харчуванням (п'ять разів на день для старших дітей), одягом, взуттям, щоденні купелі. Оптимальним був режим дня закладу: ігри, співи, етичні та релігійні бесіди. Батьків або опікунів повідомляли про фізичний і розумовий розвиток дитини два рази на рік, а в разі тяжкої хвороби чи смерті – негайно. Батьки або опікуни могли відвідувати своїх дітей у неділю і середу з 15 до 17 години (Додаток З) [72, арк. 51–54].

Відповідно до регламенту, охоронка для дівчаток віком від трьох років у Ковелі (1928 р.) була розрахована на 50 осіб. Тут діти отримували медичну

допомогу, забезпечувалися харчуванням, одягом, взуттям. На вихователя покладался обов'язок стежити за дотримання правил особистої гігієни, контролювати виконання приписів лікаря та вказівок керівника, а на вчителя – навчання дітей.

Режим дня закладу, визначений статутом, засвідчує, що в будні дні діти прокидалися о 6.00 год. а у вихідні – о 6.30, проте вони мали достатньо часу на відпочинок: менші – 11 год., старші – 9–10 год. Щоранку і щовечора діти молилися, а у вихідні відвідували церкву. Старші вихованці харчувалися тричі на день, менші – п'ять разів.

В охоронці дітей привчали до самообслуговування, залучали до підтримання порядку в закладі, обробітку городу, формували навички акуратного виконання своїх обов'язків, розвивали естетичний смак. Вихованці малювали, вишивали, робили витинанки, аплікації, співали, час від часу влаштовували аматорські вистави (Додаток К) [72, арк. 48–54].

Чіткістю визначалася також організація діяльності інших опікунських закладів. Так, регламент будинку для сиріт в Острозі, організований місцевим відділом Товариства опіки над єврейськими сиротами на Волині у 1926 р., декларує, що заклад призначався для 35 здорових, розумово розвинених сиріт віком від трьох до п'яти років (Додаток Л). Дітям надавалася медична допомога, вони забезпечувалися безоплатним харчуванням, одягом, взуттям [72, арк. 70–71].

Регламент сиротинця Здолбунівського сеймику в Острозі, розрахований на 70 осіб, засвідчує, що до закладу приймали сиріт, напівсиріт і дітей від народження до 16 років, які залишилися без опіки на території Здолбунівського повіту. У сиротинці вони забезпечувалися чотириразовим харчуванням, одягом, здійснювалося також їхнє виховання та навчання. На проживання однієї дитини на добу виділялося трохи більше 1 злотого.

Вихователі закладу постійно спостерігали за поведінкою дітей, допомагали у навчанні, забезпечували роботу дитячого садка для вихованців

до семи років, організовували дозвілля з дітьми у вільний від занять час (Додаток М) [72, арк.11–12].

У 1928 р. магістрат м. Рівне утримував на власні кошти ясла для немовлят. Заклад був розрахований на 45 дітей (сироти, підкинуті діти, напівсироти) і мав на меті дати їм постійний компетентний догляд. Послугами цієї установи користувалися сусідні повіти. Станом на 1 квітня 1928 р. тут перебувало 38 немовлят, а через рік – 41. На утримання ясел у звітному році було витрачено 4600951 злотих. Утримання однієї дитини в день становило 3,5 злотих.

У яслах діти перебували до п'яти років, потім їх переводили до охоронки в Городку або охоронки Святої Терези, оскільки для старших дітей власних закладів магістрат не мав. Охоронку в Городку в 1929 р. відвідувало 20 дітей, а охоронку Святої Терези – четверо. Кошти, які виділяв магістрат м. Рівне для зазначених закладів, становили понад 18850 злотих.

Рівненський магістрат також забезпечував діяльність міської станції опіки над матерями та дітьми. 1928 р. станція прийняла 147 дітей, проконтролювала 551 дитину, відвідала вдома 329 хлопчиків і дівчаток віком до двох років, надала амбулаторну допомогу 513 дітям віком до 14 років, зробила 2683 щеплення від віспи, зареєструвала 40 вагітних, видала 17765 порцій молока [72, арк. 28–29].

Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х рр. активізувалася діяльність у сфері розбудови закладів дошкільного виховання органів адміністративної влади й місцевого самоврядування в інших містах і селах краю, підпорядкованих Польщі. Так, Луцький повітовий сеймик у 1929 р. утримував охоронку в Луцьку для 29 дітей; охоронку в Жидичині для 26 дітей; п'ять немовлят у міських яслах м. Рівного. Сеймик також виділяв субвенції центру опіки над матерями та немовлятами (360 злотих), Товариству опіки над сиротами в Рівному (1500 злотих) [73, арк. 21].

Того ж року сеймик Дубенського повіту утримував охоронку для дівчат до 10 років в м. Дубно та охоронку для немовлят в Олиці [73, арк. 5].

Сеймик Рівненського повіту фінансував охоронки для сиріт у Городку, де в 1929 р. перебувала 41 дитина, із них 14 – віком до 10 років. На харчування однієї сироти в день витрачалося 1,3 злотих, а повне утримання складало 2,35 злотих. Діти в закладі забезпечувалися білизною, одягом, взуттям. Повітовий сеймик виділяв також субвенції на утримання у міських яслах однієї дитини в сумі 534 злотих [73, арк. 25].

Місцеві відділи польського Товариства суспільної опіки, які підпорядковувалися центральному товариству у Варшаві, координували діяльність центрів опіки над матерями і дітьми у містах Кременці та Рівному. Завдання центрів полягало в наданні лікарської та соціальної допомоги вагітним жінкам і спостереженні за здоров'ям та розвитком дітей від народження до кінця третього року життя. У центрах працювали лікар і медична сестра, які реєстрували вагітних і немовлят, здійснювали їхній медичний огляд, надавали в разі потреби медичну допомогу, інформували майбутніх матерів про особисту гігієну вагітних, пологи, основні способи годування немовлят та догляду за ними, запобігання хворобам, відвідували дітей удома, забезпечували вагітних і немовлят предметами особистої гігієни. При цьому незаможні майбутні мами звільнялися від оплати послуг.

Центри працювали у неділю, вівторок і середу з 15.00 до 16.00 год. У зазначені дні лікар перебував у закладі для здійснення медичного огляду матерів та дітей, навчання їх правил годування грудьми та догляду за немовлятами. До обов'язків медсестри належали відвідування дітей удома, допомога лікареві під час прийому, організація роботи молочної кухні тощо [72, арк. 31–33, 56–60].

У міжвоєнний період у Волинському воєводстві зростає роль у заснуванні дитячих закладів місцевих підприємств і відомств. Зокрема, 25 серпня 1930 р. завдяки допомозі польського Міністерства транспорту було відкрито дитячий садок у Ківерцях. Організатором і головним опікуном цього закладу був Я. Маковський, вихователем працювала О. Коцитувна, яка закінчила гімназію та навчалася у професійній школі в Луцьку. Цей

дошкільний заклад розмістився біля залізничного вокзалу в переобладнаному вагоні, його відвідували 12 дітей із 26 записаних. Приміщення погано освітлювалося, провітрювалося лише тоді, коли відчинялися двері. Заняття проводилися за спеціальною програмою Міністерства транспорту, яка зосереджувала увагу на навчанні дітей читати й писати. Щомісяця на утримання цього дитячого садка виділялося 100 злотих. Батьки, які працювали на залізниці, платили за утримання дітей від 50 грошей до двох злотих на місяць. Проте через невідповідні умови цей дитячий заклад у 1936 р. припинив своє функціонування [63, арк. 1].

Архівні джерела засвідчують, що, як і в попередні десятиліття, у 1930-х рр. найбільше дошкільних закладів було у великих містах краю. Так, у 1933 р. в Луцьку працювали п'ять охоронок, у яких перебувало 129 дітей [65, арк. 25, 37].

Показовим із точки зору суспільно-політичної ситуації на волинських землях у складі Польщі вважаємо зміст роботи дитячого садка, відкритого Союзом жінок-українок громадської праці у Луцьку 1933 р. Відповідно до статуту, цей заклад призначався для забезпечення професійного догляду за дітьми, створення умов для їх фізичного, морального та розумового розвитку. У дитячому садку перебували діти від трьох років незалежно від національності та віросповідання.

У дитячому садку розмовляли польською мовою. Одна вихователька працювала з групою дітей до 40 осіб. Заняття проводилися відповідно до віку, рівня розвитку та інтересів вихованців. Програма занять включала: розумові, мовні вправи на дихання, співи, ігри, гімнастику, ручну працю, малювання, декламування, спостереження за предметами та явищами, бесіди, вправи на засвоєння початкових релігійно-моральних уявлень (Додаток Н) [65, арк. 19–20]. Заслугує на увагу той факт, що шкільний інспектор, який перевіряв заклад, зазначав: вихователь Ф. Собчукувна показала належну професійну підготовку, результати її праці позитивні [65, арк. 13].

Звіти секції охоронок і дитячих садків цього жіночого товариства підтверджують високий рівень відвідуваності дітьми закладу, належні санітарні умови та рівень освітньої роботи в дитячому садку. До того ж кількість дітей у закладі упродовж двох років (із 1934 по 1936) збільшилася із 40 до 55. Дитячий садок відвідували представники різного віросповідання: католики, православні, євангелісти. До закладу, де діти перебували із 9.00 до 14.00 год., приймали вихованців із найбідніших верств населення, які забезпечувалися безкоштовним вихованням, харчуванням, одягом. Вихованці мали спеціальну форму – фартушки, виготовлені членами товариства.

У дитячому садку стежили за гігієною дітей: обов'язкова щоденна перевірка чистоти тіла, чищення зубів, полоскання горла, миття рук, провітрювання групової кімнати. Діти знаходилися під постійною опікою лікаря О. Домбровської [65, арк. 39].

У 1934 р. вихователем у дитячому садку працювала Регіна Новицька, яка закінчила семінарію для вихователів державних охоронок, а її помічницею – Ольга Гілевська. Педагог зосереджувала увагу на фізичному, розумовому та моральному розвитку дітей. Фізичному розвитку вихованців сприяли рухливі ігри, забави, гімнастика, перебування на свіжому повітрі. Вихователь виявляла позитивні риси характеру дітей, намагалася усунути негативні. З метою розумового розвитку дітей проводилися бесіди, вправи. Контроль за діяльністю закладу здійснювали члени правління Союзу жінок-українок громадської праці [65, арк. 38].

Відповідно до чинних вимог польської шкільної влади, в дитячому садку урочисто відзначали польські державні та національні, а також релігійні свята. Зокрема, святий Миколай приносив дітям теплу білизну і цукерки, на пасхальні свята – святковий сніданок.

Упродовж 1935 – 1936 н. р. були проведені батьківські збори з метою інформування батьків про значення гігієни житла, їхні обов'язки щодо виховання власних дітей [65, арк. 39].

Як уже зазначалося, роботу державних і приватних дошкільних інституцій у підпольській частині краю контролювали шкільні інспектори. Регулярні звіти за результатами інспектування засвідчують скрупульозність представників шкільної влади у процесі здійснення перевірок закладів опіки і виховання маленьких дітей. Підтвердженням цього є, наприклад, аналіз діяльності польського дитячого садка у Луцьку в червні 1938 р. Його відвідувало 55 дітей віком від трьох до шести років, четверо дітей із сиротинця, а решта – мешканці міста й околиць. Діти перебували в дитячому садку з 8.00 до 13.00 год. Вихователем працювала сестра-терезіанка Казиміра Нежбжицька. У закладі проводилися бесіди на релігійну, звичаєву та історичну тематику, розумові вправи, організовувалися забави, прогулянки. Більшість батьків платили за перебування дітей у дитячому садку 50 грошей, оскільки були незаможними, батьки двох дітей – один злотий.

Під час інспекції зазначалося, що вихованці дитячого садка чисті, належно одягнені. Ігри організовувалися вміло, заняття відповідали визначеній виховній меті. Інспектори також відзначали позитивний вплив вихователя на дітей [64, арк. 25].

Аналогічний зміст роботи характерний для дитячих садків, заснованих і утримуваних єврейською громадськістю. Так, у дитячому садку м. Луцька для єврейських дітей у 1932 р. перебували 22 вихованці, із них двоє – семирічного віку, четверо – шестирічного, дев'ятеро – п'ятирічного, троє – чотирирічного; четверо – трирічного [68, арк. 13]. Заклад працював із 10.00 до 14.00 год. З дітьми проводили бесіди польською мовою, заняття з художньої праці, малювання, співів, лічби, організовували дидактичні вправи, ігри та забави.

Оплата за перебування дітей у цьому дошкільному закладі становила 7-8 злотих. Кошти витрачалися на оплату опалення приміщення (45 злотих на місяць), виплату заробітної платні працівникам, закупівлю обладнання, іграшок. Решта грошей витрачалася на заробітну платню утримувачам дитячого садка [68, арк. 37].

Викладене уможливило висновки про те, що при достатньо високому розмаїтті дошкільних закладів (за типологією, належністю), організація та зміст діяльності на волинських землях у складі II Речі Посполитої підпорядковувалися єдиному пропольському курсові у сфері суспільного дошкільного виховання, зафіксованому в законодавчо-нормативних актах 1920-х – 1930-х рр.

2.2.2. 1939-й – 1950-й рр.

У процесі дослідження нами не виявлено відомостей про організацію та зміст роботи дошкільних закладів на Волині у перші роки входження всіх земель краю до складу УРСР. Початкові відомості про характер їх діяльності припадають на 1941 р. Виявлено звіт про роботу за цей рік дитячого садка у Колках, який відвідувало 25 дітей. Заклад, як зазначається в цьому документі, був відкритий 7 листопада 1940 р. Вихователь закінчила п'ять класів школи та мала один рік педагогічного стажу. Приміщення дитячого садка було тісне, майданчика не було. Показово, що в дитячому садку діяв батьківський комітет із п'яти осіб. На батьківських зборах обговорювалися такі проблеми: розширення площі дитячого садка, дотримання дисципліни, чергування батьків у дитячому садку та ін.

Аналіз річного плану роботи дитячого садка в Колках за 1941 р. дозволив зробити узагальнення, що основна увага в організації діяльності дошкільного закладу зверталася на його матеріальне забезпечення та санітарно-гігієнічний стан, у виховній роботі акцент робився на фізичному загартуванні дітей, співпраці вихователя з батьками та політизації навчально-виховного процесу (табл. 2.2).

Річний план роботи дитячого садка в Колках (1941 р.) (витяг) [87, арк. 1]

Основні завдання	Термін виконання	Відповідальні за виконання
1	2	3
1. Зробити ремонт, розширити приміщення дитячого садка...	15.08.1941	завідувач
4. Забезпечити дитячий садок необхідними меблями, шафами для іграшок, одягу, взуття	15.06.1941	завідувач
5. Придбати кольоровий папір, фарби, олівці	25.05.1941	завідувач
6. Забезпечити дитячий садок на зиму санками та лопатами ...	01.11.1941	завідувач, вихователь
12. Систематично проводити батьківські збори, підготувати доповідь на тему: "Фізичне виховання дітей"	02.06.1941	завідувач
13. Скласти план роботи батьківського комітету, проводити підготовку до кожного свята ...	05.06.1941	завідувач, батьківський комітет
15. Зобов'язати вихователя систематично підвищувати рівень фахової кваліфікації	упродовж року	завідувач, вихователь
16. Систематично перевіряти і допомагати вихователю організовувати навчально-виховну роботу з дітьми	упродовж року	завідувач
17. Удосконалити методику фізичного виховання та малювання в дитячому садку	23.05.1941	завідувач
18. Скласти план виробничих і педагогічних нарад	упродовж року	завідувач, вихователь
19. Вивчити короткий курс історії ВКП (б) ...	упродовж року	завідувач, вихователь

Продовження табл. 2.2

1	2	3
21. Збільшити тривалість перебування дітей на свіжому повітрі	упродовж року	завідувач, вихователь
22. Покращити харчування дітей, ввести чотириразове харчування	до 10.05.1941	завідувач
23. Домовитися з райздороввідділом про візити лікаря	упродовж року	завідувач

Новий період у розвитку системи дошкільного виховання на Волині припадає на перші роки після закінчення Другої світової війни і пов'язаний із активною діяльністю в цій сфері державних освітніх органів. Уже 15 травня 1946 р. Волинський обласний відділ народної освіти видає наказ про необхідність оздоровлення дітей дошкільного віку в дитячих садках (4 – 7 років), дитячих будинках і літніх оздоровчих майданчиках. До оздоровчих закладів першочергово приймали дітей військовослужбовців, інвалідів Другої світової війни, партизанів, а також дітей, батьки яких загинули на фронтах, із багатодітних та неповних сімей, дітей робітників і службовців, які за станом здоров'я потребували оздоровлення [88, арк. 30].

На основі аналізу документальних джерел нами встановлено, що обласний відділ народної освіти передовсім вживав заходів для відбудови та ремонту приміщень дитячих садків, упорядкування садиб, а також контролював виготовлення наочного приладдя, іграшок у майстернях колгоспів та на підприємствах [88, арк. 44]. Відтак, уже в 1947 – 1948 н. р. в дитячих садках області було досягнуто покращення матеріального забезпечення та вдосконалення навчально-виховного процесу.

Документи і матеріали післявоєнної доби підтверджують позитивні напрацювання в організаційно-методичній сфері дошкільних установ. Приміром, під час перевірки роботи дитячих садків м. Луцька було

встановлено, що в дитячих садках № № 1, 3 поліпшилася якість виховної роботи. Зокрема, в дитячому садку № 1 (завідуюча С. Гончарова) вихователі своєчасно і якісно готувалися до занять та проводили їх організовано. Достатню увагу виховній роботі приділяла завідуюча дитячого садка № 3 М. Духопелова, яка допомагала молодим педагогам у підготовці до занять [89, арк. 129].

Проте у роботі дитячих садків Волині простежуються й недоліки. Зокрема, не було виконано річного плану набору дітей до дитячих садків Луківського, Камінь-Каширського, Сенкевичівського, Іваничівського та Горохівського районів, відділи народної освіти яких протягом року несистематично контролювали комплектування дитячих садків та їх відвідування. У Луківському, Устилузькому, Іваничівському дитячих садках не вистачало навчальних приладь, іграшок, дитячої літератури. У санаторному дитячому садку № 2 Луцька не вжито заходів щодо оздоровлення та фізичного загартування дітей, а в листопаді 1948 р. цей заклад був укомплектований дітьми лише на 50 % [89, арк. 76 б].

У повоєнні роки простежується стабільна динаміка розширення мережі дошкільних закладів. Так, у 1948 році на Волині функціонувало 20 дитячих садків (630 дітей), із них 18 – міських, де чотири мали санаторні групи (580 дітей), а також два у сільській місцевості (50 дітей). У 1949 р. в області вже діяло 25 дитячих садків на 775 дітей [90, арк. 1].

Цьому сприяли посилення контролю за справою дошкільного виховання з боку Волинського обласного відділу народної освіти, передовсім за покращенням матеріального забезпечення та підвищенням ефективності організації педагогічного процесу в дитячих садках. Зокрема, наказ № 167 від 1 вересня 1949 р. зобов'язував до 5 вересня вказаного року забезпечити завершення ремонту дитячих садків, упорядкування майданчиків, вжити заходів для забезпечення дітей дидактичними матеріалами відповідно до вимог “Програмно-методичних вказівок для вихователя дитсадка”

Міністерства освіти УРСР; зобов'язати завідуючих дитячих садків створити необхідні умови для роботи вихователя в групі, здійснювати систематичний контроль за роботою кожного педагогічного працівника. Категорично заборонялося вихователям працювати понад норму (10–12 годин на день), що знижувало якість роботи; необхідно було неухильно дотримуватися вимог санітарного стану приміщення дитячого садка тощо [91, арк. 141].

Наказом № 16 від 25 січня 1950 р. обласний відділ народної освіти зобов'язав завідуючих районними відділами народної освіти виконати народногосподарський план щодо укомплектування дитячих садків та розгорнути серед населення широку педагогічну пропаганду суспільного дошкільного виховання. У наказі наголошувалося на необхідності зосереджувати увагу на фізичному вихованні дітей та охороні їхнього здоров'я: створенні умов для загартування вихованців шляхом проведення рухливих ігор, перебування на свіжому повітрі, організації повноцінного харчування [93, арк. 12].

Завдяки адміністративно-командному стилю управління освітою (як і всіма іншими сферами суспільного життя) станом на 1 липня 1950 р. у Волинській області діяло 27 дитячих садків, у яких виховувалося 895 дітей, у тому числі три дитячих садки санаторного типу (128 дітей). Серед закладів переважали одnogрупові (18), двогрупових було три, тригрупових – два (в Луцьку – № 1 та в Ковелі). В області також функціонували п'ять дитячих садків інших відомств, у яких перебувало 180 дітей, серед них один дитячий садок санаторного типу із контингентом 25 дітей (табл. 2.3). Тривалість робочого дня у більшості дитячих садків становила 10 годин, частина із них були цілодобовими.

Звіт про роботу дитячих садків у Волинській області
(станом на 1 липня 1950 р.) [95, арк. 44]

	Всього				Місто			Сільська місцевість		
	кількість дитячих садків	з них санаторних	Кількість дітей		кількість дитячих садків	Кількість дітей		кількість дитячих садків	Кількість дітей	
			всього	з них в санаторних групах		всього	з них в санаторних групах		всього	з них в санаторних групах
Дитячі садки відділу народної освіти	22	3	715	128	19	648	128	3	67	-
Дитячі садки колгоспів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Дитячі садки інших відомств і організацій	5	-	180	-	5	180	-	-	-	-
Разом	27	3	895	128	24	828	128	3	67	-

Загалом наприкінці досліджуваного періоду у Волинській області діяло 28 дошкільних інституцій, якими було охоплено 906 дітей віком від 3 до 6 років (Додаток П).

Показники національного складу вихованців дошкільних закладах Волині наприкінці 1949 – 1950 рр. представлені такими даними: українці – 418; росіяни – 208; євреї – 52; інші – 96 [96, арк. 22].

Виявлені архівні матеріали засвідчують цілеспрямовану роботу обласного відділу народної освіти щодо підвищення якості навчально-

виховної роботи з дітьми у дошкільних інституціях та зміцнення матеріально-технічного забезпечення. Робота дитячих садків регламентувалася встановленим режимом дня, який змінювався залежно від сезону. Достатня кількість часу виділялася для самостійної діяльності дітей. Однак у більшості дитячих садків не вистачало ігрового матеріалу, педагогічного обладнання, тому самостійна діяльність дітей не завжди досягала своєї мети.

Більшість вихователів старанно готувалася до початково-виховної роботи з дітьми, акцентуючи на послідовному викладі, повторенні та закріпленні матеріалу. Проводилася індивідуальна робота з дітьми, які відставали у засвоєнні положень “Програмно-методичних вказівок для вихователя дитячого садка” (1947 р) [96, арк. 33].

Дитячі заклади були забезпечені повноцінним харчуванням. Такі режимні моменти, як сон і заняття проводили на свіжому повітрі. Загартовуючі процедури передбачали сонячні та повітряні ванни, обтирання.

Позитивну роль в організації роботи з дітьми дошкільного віку, які не відвідували дитячі садки, відігравали дошкільні групи, організовані при дитячих оздоровчих майданчиках. Зокрема, на 20 дитячих майданчиках Волинської області у 1950 р. оздоровлювалося 524 дитини дошкільного віку. Оздоровчі дошкільні групи були обладнані відповідним віковим фізичним приладдям [96, арк. 27].

Недоліком у роботі дошкільних закладів у виявлених нами документах за 1950 р. вважаємо той факт, що дитячі садки № 1 м. Луцька, Ківерцівський та Іваничівський розпочали оздоровчу кампанію із запізненням на два тижні у зв’язку з несвоєчасним надходженням додаткових коштів на оздоровлення дітей; відзначалося послаблення виховної роботи з дітьми у дитячих садка (№ 3 м. Луцька, Камінь-Каширському та тому ж Іваничівському). Мали місце факти скорочення окремими вихователями кількості обов’язкових занять, недостатня увага зверталася на загартовування дитячого організму та розвиток

рухових навичок дітей як першочергових завдань дошкільних закладів [96, арк. 28].

Цю першочерговість, актуальність завдань фізичного виховання дітей дошкільного віку усвідомлювала більшість керівників і педагогів дитячих садків Волині. Зокрема, директор Ківерцівського дошкільного дитячого будинку Н. Колеснікова, завідувача санаторного дитячого садка № 2 м. Луцька В. Сидорова придбали необхідний матеріал для організації ігор та занять із дітьми для формування рухових умінь і навичок. У цих дошкільних закладах були обладнані необхідним фізкультурним знаряддям майданчики, придбано різнокольорові прапорці, обручі, скакалки, м'ячі, стояки для стрибків, торбинки з піском для кидання, мішені для потрапляння в ціль та ін.

Крім зазначених закладів, високий рівень загартування дитячого організму на межі 1940-х – 1950-х рр. забезпечували Ковельський, Торчинський, Горохівський дитячі садки. Оздоровчі заходи, зокрема повітряні та сонячні ванни, купання, обливання й обтирання дітей, проводилися під контролем лікаря. Зауважимо, що вихователі організовували цю роботу, дотримуючись принципів систематичності, послідовності, індивідуального підходу до кожної дитини [96, арк. 43].

Значна увага приділялася плануванню, підготовці та проведенню занять із фізичного виховання дітей. Вихователі планували одне або два обов'язкових заняття із фізичного виховання на тиждень, систематично проводили ранкову гімнастику. У календарних планах передбачалися цікаві прогулянки та екскурсії, під час яких організовувалися рухливі ігри, за винятком тих днів, коли були фізкультурні чи музичні заняття [96, арк. 44].

За даними архівних джерел, успішно організовували роботу із фізичного виховання дітей вихователі Р. Бевзо (Луківський дитячий садок), Л. Березок (дитячий садок № 2 м. Луцька), Н. Жив'юк (дитячий садок м. Ковеля), О. Коломієць (дитячий садок № 1 м. Луцька), З. Литвин (Ківерцівський дитячий будинок), Н. Моразька (Горохівський дитячий

садок), В. Шевченко (Рожищенський дитячий садок). Під час проведення занять із фізичного виховання педагоги дотримувалися відповідних гігієнічних вимог. Заняття проводили у провітрених кімнатах або на майданчику. Взимку діти достатньо часу проводили на свіжому повітрі. Майданчики завчасно готувалися для проведення різних форм роботи з фізичного виховання: виносили іграшки, матеріал для проведення рухливих ігор, облаштовували фізкультурне обладнання. Ці вихователі, як зазначається в архівних документах, майстерно володіли методикою фізичного виховання дітей, із материнською ласкою та любов'ю ставилися до них, поважали їхніх батьків.

На особливу увагу заслуговує досвід систематичного та послідовного формування культурно-гігієнічних навичок роботи вихователя дитячого садка м. Ковеля Н. Жив'юк щодо виховання культурно-гігієнічних навичок у дітей молодшого дошкільного віку. Педагог залучила до цієї роботи батьків: відвідувала дітей вдома, проводила консультації, групові батьківські збори; Широко використовувала дитячу художню літературу. При виконанні дітьми доручень завжди підбадьорювала їх, допомагала в одяганні, роздяганні.

Позитивний досвід роботи із фізичного виховання дітей накопичила вихователь Ківерцівського дошкільного дитячого будинку З. Литвин. Вона чітко планувала роботу, уміло формувала рухові вміння та навички дітей, забезпечувала ускладнення, повторення, закріплення програмового матеріалу. Важливим засобом фізичного виховання дітей вихователь вважала загартування дитячого організму. Цікаво й організовано проводила фізкультурні заняття. Завдяки зусиллям педагога колектив дітей був організованим, вихованці володіли основними рухами, мали сформовані культурно-гігієнічні навички, були життєрадісні та здорові [96, арк. 45].

Серед недоліків фізичного виховання дітей у дитячих садках і дошкільних дитячих будинках Волині кінця 1940-х – початку 1950-х рр. відзначалися низьке забезпечення закладів атрибутами для рухливих ігор і занять, відсутнє обладнання на фізкультурних майданчиках (Устилузький,

Іваничівський, Камінь-Каширський, Любешівський райони), недосконале володіння окремими вихователями методикою фізичного виховання дітей, відсутність системи роботи щодо загартування дитячого організму, проведення спеціальних оздоровчих заходів [96, арк. 46].

Поруч із фізичним вихованням, у дошкільних закладах області приділялася велика увага ігровій діяльності. Досвідчені вихователі практикували проведення організаційних заходів, намагалися забезпечити дітей необхідним ігровим матеріалом для розвитку дитячої творчості. Окремі вихователі вели спостереження за творчими іграми дітей, аналізували їх на педагогічних радах, сприяли урізноманітненню тематики. Дитячі садки № № 1, 2 м. Луцька, Рожищенського, Маневицького, Торчинського районів були в достатній кількості забезпечені іграшками (великий і настільний будівельний матеріал, конструктори, настільно-друковані ігри, ляльки) та атрибутами для ігор. Водночас забезпечення ігровим матеріалом усіх інших дитячих садків було недостатнім, що створювало певні труднощі в організації ігрової діяльності вихованців.

Звіт сектору дошкільного виховання Волинського обласного відділу народної освіти за 1949 – 1950 рр. засвідчує, що у дошкільних закладах краю урізноманітнювали форми роботи із навчання дітей рідної мови. Вихователі працювали над збагаченням активного словника дітей, звуковимовою, розвитком їхнього зв'язного мовлення. З цією метою разом із дітьми складали оповідання за малюнком, переказували їх, розповідали і читали казки. У результаті проведеної роботи діти старших груп навчилися правильно висловлювати свою думку, відповідати на запитання повними реченнями, правильно їх будувати, чітко і виразно вимовляти звуки [96, арк. 35].

Важливою складовою виховного процесу у дошкільних закладах перших післявоєнних років було ознайомлення дітей із побутом і громадсько-політичним життям УРСР і СРСР. З цією метою проводилися

екскурсії (до школи, колгоспу, відділу зв'язку та інших установ), прогулянки, з дітьми організовували перегляд ілюстрацій у журналах, газетах.

Яскраві враження діти отримували під час свят, ранків, до яких вихователі готувалися завчасно і проводили їх цікаво, створюючи у вихованців гарний настрій і залишаючи незабутні спогади [96, арк. 36].

Проведенню спостережень і занять із дітьми у природі сприяло оточення дитячих садків. У кожному з них були сад, квітник. Особливо красиві квітники обладнали Ківерцівський дитячий будинок, дошкільні заклади Горохівського та Ківерцівського районів. Найкращий город облаштували вихователі з дітьми у дитячому садку № 2 м. Луцька. Грядки були доглянуті, чисті, їх часто пололи і поливали діти старшої групи. Восени 1950 р. вони зібрали гарний урожай редьки, картоплі, капусти [96, арк. 37].

На квітниках і городах діти мали змогу спостерігати за змінами в розвитку рослин у різні пори року. Наприклад, восени діти спостерігали за збиранням фруктів у садах, овочів на городах, пізніше – за зміною кольору листя на деревах, за листопадом. Взимку об'єктом спостережень ставали дерева, покриті снігом. Вихователі проводили роботу в кутку живої природи (чергування, догляд за рослинами, тваринами). Гарно облаштовані кутки природи були в дитячих садках № 1 м. Володимира-Волинського, № 2 м. Луцька, Рожищенському, Торчинському. Цікаві спостереження й заняття проводилися в Луківському дитячому садку. Ще з осені вихователь Р. Бевзо разом із дітьми посіяла грядочку жита біля колгоспного поля. Весною і літом діти систематично спостерігали за ростом та розвитком жита, а згодом самостійно зібрали урожай, змололи його в млині, ознайомившись із тим, як із зерна можна одержати борошно. У Ківецівському, Ковельському, Рожищенському, Торчинському дитячих садках вихованці вели календарі природи, погоди [96, арк. 38].

Змістовними були заняття з ліплення, які проводилися раз на тиждень. Глину та допоміжний матеріал заготовляли восени. На високому

методичному рівні ці заняття проводилися в Іваничівському, Ковельському, Рожищенському, Торчинському дитячих садках.

Однак вихователі мало уваги приділяли організації та проведенню занять із малювання. Більшість дитячих садків не були забезпечені фарбами, кольоровими олівцями, а іноді навіть не вистачало паперу. Як наслідок, заняття проводилися несистематично, діти не мали змоги малювати й у час, відведений для самостійної діяльності [96, арк. 39].

Досягненням змісту навчально-виховної роботи кінця 1940-х – початку 1950-х рр. було те, що у середніх і старших групах дитячих садків дітей навчали лічбі та вимірюванню, а в молодших – лічити у повсякденному житті, під час ігор, занять з інших розділів програми, під час прогулянок, екскурсій. Як наочність, на заняттях використовували природний матеріал. Вихователі навчали дітей порядковій і кількісній лічбі, розв’язували задачі. В архівних джерелах зазначено, що цікаво й методично правильно проводили заняття з лічби вихователі Бичкова (дитячий садок № 2, м. Володимир-Волинський), Моторна (Ківерцівський дитячий будинок). Водночас обмеженим було ознайомлення дітей із мірами ваги, довжини, з годинником [96, арк. 40].

Через відсутність музичних інструментів у більшості дитячих садків не реалізувалися завдання із музичного виховання. Так, лише в дитячих садках м. Луцька, Волидимир-Волинському, Ковельському, Любомльському, Рожищенському були музичні інструменти та працював музичний керівник. На високому методичному рівні проводила заняття з музики М. Головіна (дитячий садок № 1 м. Луцька). Його структурними компонентами були слухання музичних творів, виконання таночків, пісень, організація музичних ігор. Музичний керівник проводила індивідуальну роботу з дітьми, які відставали у музичному розвитку, та з тими, які виявляли здібності до музики.

На основі матеріалів перевірки дитячих садків і їх звітів встановлено, що загалом на низькому організаційно-методичному рівні проводилася робота з батьками. За незначними винятками, батьківські збори відбувалися рідко, на них здебільшого обговорювалися проблеми господарського характеру. Вихователі не належним чином вивчали умови життя дітей удома, мало відвідували їх за місцем проживання. Майже не проводилися групові батьківські збори [96, арк. 41].

У післявоєнні роки зросла увага до організації харчування в дитячих садках Волині. Дошкільні заклади постійно постачалися продуктами харчування. Зокрема, сіданок передбачав дві страви, обід – три, полуденок – дві. У санаторних дитячих садках харчування було чотириразовим, їжа – різноманітною, смачною, калорійною.

На другу половину 1940-х рр. припадає відновлення і розвиток мережі такого типу дошкільних інституцій, як дитячі сезонні майданчики. Уже влітку 1948 р. в області було відкрито сім таких колгоспних інституцій із контингентом 175 дітей. Однак розгортання їхньої мережі проходило повільно. Так, у Володимир-Волинському, Ківерцівському, Олицькому, Рожищенському, Теремнівському районах майданчики не були організовані взагалі [89, арк. 76].

Станом на 1 липня 1949 р. у 30 районних відділах народної освіти дитячими майданчиками було охоплено 5039 дітей дошкільного віку, хоча передбачалося 10000 дітей. Зокрема, Володимир-Волинський район – 90 дітей (за планом 400), Головнянський – 25 дітей (за планом – 400), Іваничівський – 85 (за планом – 400), Олицький – 75 (за планом – 330). Водночас у Заболотівському, Ківерцівському, Локачинському, Ратнівському районах до червня 1949 р. не було організовано жодного майданчика [91, арк. 113].

З метою своєчасного забезпечення організації сезонних дошкільних майданчиків Волинський обласний відділ народної освіти разом із

управлінням сільського господарства у 1950 р. розробили план організації таких закладів, передбачивши в ньому такі заходи: проведення обліку дітей дошкільного віку у колгоспах, виділення відповідних приміщень, забезпечення інвентарем і посудом, передбачення належного фонду продуктів харчування, визначення підготовлених людей на посади завідувачів і вихователів дошкільних колгоспних майданчиків.

Для активізації цієї роботи у листі Волинського обласного відділу народної освіти № 15 від 1 лютого 1950 р. усім правлінням колгоспів було запропоновано покласти відповідальність за організацію сезонних майданчиків на одного з його членів, залучаючи до цієї роботи працівників дитячих садків, учителів, учнів старших класів і медичних працівників [92, арк. 33].

Отож, організація сезонних дошкільних інституцій остаточно покладалася на місцеві органи освіти і керівництво колгоспів. Завдяки їх діяльності мережа дитячих майданчиків у 1950 р. зросла до 328, ними було охоплено 7219 дітей [96, арк. 31]. Архівні матеріали засвідчують, що дитячі майданчики функціонували у таких районах: Володимир-Волинський – 20 (460 дітей), Головнянський – 1 (25 дітей), Любомльський – 6 (120 дітей), Маневицький – 7 (210 дітей), Сенкевичівський – 17 (335 дітей), Устилузький – 15 (492 дитини) [95, арк. 29, 31, 34, 35, 38, 41].

Крізь призму викладеного можна стверджувати, що початок формування системи суспільного дошкільного виховання на Волині припадає на кінець другого – початок третього десятиліття XX століття. Її основою став досвід організації та діяльності дошкільних закладів різних типів кінця XIX – початку XX століття, представлених на рис. 2.1. Водночас остаточно утвердження суспільного дошкільного виховання як цілісної, єдиної для всіх волинських земель системи відбулося після завершення Другої світової війни.

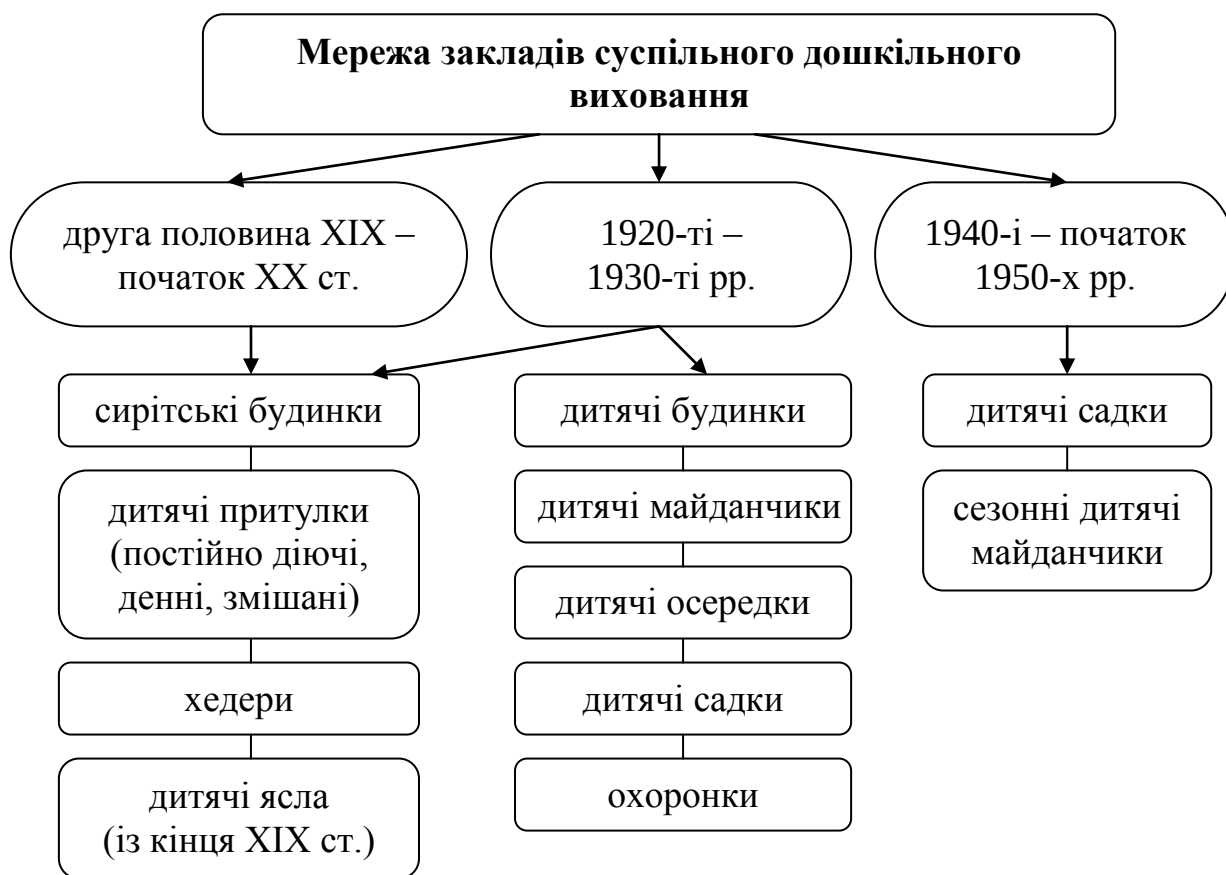

**Рис. 2.1 Типологія дошкільних закладів Волині
(друга половина XIX – перша половина XX ст.)**

Узагальнені дані рисунка 2.1 підтверджують тенденцію до поступового переорієнтування закладів суспільного дошкільного виховання з опікунських функцій на виховні, що зумовлювало зміну їхньої мети, завдань та змісту діяльності.

Зниження темпів розвитку дошкільних інституцій припадає на період Першої та Другої світових воєн, а суттєве розширення їх мережі – на міжвоєнний і повоєнний періоди. Важливою умовою цього процесу стала наявність кадрів для закладів дошкільного виховання.

2.3. Фахова підготовка вихователів на Волині та можливості творчого використання здобутків дошкільної освіти краю в сучасних умовах

Проблема підготовки працівників дошкільних інституцій постала паралельно із виникненням на Волині перших закладів опіки і виховання маленьких дітей. На різних етапах розвитку системи суспільного дошкільного виховання вона вирішувалася по-різному, проте незмінними залишалися високі вимоги до рівня професійної підготовки та моральних якостей вихователів. Зокрема, в Російській імперії для того, щоб одержати роботу вихователя в дошкільній інституції, фахівець разом із документом про освіту зобов'язаний був представити свідоцтво від департаменту поліції про свою бездоганну репутацію. За кожним кроком педагога встановлювався суворий нагляд керівництвом закладу, шкільними інспекторами, представниками місцевої адміністративної й церковної влади.

Формально питання про благонадійність закріпив царський указ від 10 листопада 1879 р. Він передбачав захист навчальних закладів від педагогів, неблагонадійних у політичному та моральному плані. У документі, зокрема, зазначалося: необхідно "... иметь всегда достоверные сведения о политической благонадежности и нравственных качествах кандидатов, желающих занять преподавательскую должность в этих заведениях" [388, с. 421].

У "Положенні про дитячі садки", розробленому 1908 р. Київським товариством народних дитячих садків, ставилися такі вимоги до освітньо-професійного рівня дошкільних педагогічних працівників: для вихователів – наявність середньої освіти та спеціальної підготовки на курсах чи у відповідних навчальних закладах; для помічників вихователя – тримісячна практика в добре обладнаних дитячих садках.

Однак попри високі вимоги до моральних якостей і освітньо-професійного рівня вихователів на землях Волині у межах царської Росії не

було жодного навчального закладу для їхньої підготовки. Наприкінці XIX ст. у Волинській губернії постали окремі заклади, які готували вчителів початкових класів. Зокрема, у 1870 р. в с. Олександрійка Новоград-Волинського повіту відкрилася перша у Волинській губернії та друга в Україні вчительська семінарія. Наступним закладом професійної підготовки педагогів стала заснована в 1875 р. Дедеркальська учительська семінарія, яку 1893 р. було переведено до Острога.

Зауважимо, що при Острозькій учительській семінарії для підготовки жінок-учителів працювала жіноча школа. Крім того, в губернії діяли церковно-вчительські школи (Житомирська й Волинська Свято-Федорівська), відкриті на кошти синоду.

На початку XX ст. педагогічну освіту давали дворічні курси, засновані при Житомирському двокласному училищі (1903 р.) та Рівненському другому вищому початковому училищі (1919 р.). У 1913 р. була організована Житомирська вчительська семінарія. Вчителів-жінок готувала школа у с. Секунь Ковельського повіту, а також Житомирська жіноча церковна учительська школа при Корецькому монастирі. Як і вищі трирічні педагогічні курси у Києві, вони були орієнтовані на підготовку педагогів для роботи з дітьми дошкільного віку, однак відомості про те, чи це завдання у зазначених навчальних закладах реалізувалося, нами не виявлено [388, с. 420].

Підготовку дипломованих спеціалістів саме для дитячих садків на підросійських українських землях започаткував Фребелівський педагогічний інститут, відкритий у Києві 1907 р. У квітні 1917 р. інститут організував курси з підготовки фахівців для роботи в українських і єврейських яслах, дитячих садках, притулках. Восени 1917 р., поруч із російським, відкрилося й українське відділення, яке очолила Софія Русова [127, с. 277].

У квітні того ж року збори Київського товариства народних дитячих садків ухвалили рішення про перебудову роботи школи нянь-“фребелічок” у Києві, відкритої 1905 р., спрямовуючи її на підготовку педагогічного персоналу для українських дитячих садків. Запроваджувалося викладання

українською мовою, вивчення загальної та дитячої української літератури, а також історії та географії України [127, с. 278].

За пропозицією С. Русової до навчальних планів інших інститутів учительського профілю було введено дисципліни з дошкільного виховання, тобто майбутні вчителі-предметники мали змогу одержати додаткову спеціальність – вихователя дошкільного закладу [379, с. 205].

Розгортання справи підготовки вихователів дошкільних закладів у добу УНР пов'язане з діяльністю Департаменту позашкільної освіти та дошкільного виховання в Міністерстві освіти Української Народної Республіки, очолюваного С. Русовою. Підтвердженням його впливу на волинські терени є виявлений у Державному архіві Волинської області лист до Луцької міської думи, у якому зазначалося, що з 1 лютого 1918 р. у Києві діятимуть курси для діячів дошкільного виховання. Департамент просить земства, міські та повітові управи направити на курси кандидатів. Передбачалося, що курси функціонуватимуть три місяці. Плата за навчання становила 50 карбованців, слухачі забезпечувалися помешканням.

Такі курси проходили у квітні – травні 1918 р. у м. Києві за участю 50 осіб. До програми навчання, крім традиційних тем, які ознайомлювали учасників з основами теорії та методики дошкільного виховання й особливостями дітей дошкільного віку, була включена тема “Українознавство”. Проте обсяг теоретичного матеріалу виявився незначним і обмежувався знаннями, необхідними майбутнім вихователям для роботи із дітьми. Заняття на курсах проводили такі відомі педагоги, як В. Зеньківський, О. Іконнікова, С. Русова, О. Толмачевська [127, с. 278]. Однак однозначного підтвердження участі в роботі курсів представників з Волині нами не виявлено [62, арк. 67а].

На час утвердження на частині волинських земель радянської влади більшість вихователів чинних дошкільних закладів мали відповідний педагогічний досвід, здобули освіту в середніх школах та на різноманітних курсах. Проте справжніх “фребелічок” серед них було не більше десяти.

Брак працівників дошкільних закладів спонукав Волинський губернський відділ народної освіти дбати про їхню підготовку в краї місцевими силами. Зокрема, 21 травня 1919 р. в Житомирі одночасно розпочали роботу курси дошкільного виховання та керівників дитячих майданчиків для 50 осіб (зі Звягеля, Коростеня, Овруча, Старокостянтинова, Черняхова). Слухачі курсів обрали колегію, яка тісно співпрацювала із педагогічною радою лекторів та керувала господарськими справами. Для педагогічного “семінарію”, де здійснювалося обговорення практичних питань із дошкільного виховання, роботи на майданах і в сільських захистах, було зібрано літературу, яка сприяла кращій методичній підготовці курсантів. Керівником семінарію став М. Яневич. Слухачі готували реферати з дошкільного виховання, тексти яких виголошували на загальних зібраннях. Бажаючі мали змогу брати участь в обговоренні порушених доповідачем проблем. Кожен із учасників курсів чергував на місцевому дитячому майданчику, тобто набував практичних навичок з організації дитячих ігор; слухачі також проводили заняття з ліплення, ручної праці, співів, висловлювали свої пропозиції щодо змісту освітньої роботи в дошкільних закладах.

Педагогічна рада лекторів разом із представниками від слухачів укладала розклад занять на день: дві лекції в першій половині дня, після обіду праця в педагогічному семінарії, із 16 год. ще три лекції. Лекції відбувалися у приміщенні гімназії № 1 м. Житомира. Програма курсів передбачала здебільшого теоретичні виклади педагогічного та психологічного характеру [109, арк. 1]. Водночас низка лекцій розкривала конкретні напрями дошкільного виховання (фізичне, естетичне, трудове, розумове), ознайомлювала з особливостями фізіології та гігієни маленьких дітей, зі специфікою організації та облаштування дитячих садків, майданів, захистів (табл. 2.4).

Програма курсів із дошкільного виховання (Житомир, 1919 р.)

[109, арк. 4]

Навчальна дисципліна	Кількість годин	Лектор
Гігієна дитячого віку і нервові діти	14	Новосельська
Дошкільне виховання	14	Ястржемська
Психологія дитяча	14	Пучковський
Фізичне виховання	3	Ястржемський
Заразні хвороби дітей	2	лікар Моргуліс
Естетичне виховання, малювання, ліплення	3	Биков
Ручна праця	10	Ількович
Рухливі ігри при дитячих садках	15	Триліська
Бесіди з дітьми та дитяча література	5	Любінська
Улаштування дитячого садка, майдану, захистку	4	Кудрицький
Музика в житті дитини	2	Вікторовський
Дитина і світ природи	5	Постоев
Дефекти психології дитини	5	Владимирська
Догляд дитини першого року життя	5	Семенова
Дитячі співи	10	Губерман, Парфілов

15 серпня 1919 р. у Житомирі розпочали роботу чергові курси з підготовки вихователів дошкільних закладів, які мали на меті забезпечити реорганізацію дитячих майданчиків у дитячі садки. До участі в роботі курсів запрошувалися по чотири слухачі від кожного повіту [109, арк. 16].

З початку 1920-х рр. основними центрами підготовки педагогічних працівників у “радянській” Україні стали інститути народної освіти (ІНО) з три-чотирирічним терміном навчання, зокрема Київський інститут народної

освіти, який у 1920 р. мав три факультети: шкільний, дошкільний, лікарсько-педагогічний. У 1921 р. структура інституту змінилася, було створено два факультети: соціального виховання та професійної освіти. Факультет соціального виховання мав шкільний, дошкільний, лікарсько-педагогічний відділи.

Середньої ланки в українській системі педагогічної освіти у 20-х рр. ХХ ст. не існувало. Наркомос УСРР уважав, що педагог повинен мати тільки “вищу кваліфікацію”. Аналогічні вимоги поширювались і на працівників дошкільної ланки освіти [127, с. 293–294].

Програма кожного із трьох курсів навчання мала своє цільове призначення. Так, під час першого року навчання формувалася “... загальна установка з питань просвітницької політики і підготовки до роботи”. Упродовж другого року вивчалися особливості організації навчально-виховної роботи з дітьми дошкільного і молодшого шкільного віку. Третьокурсники поглиблено опановували одну із тих форм соціального виховання, у якій вони мали працювати. Паралельно майбутні вчителі та вихователі засвоювали низку педагогічних дисциплін, серед яких важливе значення мало вивчення устрою дитячих закладів, (господарство, персонал, дитячий колектив), суспільне, політичне, антирелігійне, естетичне виховання.

Слід зазначити, що в педагогічних навчальних закладах УСРР 20-х рр. ХХ ст. практично були відсутні фахівці з дошкільного виховання. Оволодіти “суміжною” (дошкільною) спеціальністю викладачам, які спеціалізувалися на педагогіці школи, було дуже важко через брак відповідної літератури.

Водночас на східних і західних землях Волині у міжвоєнний період не було спеціальних педагогічних закладів, які б готували вихователів, тому педагоги дошкільних інституцій отримували освіту в інших регіонах України. Як стверджує І. Улюкаєва, у середині 1920-х р. лише три інститути народної освіти (Київ, Харків, Одеса) давали змогу спеціалізуватися на дошкільному вихованні [395, с. 67]. Навчальні плани дошкільних відділень

ІНО другої половини 1920-х – 1930-х рр. склалися із трьох розділів: соціально-економічного, загальноосвітнього і педагогічного. Основне місце займало вивчення методик [127, с. 312]. Саме тому вихователі краю продовжували підвищувати фахову майстерність на спеціально організованих курсах. Так, у першій половині 1920 р. у Житомирі пройшли курси із соціального виховання дітей, слухачами яких стали 100 осіб. Однак ці курси функціонували лише 1,5 місяця і не виконали своєї програми [107, арк. 107].

Для підвищення кваліфікації педагогів Житомира, Коростеня, Шепетівки Волинський губернський відділ народної освіти організував у 1922 р. короткотривалі курси, а на місцях – районні курси, з'їзди, “самокурси”. Планувалося випустити педагогічний журнал, але за відсутності коштів цей задум не вдалося здійснити [10, арк. 131].

Масове відкриття дошкільних закладів у 1930-х рр. зумовило потребу розширення мережі курсів для підготовки фахівців із дошкільного виховання, яких, за архівними даними, нараховувалося в цей час усього 500 осіб [379, с. 240]. Як наслідок, на початку 1930-х рр. курси з підготовки дошкільних працівників були організовані майже в кожному районі. Вони мали задовольнити потреби у дошкільних кадрах [395, с. 89].

Оскільки в цей період особлива увага зверталася на організацію інституцій суспільного дошкільного виховання у сільській місцевості, де активно здійснювалась колективізація, то фахові курси працювали в лютому-березні, щоб підготувати вихователів до роботи у сезонних дошкільних закладах до початку літніх сільськогосподарських робіт. Програма навчання передбачала ознайомлення курсанток з організацією дитячих майданчиків і садків, їх обладнанням, режимом дня, правилами догляду за дітьми, а також зі змістом і методами роботи з ними влітку. Направляли на курси колгоспниць і робітниць із освітнім рівнем початкової школи, необізнаних навіть із основами педагогічної праці [127, с. 312]. Водночас не вистачало викладачів дошкільного профілю, тому до проведення курсів залучалися

вчителі шкіл, медичні працівники. Для підготовки вихователів постійних дошкільних закладів проводилися курси з більш тривалим терміном навчання [395, с. 90].

Якісні зміни у проведенні курсової підготовки припадають на другу половину 1930-х рр., коли було поліпшено їх навчально-матеріальну базу, методичне оснащення. Чимало вихователів краю після курсової підготовки отримували змогу навчатися на заочних і вечірніх відділеннях педагогічних технікумів. Обов'язкове підвищення освітнього рівня працівників дошкільних закладів було затверджене наказами Наркомосу УСРР "Про підвищення кваліфікації дошкільних працівників" від 1934 і 1936 рр. Оскільки в 1920-х рр. у дошкільних закладах працювали здебільшого педагоги, підготовлені на курсах, то в подальші роки почала швидко зростати кількість дошкільних працівників, які закінчили педагогічні навчальні заклади [395, с. 90].

Вихователі, які працювали у дошкільних інституціях Волинського воєводства, тобто на підпольських землях краю, здобували освіту в польських професійних закладах (учительські семінарії Кракова, Львова, Перемишля, при яких було організовано однорічне фребелівське навчання, приватна семінарія для вихователів охоронок католицького Союзу польок у Варшаві) та на короткотривалих курсах, що організовувалися в інших регіонах, зокрема у Львівському воєводстві. Відомості про курсову підготовку вихователів безпосередньо у Волинському воєводстві нами не виявлені [124, с. 15].

За даними наукового пошуку З. Нагачевської, одні з перших курсів для підготовки вихователів українських дошкільних закладів Східної Галичини були організовані влітку 1921 р. у м. Львові. Про участь у них заявили 25 слухачок, серед них – одна представниця Волині [273, с. 164].

Програма цих курсів розкривала основні напрями, форми і методи роботи дошкільних закладів, виходячи з умов і можливостей українських інституцій опіки і виховання дітей дошкільного віку. Вона містила

теоретико-методичні лекції, практичні заняття і безпосереднє ознайомлення з роботою вірцевих дошкільних закладів. Викладачами на курсах були знані в тогочасному галицькому українському шкільництві та дошкільні фахівці.

Теоретична складова програми передбачала такі теми: “Національне виховання” (3 год.); “Суспільна опіка над дітьми” (5 год.); “Устрій охоронки. Завдання і обов’язки садівниці” (4 год.); “Гігієна дитячого віку” (2 год.); “Ф. Фребель і його метода” (2 год.); “Забави і гри рухові” (1 год.); “Нові системи дошкільного виховання” (1 год.); “Спів у охоронці: теорія і практика” (10 год.); “Руханка: теорія і практика” (10 год.); “Дитина в історії людства” (1 год.); “Доктор Марія Монтессорі і її діточі дома” (2 год.); “Елен Кей про виховання” (1 год.); “Казка і оповідання в житті дитини” (1 год.).

Низька матеріальна база українських охоронок не могла забезпечити належний рівень ознайомлення слухачок із особливостями роботи в них, а тому ця частина програми була реалізована у двох вірцевих єврейських охоронках Львова [273, с. 165].

У 1926 – 1927 рр. активним організатором курсів для майбутніх вихователів українських дошкільних закладів Східної Галичини була управа товариства Союзу українок. Ці курси поклали початок багаторічній систематичній підготовці керівників і вихователів для українських дитячих садків сезонного характеру [273, с. 167]. Припускаємо, що в їх роботі брали участь і члени волинського Союзу українок.

Для організації планомірної підготовки вихователів дошкільних закладів поверсальна Польща уже в 1924 – 1925 н. р. мали сім державних і п’ять приватних охоронкових семінарій (із них одна у Львові).

У 1926 р. міністр освіти II Речі Посполитої С. Грабський вніс на розгляд польського сейму проект закону про уклад шкільництва, відповідно до якого “вчительські сили” для охоронок мали готуватися в окремих дворічних семінаріях на базі семи класів народної школи [273, с. 180]. Було розроблено правила прийому учениць, перелік і порядок екзаменів, навчальний план для закладів цього типу. У 1927 – 1928 н. р. в Польщі

функціонували 16 польськомовних охоронкових семінарій (вісім державних і вісім приватних), у яких навчалися 753 учениці [415, с. 622].

Природно, що в такій ситуації керівництво Волинського шкільного округу висувало досить високі вимоги до освіти та досвіду педагогічної роботи працівників постійних дошкільних закладів. Про це свідчать архівні матеріали за 1929 р. Так, “керівниця” сиротинця у м. Устилузі Марія Мешковська закінчила шість класів “пансіону”, курси “фребелічок” для керівників охоронки Товариства дошкільного виховання в Італії, працювала на посаді керівника шість років [72, арк. 39]. Управителька охоронки для дітей і притулку для старців у Жидичині Олена Усенко навчалася в Люблінській гімназії та закінчила педагогічні курси при учительській семінарії м. Любліна. Упродовж 1913 – 1921 рр. вона працювала шкільним учителем, у грудні 1923 р. стала вихователем охоронки українського товариства “Просвіта” у м. Ковелі, згодом очолила Жидичинський опікунсько-виховний заклад [72, арк. 88]. О. Дембська, яка працювала на посаді “керівнички” охоронки для дітей у Луцьку, закінчила гімназію в Житомирі та навчалася на фармацевтичному відділенні Київського університету. Практичну діяльність О. Дембська розпочала вчителем приватної польської школи у Києві (1920 – 1922 рр.), невдовзі – вчителем ремісничої бурси в Дялдові на півночі Польщі (1923 – 1924 рр.), а з березня 1924 р. очолила дошкільний заклад у м. Луцьку [72, арк. 89].

Закон про устрій шкільництва в Польщі від 11 березня 1932 р. єдиними закладами з підготовки працівників дошкіль, які реалізували систематичну виховну програму, визначив чотирирічні семінарії та дворічні ліцеї. Водночас реформа не передбачала створення державних закладів нового зразка з непольською мовою навчання [273, с. 180]. Як наслідок, серед восьми державних семінарій нового зразка, що діяли в Польщі у 1938 – 1939 н. р., не було жодної української чи польсько-української. Таким чином, єдиним способом отримання фахової освіти до кінця польського панування

на західних волинських землях залишалися навчальні заклади, відкриті в інших регіонах Польщі.

Міністерство освіти і віросповідань II Речі Посполитої постійно здійснювало контроль за фаховою підготовкою вихователів дошкільних інституцій. Так, перед початком 1927 – 1928 н. р. ним було видане розпорядження, згідно з яким деяким приватним семінаріям, які готували вихователів постійних дошкільних закладів, надавалися формальні права державних семінарій. На цій підставі особи, які одержали перед початком вище вказаного навчального року свідоцтво про закінчення приватних закладів для вихователів дитячих садків і охоронок, мали негайно надіслати документ про освіту воєводському шкільному інспектору або Кураторії Волинського шкільного округу. Особи, які після 1927 – 1928 н. р. закінчили приватні заклади для вихователів дитячих садків або охоронок могли працювати за кваліфікацією лише після складання відповідного екзамену. Для успішного його складання кандидаткам рекомендувалися спеціальні “Поради і вказівки для вихователів у дитячих садках (охоронках)”.

У квітні 1936 р. вийшов циркуляр Міністерства віросповідань і освіти щодо професійної кваліфікації вихователів дитячих садків. У ньому зазначалося, що вихователями дошкільних закладів могли працювати лише особи, котрі отримали свідоцтво про закінчення державної або приватної (з правом державної) семінарії, яка готувала вихователів охоронок, або свідоцтво про складання випускного екзамену в семінарії. З метою контролю за діяльністю вихователів передбачалося відвідувати дошкільні інституції та брати до уваги висновки останніх перевірок. Якщо кандидатка на посаду виховательки у вказаний період часу не працювала за спеціальністю, то від неї вимагалася довідка про досвід її педагогічної роботи в дитячому садку або в охоронці протягом двох попередніх років. Така довідка свідчила про те, що шкільні інспектори звертали особливу увагу на наявність практичних навичок роботи претендентів на посаду вихователя [63, арк. 25].

У зв'язку зі значною кількістю осіб, які хотіли скласти іспит на володіння кваліфікацією вихователя дитячого садка до кінця 1936 р., вищий орган управління освітою в Польщі дозволив, щоб іспит відбувся протягом 1937 р., але лише для тих кандидаток, які виявили бажання скласти його до 31 грудня 1936 р. (лист № 11.P.7723/36 від 24.10.1936 р.) [63, арк. 30]. До повторного екзамену в 1937 р. допускалися також ті кандидатки, які в 1936 р. склали іспит, однак його результат виявився негативним. У зв'язку з зазначеним вище такі вихователі могли працювати в дитячих садках лише до кінця 1937 н.р. [63, арк. 40].

У серпні 1938 р. Кураторія Волинського шкільного округу затвердила керівником-вихователем приватного дитячого садка св. Терези в Луцьку Лусію Врублевську, яка закінчила в 1937 р. приватну семінарію для вихователів охоронок католицького Союзу польок у Варшаві [66, арк. 17]. Її свідоцтво про освіту вказує на те, що у семінарії, поруч із суспільними та гуманітарними дисциплінами, вивчалися предмети професійного спрямування (малювання, співи, дитяче харчування, практика) (Додаток Р).

Як і в 1920-х рр., Кураторія Волинського шкільного округу перевіряла кандидатів на посаду вихователя щодо їх моральності та політичної благонадійності. Особливо це стосувалося вихователів дошкільних закладів, заснованих українськими громадськими організаціями. Так, у 1938 р. Регіну Новицьку було затверджено на посаді керівника-вихователя приватного дитячого садка Союзу жінок-українок громадської праці в Луцьку на підставі позитивних письмових стверджень про її моральність, наданих священником парафії св. Флоріана в Брвінуві та місцевим старостою [65, арк. 53, 55]. Відомості подібного змісту подавав староста Луцького повіту, який повідомляв Кураторію Волинського шкільного округу про бездоганність з погляду моральності та позитивне ставлення до польської держави Ядвіги Цемночуловської [65, арк. 45].

У 1930-х рр. помітно результативнішою стосовно працівників дошкільних закладів і їхньої фахової підготовки виявилася освітня політика

радянської влади. Зокрема, Народний комісаріат освіти УРСР у 1939 р. видав наказ “Про заочну і вечірню освіту дошкільних працівників”, яким передбачалося охопити у черговому навчальному році таким навчанням осіб, котрі не мали середньої спеціальної освіти. Водночас цим наказом місцевих керівників органів народної освіти зобов’язували звільняти з роботи вихователів без спеціальної освіти і тих, хто не “оформив” навчання у відповідному закладі освіти. Однак у зв’язку з початком німецько-радянської війни це завдання виявилось нереальним і не було виконане [395, с. 91–92].

Зважаючи на значну потребу в перепідготовці кадрів дошкільного виховання, місцеві органи освітньої влади Волині у 1930-х рр. продовжили практику організації місячних курсів перепідготовки працівників дошкільних закладів. Так, 29 грудня 1939 р. в приміщенні педагогічної школи в Луцьку розпочали роботу місячні курси для інспекторів і завідувачів дошкільних установ (35 осіб) [85, арк. 1].

Для забезпечення вихователями дитячих майданчиків Волинський обласний відділ народної освіти організував із 1 березня по 1 квітня 1941 р. курси для їхньої підготовки за участю 130 осіб [86, арк. 1].

Проте визначальний вплив на вдосконалення професійної майстерності дошкільних працівників краю мало рішення уряду УРСР та Народного комісаріату освіти республіки про організацію з 15 березня 1940 р. Волинського обласного інституту підвищення кваліфікації вчителів, на який покладался обов’язок займатися також підготовкою вихователів дитячих садків шляхом проведення курсів і семінарів. Однак його діяльність активно розгорнулася лише після звільнення Волинської області від німецько-фашистських загарбників.

Перервана війною освітня, зокрема і дошкільна справа, відновилася в краї на підставі постанови Ради народних комісарів УРСР “Про розширення мережі дитячих садків і покращення їх роботи”, прийнятої 5 червня 1945 р. [127, с. 106].

У лютому 1947 р. Народний комісаріат освіти УРСР затвердив новий “Статут дитячого садка”. Поруч із цим нормативним актом, у 1945 р. було впроваджено новий програмно-методичний документ – “Керівництво для вихователя дитячого садка” [127, с. 324].

Таким чином, суспільне дошкільне виховання остаточно визнавалося справою державного значення та набувало одноцільного для всіх республік СРСР спрямування.

Завдяки постійній увазі й опіці органів державної влади за досить короткий час вдалося досягти значних успіхів і в справі підготовки фахівців із дошкільного виховання.

Оскільки педагогічні школи, що діяли на території Волині (Володимир-Волинська – із 1939 р.; Камінь-Каширська – із 1945 р.; Луцька – із 1939 р.; Любешівська – із 1940 р.), не готували вихователів, то для дошкільних працівників регіону, які не мали відповідної педагогічної освіти, на підставі наказу Міністерства освіти УРСР “Про організацію заочного навчання дошкільних працівників” за № 1635 від 8 квітня 1946 р. обласний відділ народної освіти створив умови для вступу влітку того ж року на заочне відділення Львівського педагогічного училища та Харківського педагогічного інституту дошкільних працівників [88, арк. 32].

Проте, як і в довоєнний період, основною формою підвищення кваліфікації дошкільних педагогічних працівників залишалася курсова підготовка. 25 квітня 1946 р. обласний відділ народної освіти видав наказ за № 69 про організацію курсової підготовки дошкільних педагогів. На його виконання уже через місяць у Володимирі-Волинську, Ковелі та Луцьку почали працювати п’ятнадцятиденні курси для підготовки вихователів сільських дитячих майданчиків (100 осіб). Із 1 до 20 червня 1946 р. в Луцьку було організовано курси з перепідготовки 35 вихователів [88, арк. 23].

Навесні 1948 р. в Голобському, Іваничівському, Луцькому, Устилузькому районах пройшли курси з підготовки завідувачів та вихователів для колгоспних дитячих майданчиків (35 осіб) [89, арк. 76].

Проте загалом дошкільні інституції Волинської області у 1948 р. не були повністю укомплектовані відповідними кадрами. Наприклад, із 14 вихователів дитячих садків м. Луцька семеро мали середню педагогічну освіту, двоє – середню спеціальну освіту, п'ятеро – незакінчену середню освіту [89, арк. 92].

На цій підставі обласний відділ народної освіти у наказі про підготовку дитячих садків до 1948 – 1949 н. р. наголосив на потребі вжити заходів для підвищення фахової підготовки вихователів, передовсім м. Луцька, Горохівського, Камінь-Каширського, Сенкевичівського, Торчинського районів [89, арк. 76 б].

Подальшим кроком у поліпшенні якісного складу працівників дошкільних закладів став наказ обласного відділу народної освіти від 26 червня 1948 р. (№ 111 а). Згідно з цим документом завідувачі дитячих садків були заміщені працівниками зі спеціальною професійною підготовкою та відповідним стажем педагогічної роботи. Дошкільні заклади укомплектовувалися вихователями, які добре знали мову, на якій працював той чи інший дитячий садок. Паралельно вживалися заходи для забезпечення належної якості педагогічного процесу відповідно до чинних програмно-методичних вказівок Міністерства освіти УРСР.

Згідно із наказом № 123 від 18 липня 1949 р. Волинський обласний відділ народної освіти активізував роботу у сфері поліпшення методичного керівництва роботою літніх колгоспних майданчиків. За допомогою вчителів шкіл, працівників дитячих садків щомісяця проводилися засідання “кущових” методичних об'єднань вихователів сезонних інституцій, де вони отримували практичний матеріал для роботи з дітьми дошкільного віку [91, арк. 113].

Аналіз документів і матеріалів 1949 – 1950 рр. засвідчує зростання масовості та збільшення тривалості курсової підготовки педагогічних кадрів. Так, місячні курси 1949 року в Луцьку охоплювали 1184 педагогічних і адміністративних працівників [91, арк. 86].

Окремі курси для 27 вихователів у червні – жовтні того ж року організував сектор дошкільного виховання обласного відділу народної освіти. На курсах були присутні по чотири слухачі з Володимир-Волинського та Голобського районів, по троє – із Луцька та Ківерцівського району, по двоє – із Ковеля та Торчинського району, по одному слухачеві з Берестечківського, Горохівського, Іваничівського, Камінь-Каширського, Луківського, Любешівського, Любомльського, Сенкевичівського, Устилузького районів [91, арк. 86].

Важливу роль в організації курсової підготовки та методичної роботи з кінця 1940-х рр. відігравав кабінет дошкільного виховання Волинського обласного інституту підвищення кваліфікації вчителів. Як засвідчують архівні матеріали, у жовтні 1949 р. були проведені одномісячні курси перепідготовки вихователів та завідувачів дитячих садків, на яких навчалось 17 осіб. Лекції на курсах читали кращі фахівці й лектори Луцького учительського інституту та Волинського обласного інституту підвищення кваліфікації вчителів. Достатня увага на курсах приділялася практичним заняттям на базі дитячих садків міста Луцька. Курсанти збагатили свої знання новими досягненнями педагогічної науки [92, арк. 22].

Навесні 1950 р. проведено дванадцятиденні курси з підготовки вихователів для колгоспних дошкільних майданчиків (113 осіб). Оскільки представники Колківського, Луцького, Олицького, Турійського та Цуманського районів були відсутні на курсах, у цих місцевостях пройшли окремі десятиденні семінари за участю 199 осіб. Отож, у поточному році було підготовлено 312 педагогів для колгоспних дошкільних майданчиків [96, арк. 29].

Важливі функції та педагогічно-методичні завдання вирішували щорічні обласні педагогічні конференції. Так, конференція працівників дитячих садків 1948 р. підсумувала результати роботи дошкільних закладів за 1947 – 1948 н. р. і визначила завдання на новий; розглянула теоретичні

аспекти психології; обговорила кращий досвід вихователів, завідувачів дитячих садків щодо навчання дітей рідної мови [89, арк. 76 б].

Обласна конференція дошкільних працівників, організована у вересні 1949 р. в Луцьку, крім традиційного обговорення підсумків роботи дитячих садків у попередньому навчальному році та перспектив на наступний, розглянула питання про спільну роботу дошкільного закладу з сім'єю в справі комуністичного виховання дітей, про поліпшення роботи з ознайомлення дітей із природою. Як і на попередній конференції, аналізувався кращий досвід роботи педагогів дитячих садків області, зокрема вихователя дитячого садка № 2 м. Луцька Н. Карп ("Перші дні роботи з малюками"); вихователя Луківського дитячого садка Р. Бевзи ("Організація прогулянки з дітьми взимку"); вихователя дитячого садка № 3 м. Луцька Г. Корінної ("Навчання дітей рідної мови") [91, арк. 141].

Прийняті конференцією рішення засвідчують зростання подальшого контролю за діяльністю педагогічних працівників дошкільних закладів з боку державних освітніх органів. Завідувачі дитячих садків мали затверджувати плани роботи вихователів на тиждень; надавати щоденну допомогу молодим педагогам при складанні планів та організації навчального процесу; забезпечувати належне ведення документації (річний і місячний плани; зошити аналізу занять вихователів і проведення консультацій; книги протоколів педрад, батьківських зборів, виробничих нарад; журнал обліку дітей; індивідуальні медичні картки). На них також покладался обов'язок відвідувати семінари, які організовував районний методичний кабінет, глибоко вивчати кращий досвід роботи та застосовувати його у своїх закладах [92, арк. 12].

У 1949 – 1950 н.р. сектор дошкільного виховання Волинського обласного відділу народної освіти, завідувачі районних і міських відділів народної освіти посилили увагу до проблеми зростання освітнього рівня керівників і вихователів дошкільних закладів з метою підвищення якості виховної роботи шляхом проведення регулярних перевірок. За їх

результатами кадровий потенціал області характеризували такі показники: усього 58 дошкільних працівників, із яких 23 – завідуючі дитячих садків, серед них із вищою освітою – 1, середньою педагогічною – 15, середньою загальною – 3, неповною середньою – 4; за стажем роботи: від 1 до 5 років – восьмеро; від 5 до 10 років – семеро; більше 10 років – восьмеро. Освітній рівень 35 вихователів характеризують такі дані: із вищою освітою – 1, неповною вищою – 2, середньою педагогічною – 29, незакінченою середньою – 3; за стажем педагогічної роботи: від 1 до 5 років – 28, від 5 до 10 років – 5, більше 10 років – 2 [96, арк. 18].

За підсумками здійснених перевірок органи освіти області та районів на початку 1949 – 1950 н. р. замінили молодими спеціалістами вісьмох осіб, які не мали належної освіти і не навчалися. Було призначено дев'ять молодих спеціалістів до новоорганізованих дитячих садків і груп та дошкільних інспекторів обласного і міського відділів народної освіти, які закінчили дошкільне відділення Харківського державного педагогічного інституту [96, арк. 23].

Отож “місцеві” дошкільні працівники поступово “розбавлялися” педагогами зі східних регіонів України, що відповідало освітній політиці радянської влади першого післявоєнного десятиріччя на всіх західноукраїнських землях.

Тенденція до посилення контролю за сферою дошкільної освіти простежується не тільки у вирішенні кадрових питань, але і в намаганнях привести зміст діяльності дошкільних закладів у відповідність із єдиними загальнодержавними нормами, відображеними у програмно-методичних вказівках Міністерства освіти УРСР. З цією метою сектор дошкільного виховання обласного відділу народної освіти у 1949 – 1950 н. р. провів 24 перевірки дитячих садків (13 фронтальних, 9 тематичних) та проаналізував роботу дошкільного інспектора Луцького міського відділу народної освіти.

Перевіркою роботи дитячих садків було встановлено, що завідувачі Луцького № 1, Горохівського, Ковельського, Торчинського дитячих садків досягли значних успіхів у керівництві виховною роботою. Педагоги зазначених закладів добре готувалися до занять, проводили їх методично правильно, користувалися рекомендованими вищим освітнім органом посібниками для вихователів, уважно ставилися до дітей, налагодили тісний зв'язок із батьками, систематично працювали над підвищенням своєї кваліфікації.

Водночас відзначалося, що районні відділи народної освіти незадовільно здійснювали контроль за роботою дитячих садків, не надавали достатньої методичної допомоги садкам на місцях, не перевіряли виконання рішень уряду, вказівок і розпоряджень обласного відділу народної освіти. Внаслідок цього окремі дитячі садки (№ 3 м. Луцька, Іваничівський, Камінь-Каширський, Локачинський) не були забезпечені стандартними меблями, не мали обладнаних фізкультурних майданчиків. У виховній роботі не забезпечувалося повноцінне виконання всіх програмних вимог, недостатнім був рівень керівництва виховною роботою з боку завідувачів [96, арк. 20–21].

На межі 1940-х – 1950-х рр. у практику роботи з дошкільними педагогічними працівниками Волині запроваджується така форма роботи, як індивідуальні консультації. У 1949 – 1950 н.р. вони проводилися для завідувачів дитячих садків на такі теми: “Керівництво виховною роботою”, “Укомплектування дитячих садків”, “Проведення новорічних ранків”, “Оздоровлення дітей влітку”, “Шефство над колгоспними майданчиками”, “Свято міжнародного дня дитини”, “Підготовка до нового навчального року” та ін. Тема консультації “Політмасова робота в дитячих садках і робота над підвищенням свого фаху” підтверджує факт поступової політизації роботи з педагогічними працівниками краю.

Водночас педагоги отримували консультації, необхідні для планування освітньої роботи, організації харчування в дитячих садках, музичного виховання дітей дошкільного віку, ведення документації дитячого садка, перевірки роботи в групі за день тощо [96, арк. 19].

Теоретико-методичному зростанню педагогів дошкільних закладів сприяло проведення Волинським обласним інститутом підвищення кваліфікації вчителів, починаючи із 1949 – 1950 н. р., семінарів завідувачів дитячих садків та дошкільних колгоспних майданчиків, вихователів, молодих педагогічних працівників – усього за цей час було проведено 13 семінарів, на яких прочитано 76 лекцій, що сприяло методичному зростанню 264 слухачів.

На семінарі завідувачів дитячих садків висвітлювалася методика ознайомлення дітей із природою за чинною програмою Міністерства освіти УРСР. Учасники семінару опановували зміст, методи та форми ознайомлення з природою дітей різних вікових груп. Цей семінар мав на меті допомогти моделювати роботу відповідно до популярного на той час “мічурінського” вчення.

Організація та зміст фізичного виховання дітей дошкільного віку вивчалися на семінарі вихователів дитячих садків і дошкільних дитячих будинків. На семінарах молодих вихователів розкривалися теоретичні та практичні аспекти методики виховання дітей дошкільного віку. Вихователі вчилися складати плани освітньої роботи з дітьми, ознайомлювалися з кращим досвідом цієї роботи своїх колег [96, арк. 42].

У березні-квітні 1950 р. у Володимирі-Волинському, Ковелі та Луцьку проведено дванадцятиденні семінари з підготовки вихователів та завідувачів колгоспними дошкільними майданчиками, якими було охоплено 118 осіб. Крім того, проведено п'ятиденні семінари-практикуми для вихователів колгоспних дитячих садків у районах області, де здійснено професійну підготовку 250 осіб.

Того ж року обласний відділ народної освіти організував одноденні міжрайонні семінари у Володимирі-Волинському, Горохові, Ківерцях, Ковелі, Луцьку.

На семінарах вихователів колгоспних майданчиків були прочитані лекції з дошкільної педагогіки, гігієни харчування, організації прогулянок, обладнання літнього майданчика, методики проведення занять із фізичного виховання; проведено практикум у дитячих садках; організовано обмін досвідом роботи на літніх дошкільних майданчиках [96, с. 42].

Дієвим чинником підвищення професійної компетентності вихователів стало те, що при кабінеті дошкільного виховання Волинського обласного інституту підвищення кваліфікації вчителів у 1949 – 1950 н. р. працював семінар для надання допомоги вихователям дошкільних закладів у проведенні занять із музичного виховання, учасники якого вивчали пісні, танці, опрацьовували методику музичних занять [96, с. 41].

Підсумки проведеної роботи знайшли відображення у матеріалах конференції дошкільних працівників у Луцьку, проведеної Волинським обласним відділом народної освіти 5–6 жовтня 1950 р. (Додаток С) [92, арк. 14; 96, арк. 2]. З доповіддю про стан дошкільного виховання в області виступив завідувач облвно Ю. Ярощук. Про стан роботи з підвищення фахової майстерності працівників дошкільних закладів доповів директор Волинського обласного інституту підвищення кваліфікації вчителів І. Хорунжий. Методист цього ж інституту В. Кіфаренко проаналізувала стан фізичного виховання дітей у дитячих садках [96, арк. 1].

У роботі конференції взяли участь представники з Ворошиловградської області (методист Кадівського міськвно, завідувач санаторного дитячого садка м. Ворошиловграда О. Упанова), які поділилися досвідом щодо загартування дитячого організму та організації роботи з батьками. На

конференції також відбувся обмін досвідом роботи завідувачів дитячих садків і вихователів.

Конференція визнала, що для поліпшення освітньої роботи в дошкільних закладах необхідно посилити відповідальність за стан роботи дитячих садків з боку всіх рай(міськ)вно, забезпечити систематичну роботу кущових методичних об'єднань, сприяти розгортанню мережі стаціонарних дитячих садків у колгоспах області та в підготовці для них кадрів. Методиста Волинського обласного інституту підвищення кваліфікації вчителів зобов'язали вивчити та розповсюдити кращий досвід роботи дитячих садків; забезпечити належне музичне виховання дітей; підвищити якість освітньої роботи в санаторних дитячих садках шляхом організації спеціальних семінарів і нарад з метою ознайомлення вихователів зі специфікою роботи з ослабленими дітьми.

За рішенням конференції сектор дошкільного виховання обласного відділу народної освіти мав спрямовувати зусилля на підвищення ефективності та якості навчально-виховної роботи в дитячих садках на основі “Програмно-методичних вказівок для вихователя дитячого садка” [96, арк. 32].

Результати післявоєнної діяльності органів адміністративної та, особливо, освітньої влади Волинської області у царині фахової підготовки та перепідготовки дошкільних працівників і переорієнтування їх на вирішення нових освітніх завдань відтворюють дані таблиці 2.5.

**Якісний склад педагогів дитячих садків Волинської області
(1950 р.) [94, арк. 1]**

	Освітній ценз	Усього вихователів	У тому числі зі стажем педагогічної роботи				Усього завідувачів
			до 5 років	від 5 до 10 років	від 10 до 25 років	25 і більше років	
Міські дитячі садки	Закінчена вища освіта	-	-	-	-	-	1
	Закінчена середня педагогічна освіта	27	22	2	3	-	15
	Закінчена середня загальна освіта	6	4	1	-	1	1
	Тих, що не мають середньої освіти	4	2	2	-	-	2
	Разом	37	28	5	3	1	19
Сільські дитячі садки	Закінчена вища освіта	1	-	-	1	-	-
	Закінчена середня педагогічна освіта	2	2	-	-	-	4
	Закінчена середня загальна освіта	-	-	-	-	-	-
	Тих, що не мають середньої освіти	-	-	-	-	-	-
	Разом	3	2	-	1	-	4

Як видно з таблиці, освітній поступ дошкільних педагогів краю у перші післявоєнні роки попри проведену роботу виявився загалом незначним.

Рис. 2.2 Фахова підготовка вихователів дошкільних інституцій Волині (перша половина XX століття)

Найважливіші форми фахової підготовки працівників дошкільних закладів Волині першої половини XX ст. репрезентує Рис. 2.2.

Узагальнення викладеного в цьому розділі є підставою висновувати, що формування цілісного уявлення майбутнього педагога-вихователя про свою професію потребує більш глибоких знань з історії становлення та розвитку дошкільної освіти загалом і підготовки педагогічних працівників для її потреб зокрема. Озброєння студентів відомостями історико-педагогічного характеру сприятиме поглибленню інтересу до обраної спеціальності, розумінню еволюції дошкільної педагогічної думки, ознайомленню з діяльністю та педагогічною спадщиною визначних мислителів різних епох, їх боротьбою за утвердження нового, прогресивного в галузі освіти й виховання дітей дошкільного віку.

Саме тому в контексті досліджуваної проблеми ми пропонуємо суттєво доповнити і поглибити програму навчальної дисципліни “Історія педагогіки”. На нашу думку, це дасть змогу розширити педагогічний світогляд, підвищити рівень компетенції майбутнього вихователя. Відтак, ми бачимо доцільність включення до програми вищезазначеної дисципліни таких тем, як: “Заклади для виховання і навчання дітей дошкільного віку на Волині в другій половині XIX ст.”, “Діяльність громадських товариств Волині щодо популяризації та реалізації ідеї дошкільного виховання”, “Розвиток суспільного дошкільного виховання на Волині в першій третині XX ст.”, “Специфіка підготовки вихователів дошкільних закладів краю”.

Для прикладу, наведемо фрагменти відкоригованих і доповнених нами лекційних і практичних занять у структурі розробленої та частково апробованої в Луцькому педагогічному коледжі робочої програми курсу “Історія педагогіки”.

Зокрема, до змістового модуля 3 (“Історія національної освіти і педагогіки”) у змісті лекційного заняття на тему “Особливості розвитку освіти і педагогічної думки в Україні у часи Російської та Австро-Угорської імперій” включено питання “Заклади для виховання і навчання дітей дошкільного віку на Волині у другій половині XIX ст.”. Лекційне заняття “Розвиток освіти і педагогічної думки в Україні у XX – на початку XXI ст.” доповнено матеріалом щодо розвитку суспільного дошкільного виховання на Волині у першій половині XX ст.

Оновлення змісту семінарських і практичних занять відтворюють наведені нижче плани їх проведення.

Семінарське заняття № 4

Тема: Становлення суспільного дошкільного виховання на Волині (друга половина XIX – початок XX ст.)

План

1. Соціально-політичні передумови виникнення закладів суспільного дошкільного виховання у Волинській губернії.

2. Заклади для виховання і навчання дітей дошкільного віку на Волині у другій половині XIX століття.
3. Діяльність благодійних організацій і громадських культурно-освітніх товариств Волині щодо популяризації ідеї суспільного дошкільного виховання.
4. Волинське товариство сприяння вихованню дітей з відділом їхнього захисту – осередок поширення дитячих садків у Житомирі.

Практичне заняття № 9

Тема: Розвиток суспільного дошкільного виховання на Волині у першій половині XX ст.

План

1. Розвиток суспільного дошкільного виховання на Волині (початок XX ст.).
2. Формування системи суспільного дошкільного виховання в краї у 1920-х – 1930-х рр.
3. Педагогічна діяльність Аркадія Животка у кременецькій “Посвіті”.
4. Діяльність дошкільних інституцій Волинського воєводства (1921 – 1939 рр.).
5. Розгортання мережі дошкільних закладів у Волинській області (1939 – 1950 рр.).
6. Специфіка підготовки вихователів дошкільних закладів у регіоні.
7. Шляхи підвищенні рівня фахової кваліфікації сучасних працівників закладів дошкільної освіти на основі творчого використання позитивного досвіду минулого.

Цінним аспектом упровадження найкращих здобутків досвіду роботи дошкільних установ краю досліджуваного періоду вважаємо прилучення студентів, передовсім Луцького педагогічного коледжу, до їх поглибленого вивчення. З цією метою у процесі опрацювання модуля “Розвиток теорії та практики дошкільного виховання” (навчальна дисципліна “Дошкільна

педагогіка”) та на лекційних заняттях із теми “Дошкільна освіта в Україні” (“Вступ до спеціальності”) студенти I та II курсів здійснюють історико-педагогічний аналіз розвитку суспільного дошкільного виховання на Волині у другій половині XIX – першій половині XX ст.

Окрім цього, студенти коледжу готують реферати з навчальної дисципліни “Історія педагогіки”, у яких висвітлюють досвід родинного виховання Косачів, прогресивні погляди сенаторки О. Левчанівської щодо національного змісту дошкільного виховання і шкільного навчання, педагогічні ідеї А. Животка, діяльність культурно-освітніх товариств і благодійних організацій щодо популяризації ідей суспільного дошкільного виховання на Волині. Серед тем курсових робіт і рефератів студентам IV курсу пропонуємо такі: “Материнська школа Олени Пчілки”, “Утвердження ідей народної педагогіки у вихованні дітей у родині Косачів”, “Громадсько-педагогічна діяльність О. Левчанівської”, “Концепція українського дошкілля Аркадія Животка”, “Діяльність Волинського товариства сприяння вихованню дітей із відділом їхнього захисту”, “Роль волинської “Просвіти” у розвитку дошкілля краю”, “Діяльність Союзу українок, Союзу жінок-українок громадської праці у сфері суспільного дошкільного виховання” та ін.

Удосконаленню змісту і форм підготовки майбутніх дошкільних працівників сприяє також авторський факультативний курс “Суспільне дошкільне виховання на Волині (друга половина XIX – перша половина XX ст.): становлення і розвиток” для студентів напряму підготовки 6.010101 “Дошкільна освіта” Луцького педагогічного коледжу, елементи якого представлені у Додатку Т.

Організована таким чином робота сприяє глибокому вивченню майбутніми вихователями кращих минулих надбань дошкільних інституцій Волині, суттєво поглиблює супровід фахової підготовки сучасного педагога-вихователя національних дошкільних закладів України.

У результаті дослідження робимо висновок про те, що професійне вдосконалення педагога є головною умовою його педагогічної майстерності.

Проаналізовані шляхи підвищення фахової компетентності вихователів, керівників дошкільних закладів різних типів сприяли оптимізації навчально-виховного процесу в них, підвищенню рівня професійної компетентності педагогів-дошкільників Волині досліджуваного періоду. Кращі елементи дошкільної педагогічної практики минулого сприятимуть також творчому зростанню сучасних дошкільних працівників.

Висновки до другого розділу

У становленні та розвитку дошкільних закладів на Волині помітну роль відграла громадськість краю, об'єднана у благодійні та культурно-освітні організації, які популяризували ідею суспільного дошкільного виховання, засновували й утримували інституції опіки і виховання маленьких дітей, турбувалися про сиріт і обездолених.

У межах царської Росії цю роботу, крім державно-громадських об'єднань (Волинський приказ громадської опіки, Російське товариство Червоного Хреста), виконували Житомирське благодійне товариство (із 1876 р.), Волинське товариство сприяння вихованню дітей із відділом їхнього захисту (із 1900 р.).

У добу УНР та в перше десятиліття польського панування в західній частині краю активну діяльність у цьому напрямі розгорнули повітові “Просвіти”, зокрема активний просвітницький діяч А. Животко, а також Союз українок Волині та Союз жінок-українок громадської праці. У розбудові мережі польських опікунсько-виховних інституцій міжвоєнного періоду помітну роль відіграли товариства Мацеж польська Волині (із 1917 р.), а єврейських – Товариство опіки над єврейськими сиротами і покинутими дітьми (із 1923 р.).

Громадська підтримка закладів суспільного дошкільного виховання уможливлювала зростання їхньої мережі, сприяла поліпшенню матеріального становища та навчально-методичного забезпечення і на цій основі –

розширенню опікунських функцій та удосконаленню процесу виховання дітей дошкільного віку.

Результати дослідження показали, що мережа дошкільних інституцій у Волинській губернії другої половини XIX – початку XX ст. формувалася за аналогією до загальноімперської російської, яка, у свою чергу, опиралася на тодішні західноєвропейські, передовсім німецький, зразки. Відповідно й організаційні та педагогічні основи їх функціонування будувалися на офіційних приписах органів управління закладами опіки і виховання дітей. Попри різноманітність, почасти заплутаність типів установ, призначених для дітей до семирічного віку (інституції для сиріт, безпритульних, обездолених, спільного виховання дошкільнят і молодших школярів, окремі дошкільні виховні заклади), у змісті навчально-виховної роботи в них превалювала ідея виховання дітей у дусі релігійної покори, відданості церкві й “батьківщині-Росії”, опанування елементарних основ грамотності, формування трудових і гігієнічних навичок.

Зміна змісту діяльності закладів дошкільного виховання Волині у напрямі їх українізації простежується в добу УНР та в перше десятиліття радянської влади на східних землях краю. 1930-ті рр. започатковують формування уніфікованої (єдиної радянської чи польської) системи дошкільної освіти, яка об’єднувала чітко окреслені типи закладів, окремі органи управління їх діяльністю, державні установи, покликані здійснювати методичний супровід змісту освітньо-виховного процесу, в якому ігнорувався національний компонент, спеціальні форми організації підготовки працівників для їхніх потреб. У дошкільних закладах, заснованих і утримуваних польською громадськістю й офіційними органами влади, наголос робився на фізичному і психічному розвитку дітей на основі реалізації систематичної виховної програми; у “радянських” дошкільцях – на гармонійному розвитку дитини, вихованні її душі “шляхом принципів вільного виховання”, формуванні “громадських нахилів до колективного

життя” (початок 1920-х рр.). Загалом для змісту діяльності дошкільних закладів східних і західних земель Волині міжвоєнного періоду характерними є перевантаження вихованців суспільно-політичними знаннями, вербальні методи навчання, обмеження використання у навчально-виховному процесі ігор та іграшок. Остаточне утвердження єдиних (радянських) вимог до організації та змісту діяльності закладів дошкільної освіти в краї припадає на кінець 1940-х – початку 1950-х рр.

Виявлено, що окремих інституцій для професійної підготовки вихователів дошкільних закладів на українських теренах загалом і на Волині зокрема у другій половині XIX ст. не було. У першій половині XX ст. працівники дошкільних закладів краю отримували фахову освіту у професійних закладах інших регіонів (Фребелівський педагогічний інститут у Києві, приватна семінарія для вихователів охоронок у Варшаві та вчительські семінарії Кракова, Львова, Перемишля, Харківський державний педагогічний інститут, Львівське педагогічне училище). Сектор дошкільного виховання Волинського обласного відділу народної освіти, а пізніше Інститут підвищення кваліфікації вчителів удосконалювали професійну майстерність вихователів шляхом організації курсів, семінарів, конференцій, роботи методичних об’єднань. Значна частина вихователів після підготовки на курсах продовжувала навчання на заочних відділеннях педагогічних навчальних закладів інших регіонів України.

Установлено, що важливим аспектом творчого використання досвіду дошкільних інституцій краю досліджуваного періоду є прилучення студентів до його поглибленого вивчення шляхом доповнення навчальних дисциплін “Вступ до спеціальності”, “Дошкільна педагогіка”, “Історія педагогіки”, впровадження спецсемінарів і факультативів дошкільної тематики.

Матеріали другого розділу висвітлено у публікаціях автора [140, 141, 144, 145, 413].

ВИСНОВКИ

1. Комплексний ретроспективний аналіз генези суспільного дошкільного виховання на Волині у другій половині XIX – першій половині XX ст. дав змогу констатувати, що обрана для дослідження наукова проблема не була предметом спеціальних історико-педагогічних студій. У вивчених матеріалах (дисертаціях, монографіях, наукових розвідках, навчально-методичній літературі) інформація про витoki, особливості розвитку та зміст діяльності дошкільних закладів на Волині у період входження краю до складу різних за устроєм і соціально-культурними пріоритетами держав є обмеженою.

З'ясовано, що розвиток суспільного дошкільного виховання на Волині упродовж досліджуваного періоду відбувався під впливом суспільно-політичних і культурно-освітніх процесів і відображав особливості й тенденції національно-культурного поступу краю у межах Російської імперії (Волинська губернія із центром у Житомирі – до початку 1917 р.); в період короткотривалої української державності (1917 – 1919 рр.); у складі міжвоєнної польської держави (західна частина Волині – до 1939 р.) та в умовах більшовицької влади (східні волинські землі – у 1920-х – 1939 рр. та Волинська область – із 1939 р.).

Передумовами утвердження на Волині думки про потребу окремих інституцій для опіки і виховання дітей дошкільного віку стало поширення на всьому європейському просторі ідей суспільного дошкільного виховання та давня релігійно-національна традиція піклування про найменш захищену частину суспільства – дітей. Безпосереднім поштовхом до активізації цієї діяльності у другій половині XIX ст. виявилися соціально-економічні (ліквідація кріпосного права в царській Росії та зумовлене нею масове залучення жінок-матерів до участі у сільськогосподарському і промисловому виробництві, подальше зубожіння переважної частини сільського й міського населення), політичні й культурно-освітні чинники (поступове усунення польських впливів і примусова русифікація усіх сфер життя краю, передовсім

шкільництва, зростання громадської ініціативи представників інтелігенції та перші вияви пробудження її національної свідомості).

2. Важливим підґрунтям для організації та функціонування дошкільних закладів різних типів упродовж другої половини XIX – першої половини XX ст. стали законодавчо-нормативні акти (освітні закони, урядові розпорядження, постанови, інструкції, положення, методичні листи органів управління освітою), які віддзеркалювали ставлення офіційної влади до справи суспільного дошкільного виховання і вимоги до змісту їх педагогічної діяльності. У різні періоди свого розвитку дошкільні інституції послуговувалися нормативними документами громадських організацій (статути, доповідні записки, вказівки), що регламентували умови, особливості, способи реалізації завдань опіки і виховання дітей дошкільного віку.

3. За матеріалами дослідження встановлено, що помітну роль у становленні системи суспільного дошкільного виховання на Волині відіграли благодійні, культурно-освітні організації, мета і завдання яких узалежнювалися соціально-економічними та національно-освітніми потребами різних етносів краю і визначалися загальнопедагогічними пріоритетами у різні періоди його розвитку. Доведено, що попри відмінності в суспільно-політичних орієнтирах і змісті роботи російських, польських, єврейських, українських громадських об'єднань, вони здебільшого цілепокладалися на утвердження в суспільній свідомості думки про потребу спеціальних інституцій опіки і виховання найменших громадян, на допомогу дітям-сиротам і обездоленим, на посильну участь у розширенні мережі дошкільних закладів різних типів, зміцнення їх матеріальної та навчально-методичної бази.

4. Узагальнення матеріалів дослідження підтвердило, що організаційно-педагогічні основи розвитку та функціонування дошкільних закладів Волині другої половини XIX – першої половини XX ст. детерміновані впливом офіційних інституцій і розроблених ними

специфічних форм впливу на цю сферу соціально-культурного розвитку суспільства; частою зміною в краї юридичних і освітніх систем; поліетнічністю регіону, що зумовлювало різні погляди на важливість інституцій суспільного дошкільного виховання, зміст, форми, методи і засоби їх діяльності; низьким освітнім рівнем його корінних мешканців і пізнішим, ніж на інших українських землях, включенням їх у національно-культурні процеси. Із урахуванням цих особливостей у формуванні системи суспільного дошкільного виховання на Волині виокремлюємо п'ять умовних періодів:

– 1861 – 1891 рр. – організація перших інституцій змішаного (для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку) й окремого (для 3-7-річних хлопчиків і дівчаток) типів російсько-православного спрямування із превалюванням опікунських функцій, опорою на теоретичні засади та практичну діяльність західноєвропейських опікунсько-виховних закладів;

– 1891 – 1917 рр. – період активізації участі волинської громадськості у розбудові закладів опіки і виховання дітей дошкільного віку; вироблення нових підходів до їхнього виховання з урахуванням потреб представників різних етносів краю при збереженні проімперського змісту виховного процесу; фактичне призупинення розвитку дошкільних інституцій у роки Першої світової війни;

– 1917 – 1920 рр. – обмеження діяльності мережі дошкільних закладів доби царської Росії; перші спроби українізації дошкільної освіти відповідно до освітніх пріоритетів уряду УНР і організаційно-педагогічних зусиль першого національного органу управління освітніми справами – Міністерства освіти та Департаменту позашкільної освіти і дошкільного виховання;

– початок 1921 – 1939 рр. – доба штучного територіального розмежування регіону, докорінних соціально-політичних і культурно-освітніх змін та супроводжуваних ними зростаючих польських виховних впливів (західні землі Волині) й “радянської” освітньої парадигми (східна

частина краю); поступове утвердження закладів суспільного дошкільного виховання вихідною ланкою державної системи освіти при збереженні можливостей функціонування приватно-громадських інституцій на підпольських волинських теренах і їх ліквідації у межах “радянської” України; посилення державної регламентації організаційно-педагогічних засад діяльності дошкільних закладів, спрямованість на нівеляцію національного компонента у змісті навчально-виховного процесу;

– 1939 – 1950 рр. – утвердження в краї однотипної та одноцільної уніфікованої системи суспільного дошкільного виховання (за винятком років німецько-фашистської окупації Волині); тотальний контроль з боку центральних і місцевих державно-партійних органів за змістом діяльності дошкільних закладів і його поступова політизація; формування окремих інститутів управління та методичного забезпечення дошкільля (сектор дошкільного виховання при Волинському обласному відділі народної освіти, обласний інститут підвищення кваліфікації вчителів, міський і районний методичні кабінети).

5. Виявлено, що в період входження Волинської губернії до складу Російської імперії в краї не сформувалися окремі організовані форми професійної підготовки дошкільних працівників. У першій третині ХХ ст. вони отримували фахову освіту в навчальних закладах інших регіонів. У 1940-х – на початку 1950-х рр. базою для здобуття професії педагога дошкільного закладу були педагогічні навчальні заклади УРСР.

Найбільш масовою формою підвищення педагогічної майстерності керівників і вихователів інституцій дошкільного виховання в останньому умовно виокремленому періоді їх розвитку стали обласні та міськрайонні курси, семінари, засідання методичних об’єднань, конференції.

Здійснений історико-педагогічний аналіз досліджуваної проблеми є підставою для загального висновку про те, що позитивні надбання дошкільної освіти минулого мають не лише науково-теоретичну вартість, а й слугують творчому використанню їх у практиці сучасної дошкільної освіти

України. Важливим аспектом використання досвіду дошкільних інституцій є прилучення студентів до його поглибленого вивчення шляхом доповнення навчальних дисциплін “Вступ до спеціальності”, “Дошкільна педагогіка”, “Історія педагогіки” відомостями про становлення системи суспільного дошкільного виховання та зміст фахової підготовки вихователів на Волині у другій половині XIX – першій половині XX ст.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми наукового пошуку. Подальшими напрямками науково-педагогічних студій можуть бути вивчення теоретичних засад функціонування закладів дошкільного виховання, змісту підготовки вихователів у закладах професійної освіти, порівняльно-зіставний аналіз діяльності українських, польських та єврейських дошкільних інституцій краю. Перспективним розглядаємо дослідження теорії та практики суспільного дошкільного виховання на Волині у другій половині XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

1. Ф.1 Верховна Рада України. 1917 – 2002 рр.
оп. 6
Спр. 1097. Матеріали про стан дитячих установ та проведення літньої оздоровчої компанії (постанови, обіжники, протоколи, відомості), 1930 – 1932 рр., арк. 57.
2. Ф. 166 Міністерство освіти України. 1917 – 2000 рр.
оп. 1
Спр. 167. Звіт відділу соціального виховання Волинського губнаросвіти про його роботу за травень-червень 1919 р. Кошториси витрат підвідділу дошкільного виховання Волинського губернського відділу наросвіти та витрат колонії неповнолітніх правопорушників при Чернігівському губсоцзабезі за 1919 р. Заяви співробітників дитячих трудових комун про надання відпусток, збільшення зарплат, 1919 р., арк. 11.
3. Ф. 166 Міністерство освіти України. 1917 – 2000 рр.
оп. 1
Спр. 209. Список губерній та повітів України та статистичні відомості про кількість в них населення і дитячих установ, 1919 р., арк. 7.
4. Ф. 166 Міністерство освіти України. 1917 – 2000 рр.
оп. 1
Спр. 222. Звіт інструктора Волинського губнаросвіти про роботу дитячих притулків південної Волині. Список співробітників і дітей вихованців дитячих будинків, 1919 р., арк. 114.
5. Ф. 166 Міністерство освіти України. 1917 – 2000 рр.
оп. 1
Спр. 938. Звіт Волинського губернського відділу народної освіти про його роботу за 1920 рік – листопад 1921 р. і матеріали до нього, 1921р., арк. 53, 114.

6. Ф. 166 Міністерство освіти України. 1917 – 2000 рр.
оп. 1
Спр. 958. Протокол засідання шкільного підвідділу при Наркомосі УСРР від 30.05.1920 р. по обговоренню доповіді інструктора по організації педагогічних курсів. Матеріали про роботу Волинського губернського відділу народної освіти (звіти, доповіді, доповідні записки, обіжники, учбові плани, програми), 1920 р., арк. 23.
7. Ф. 166 Міністерство освіти України. 1917 – 2000 рр.
оп. 2
Спр. 1628. Матеріали про діяльність Волинського губсоцвиху за період 01.10.1921 – 01.01.1924, (протоколи, виписки з протоколів, звіти, доповіді, вирізки з газет) 24.11.1922 – 07.03.1924, арк. 14 зв, 18, 35 зв., 56, 74
8. Ф. 166 Міністерство освіти України. 1917 – 2000 рр.
оп. 2
Спр. 1656. Місячні статистичні відомості про стан дитячих установ соціального виховання Волинської губернії за 1921 – 1922 рр., арк. 3, 7, 15–17, 30.
9. Ф. 166 Міністерство освіти України. 1917 – 2000 рр.
оп. 2
Спр. 1739. Звіт про роботу дитячих секцій губернських рад захисту дітей за 1921 – 1922 рр., арк. 15, 30.
10. Ф. 166 Міністерство освіти України. 1917 – 2000 рр.
оп. 3
Спр. 93. Матеріали про роботу Волинської губвідділу народної освіти (звіти за 1922 – 1923 рр., доповіді, кошториси витрат, пояснювальні записки до них, протоколи президії Волинського губвиконкому, списки особового складу губернського відділу і штатних робітників трудових шкіл Житомира та окремі екземпляри газети “Юний спартак”), 1923 – 1924 рр., арк. 25 зв., 29, 116, 131–132, 156.
11. Ф. 166 Міністерство освіти України. 1917 – 2000 рр.

оп. 3

Спр. 890. Статистичні відомості про розподіл дитячих установ по губерніях України, кількість дітей, педагогічного персоналу. Звіти про роботу статистичного стола за березень–квітень 1923 р., Всеукраїнські комісії в справах неповнолітніх і центрального дитячого адресного стола за цей же період, план роботи Головносоцвиху на весняно-літній триместр, 1923 р., арк. 6, 58–59

12.Ф. 166 Міністерство освіти України. 1917 – 2000 рр.

оп. 5

Спр. 244. Статистичні відомості про стан дитячих будинків і дошкільних установ України на 01.01.1925 р., арк. 56.

13.Ф. 166 Міністерство освіти України. 1917 – 2000 рр.

оп. 5

Спр. 312. Річні звіти Волинської та Житомирської окружної інспектури народної освіти про їх роботу за 1924 – 1925 н. р. Список окружних інспекторатів та співробітників Волинської окрінспектури народної освіти на 01.12.1928 р., арк. 164.

14.Ф. 166 Міністерство освіти України. 1917–2000 рр.

оп. 7

Спр. 312. Звіт профшкіл України про їх роботу за 1926 – 1927 рр., арк. 164.

15.Ф. 166 Міністерство освіти України. 1917 – 2000 рр.

оп. 7

Спр. 361. Звіт про роботу за 1926 – 1927 навчальний рік та план роботи на 1927– 1928 навчальний рік Волинської окрінспектури народної освіти. Списики співробітників, 1927 р., арк. 164.

16.Ф. 2201 Міністерство народної освіти Української держави. 1918 – 1919 рр.

оп. 2

Спр. 425. Листування з Департаментом позашкільної освіти про стан позашкільної освіти в Кременецькому повіті на Волині, 1918 р., арк. 1.

- 17.Ф. 2201 Міністерство народної освіти Української держави. 1918 – 1919 рр.
оп. 2
Спр. 440. Листування з Департаментом позашкільної освіти про стан освіти й дошкільного виховання в Дубенському повіті Волинської губернії, 1918 – 1919 рр., арк. 3, 11–13.
- 18.Ф. 2201 Міністерство народної освіти Української держави. 1918 – 1919 рр.
оп. 2
Спр. 441. Листування з Департаментом позашкільної освіти про стан позашкільної роботи в Житомирському, 1918 р., арк. 1, 25.
- 19.Ф. 2201 Міністерство народної освіти Української держави. 1918 – 1919 рр.
оп. 2
Спр. 452. Листування з Департаментом позашкільної освіти по стан позашкільної освіти в Острожському повіті на Волині, 1918 р., арк.1.
- 20.Ф. 2201 Міністерство народної освіти Української держави. 1918 – 1919 рр.
оп. 2
Спр. 524. Анкетні листки про дитячі установи Волинської губернії та листування з повітовими управами про організацію та вихователів дитячих садків, 1918р., арк. 11–12, 16–17, 20–22.
- 21.Ф. 2201 Міністерство народної освіти Української держави. 1918 – 1919 рр.
оп. 2
Спр. 535. Доповідь Департаменту позашкільної освіти про план і завдання відділу дитячих притулків, списки дитячих притулків на Полтавщині та Волині, 1918 – 1919 рр., арк. 62, 88 зв.
- 22.Ф. 3560 Животко Аркадій Петрович (1890 – 1948) – культурний і політичний діяч, публіцист, дослідник історії української преси, член

Української Центральної Ради, член ЦК України партії соціалістів-революціонерів, керівники Українського історичного кабінету в Празі, 1917 – 1945 рр.

оп. 1

Спр. 34. Рукопис “Дошкільне виховання, 1926 р., 200 арк.

23.Ф. 3560 Животко Аркадій Петрович (1890 – 1948) – культурний і політичний діяч, публіцист, дослідник історії української преси, член Української Центральної Ради, член ЦК України партії соціалістів-революціонерів, керівники Українського історичного кабінету в Празі, 1917 – 1945 рр.

оп. 1

Спр. 35. Друковані статті “Із практики освіти педагогічної”, “Позакласове виховання”, “Дошкільне виховання в історії розвитку”, “Народна просвіта”, “Педагогічні погляди Т.Масарика”, 1924 – 1933 рр., 129 арк.

24.Ф.3560 Животко Аркадій Петрович (1890 – 1948) – культурний і політичний діяч, публіцист, дослідник історії української преси, член Української Центральної Ради, член ЦК України партії соціалістів-революціонерів, керівники Українського історичного кабінету в Празі, 1917 – 1945 рр.

оп. 1

Спр. 36. Рукописи “Рух і забава в життю дитини”, “Шкільництво Карпатської України”, “Батьки й діти” та ін., 46 акр.

25.Ф.3560 Животко Аркадій Петрович (1890 – 1948) – культурний і політичний діяч, публіцист, дослідник історії української преси, член Української Центральної Ради, член ЦК України партії соціалістів-революціонерів, керівники Українського історичного кабінету в Празі, 1917 – 1945 рр.

оп. 1

Спр. 45. Доповідь “У справі дошкільного виховання в місті Кременці і повіті”, 20 арк.

26.Ф.3560 Животко Аркадій Петрович (1890 – 1948) – культурний і політичний діяч, публіцист, дослідник історії української преси, член Української Центральної Ради, член ЦК України партії соціалістів-революціонерів, керівники Українського історичного кабінету в Празі, 1917 – 1945 рр.

оп. 1

Спр. 46. Вирізки з газет та журналів з рецензіями та творами А.Животка, інші рецензії, 1-50 арк.

27.Ф.3560 Животко Аркадій Петрович (1890 – 1948) – культурний і політичний діяч, публіцист, дослідник історії української преси 1917 – 1945 рр.

оп. 1

Спр. 57 Життєпис, посвідчення, заяви, фотокартки, 1917 – 1944 рр., арк. 3.

28.Ф.3560 Животко Аркадій Петрович (1890-1948) – культурний і політичний діяч, публіцист, дослідник історії української преси, член Української Центральної Ради, член ЦК України партії соціалістів-революціонерів, керівники Українського історичного кабінету в Празі, 1917 – 1945 рр.

оп. 1

Спр. 70 Листування з М. Скиданом, К. Станіславським, М. Стаховим, Х. Сумневич та іншими кореспондентами на літеру “Л”, арк. 14.

Центральний державний історичний архів України у м. Києві

29.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.

оп. 33

Д. 1181. Об учреждении в г. Житомире приюта для сирот женского пола, 1856 г., л. 1–2.

30.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.

оп. 53

- Д. 427. По представлении Волынского и Подольского губернаторов с копиями всеподданнейших отчетов о состоянии губернии за 1874 г., л. 18.
- 31.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.
оп. 69
- Д. 179. По отношению Министра внутренних дел о заведениях сестер милосердия в г. Житомире и г. Луцке, 1837 – 1844 гг., л. 1–2, 19, 22–23.
- 32.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.
оп. 532
- Д. 181. Дело по представлению Волынского губернатора копии всеподданнейшего отчета о состоянии вареной ему губернии за 1878 г., л. 51, 51 об.
- 33.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.
оп. 534
- Д. 281. Дело о представлении Волынского губернатора с копией всеподданнейшего отчета о состоянии губернии за 1880 г., л. 22.
- 34.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.
оп. 535
- Д. 322. Отчет волынского губернатора о состоянии губернии за 1881 г., л. 37.
- 35.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.
оп. 623
- Д. 365. Представление Волынского губернатора с копией всеподданнейшего отчета о состоянии губернии за 1892 г., л. 38, 42–43.
- 36.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.

оп. 625

Д. 405. Дело об учреждении в г.Луцке попечительства над сиротами и бедными детьми евреев, 1895 – 1896 гг., л. 1.

37.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.

оп. 638

Д. 1 а. Из бумаг относящихся к разным предметам. ч. II, 1909 г., л. 452–453.

38.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.

оп. 641

Д. 224. О замечаниях начальника Юго-Западного края при его служебной поездке по краю, 1911 г., л. 17 зв, 37.

39.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.

оп. 641

Д. 567. Дело об учреждении устава приюта при деревни Григоровичи Луцкого уезда, 1911– 1912 гг., л. 1, 4, 7, 14,15.

40.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.

оп. 643

Д. 48. О разрешении устройства с благотворительной целью лотерей, выставок, базаров, концертов, 1913 г., л. 37, 40–41, 55, 56 об. 57, 61.

41.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.

оп. 644

Д. 1. Из бумаг относящихся к разным предметам, 1914 г., л. 201.

42.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.

оп. 661

Д. 273. Дело об урегулировании благотворительных учреждений в Киевской губернии, 1908 г., л. 101.

43.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.

оп. 663

Д. 20. С разной перепиской, 1910 г., л. 42.

44.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.

оп. 706

Д. 196. С циркулярами и журналами изданными по Волынской губернии, 1901 – 1913, л. 1, 8.

45.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.

оп. 794

Д. 97. С циркулярами генерал-губернатора. Ч. 1, 1844 г., л. 3.

46.Ф. 442 Канцелярия киевского, подольского и волынского генерал-губернатора, г. Киев. 1796 – 1916 гг.

оп. 812

Д. 97. Переписка с волынским губернатором о сборе сведений о политической благонадежности кн. Любомирского И., ходатайствующего об открытии детского приюта в деревне Волица Владимирского уезда, 1862 г., л. 1–2.

47.Ф. 707 Управление Киевского учебного округа, г.Киев. 1832 – 1919 гг.

оп. 229

Д. 137. С разной перепиской по округу, 1911 г., л. 317.

48.Ф. 707 Управление Киевского учебного округа, г.Киев. 1832 – 1919 гг.

оп. 229

Д. 137 в. С разной перепиской по Волынской губернии. Ч III, 1911 г., л. 301.

Центральний державний історичний архів України у м. Львів

- 49.Ф. 179 Кураторія Львівського шкільного округу м. Львів. 1843 – 1943 рр.
оп. 3
Спр. 76. Списки державних і приватних вчительських семінарій та гімназій Львівського шкільного округу, 1934 – 1937 рр., арк. 2.
- 50.Ф. 179 Кураторія Львівського шкільного округу м. Львів. 1843 – 1943 рр.
оп. 3
Спр. 1142. Звіт про діяльність державної семінарії дошкільних установ ім. С.Яховича. Статистичний діяльність, 1924 звіт про – 1934 рр., арк. 1–2.
- 51.Ф. 179 Кураторія Львівського шкільного округу м. Львів. 1843 – 1943 рр.
оп. 3
Спр. 1350. Статистичні дані про прийом учнів у приватні вчительські семінарії сестер Васіліанок у м. Львові. План виховної роботи семінарії, 1924 – 1930 рр., арк.1–7.
- 52.Ф. 179 Кураторія Львівського шкільного округу м. Львів. 1843 – 1943 рр.
оп. 3
Спр. 1363. Справа про діяльність семінарії вихователюк в дитячому будинку ім. Б.Пруса у м. Львові, 1935 – 1937 рр., 116 арк.
- 53.Ф. 206 Українське педагогічне товариство “Рідна школа”, м. Львів. 1881 – 1942 рр.
оп. 1
Спр. 212. Розпорядження про порядок відкриття і ведення курсів вихователюк дитячих садків, 1930 р., 4 арк.
- 54.Ф. 206 Українське педагогічне товариство “Рідна школа”, м. Львів. 1881 – 1942 рр.
оп. 1
Спр. 1428. Статут жіночої семінарії по підготовці вихователюк у дитячих будинках у Львові, 1933 р., 18 арк.
- 55.Ф. 206 Українське педагогічне товариство “Рідна школа”, м. Львів. 1881 – 1942 рр.

оп. 1

Спр. 1721. Інструкція про організацію проведення курсів вихователюк дитячих садків у Львові, 1936 р., арк.1–11.

56.Ф. 348 Товариство “Просвіта” м. Львів. 1827 – 1944 рр.

оп. 1, ч.2

Спр. 6780. Газетні статті з питань заснування та ведення дитячих дошкільних закладів, арк. 18.

57.Ф. 395 Бюро культурної допомоги для українського населення окупованих земель, м. Львів. 1915 – 1918 рр.

оп. 1

Спр. 4. Меморандуми про стан культурно-освітньої роботи серед українського населення Холмщини та Волині, окупованих німецьким військом, пропозиції щодо організації шкільного навчання в цих областях, складені головою бюро І. Крип'якевичем, 1915 – 196 рр. 47 арк.

58.Ф. 462 Український горожанський комітет м. Львів. 1918 – 1923 рр.

оп. 1

Спр. 166. Повідомлення, прохання та листи про діяльність і потреби українських учбових закладів і академічних товариств, 1920 – 1921 рр., арк. 24–25.

Державний архів Волинської області

59.Ф. 3 Луцька міська управа м. Луцьк, Луцького повіту Волинської губернії. 1848 – 1920 рр.

оп. 1

Д. 284. Переписка с распорядителем Санкт-Петербургского городского ломбарда, Высокой Казенной палатой, луцким уездным военачальником об открытии ломбарда, о расквартировании ратников государственного ополчения, об условиях переселения в восточные области России, 1898 – 1917 гг., л. 381–382, 428.

60.Ф. 3 Луцька міська управа м. Луцьк, Луцького повіту Волинської губернії. 1848 – 1920 рр.

оп. 1

Д. 1047. Переписка с Волынским губернским правлением, постановления Луцкой Городской думы о взыскании городских налогов с жителей, смета доходов и расходов г.Луцк, 1912 – 1914 гг., л. 78.

61.Ф. 3 Луцька міська управа м. Луцьк, Луцького повіту Волинської губернії. 1848 – 1920 рр.

оп. 1

Д. 1711. Постановление Луцкой Городской думы и смета расходов на открытие в г.Луцке двоих детских площадок. Заявление жителей г.Луцка о трудоустройстве, 1918 – 1919 гг., л. 4.

62.Ф. 3 Луцька міська управа м. Луцьк, Луцького повіту Волинської губернії. 1848 – 1920 рр.

оп. 1

Д. 1736. Прошение жителей г. Луцька об открытии школ. Переписка с министерством народного образования о формировании профессиональных и общеобразовательных школ. Список еврейских школ в г. Луцке, 1918 – 1919 гг., л. 67а.

63.Ф. 38 Луцький шкільний інспекторат, м. Луцьк Волинського воєводства. 1921 – 1939 рр.

оп. 1

Д. 30. Циркуляры министерства религии и общественного просвещения, попечительства об учреждениях для детей дошкольного возраста и квалификации воспитателей детских садов, 1932 – 1939 гг., л. 1, 12, 21–22, 24–26, 29–31, 37, 39–40, 44, 50–51.

64.Ф. 38 Луцький шкільний інспекторат, м. Луцьк Волинського воєводства. 1921 – 1939 рр.

оп. 1

Д. 84. Постановление попечительства о закрытии детских садов, 1931 – 1939 гг., л. 3, 8–9, 13, 17, 22, 25.

- 65.Ф. 38 Луцький шкільний інспекторат, м. Луцьк Волинського воєводства.
1921 – 1939 рр.
оп. 1
Д. 95. Плани работы детских садов Луцкого повета. Отчеты о проверке и утверждении руководителей детских садов, 1930 – 1937, л. 1, 13–14, 16–20, 22, 24–25, 32–33, 36–39, 41–43, 45, 52–55.
- 66.Ф. 38 Луцький шкільний інспекторат, м. Луцьк Волинського воєводства.
1921 – 1939 рр.
оп. 1
Д. 164. Переписка с попечительством об открытии детского сада им. Святой Терезы в Луцке, об утверждении Врублевской Люцины воспитательницей этого сада, 1938 – 1939 гг., л. 6, 8, 10, 15, 17, 22, 24, 32–33, 36, 38–39, 42–43, 45, 52, 54–55.
- 67.Ф. 38 Луцький шкільний інспекторат, м. Луцьк Волинського воєводства.
1921 – 1939 рр.
оп. 1
Д. 247. Список постоянных детских садах Луцкого повета. Сообщения школ и выполнение распоряжения школьного инспектора об опеке над школами, 1938 – 1939, л. 11–12.
- 68.Ф. 38 Луцький шкільний інспекторат, м. Луцьк Волинського воєводства.
1921 – 1939 рр.
оп. 1
Д. 261. Отчет и переписка с попечительством о деятельности дошкольного воспитания, 1930 – 1939 гг., л. 1, 10, 12, 13, 37, 47.
- 69.Ф. 46 Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства. 1921 – 1939 рр.
оп. 1
Д. 5651. Отчеты о работе домов для сирот и переписка о пригодность для приютов до Владимире и Вербе, 1922 – 1923 гг., л. 1–2.

- 70.Ф. 46 Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства. 1921 – 1939 рр.
оп. 1, т. 3
Д. 5753. Отчет воеводы о попечительных учреждениях воеводства, 1925 г., л.2–7.
- 71.Ф. 46 Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства. 1921 – 1939 рр.
оп. 1, т. 3
Д. 5766. Сведения о попечительных заведениях на Волыни, список воспитанников. Отчеты о деятельности комитета по помощи безработным и другие, 1925 – 1927 гг., л. 5, 7, 109–112.
- 72.Ф. 46 Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства. 1921 – 1939 рр.
оп. 1, т. 3
Д. 5836. Уставы и регламенты попечительных заведений Волынского воеводства 1928 – 1930 гг., л. 11–12, 28–29, 31–33, 39, 48–54, 56–60, 70–71, 88–89, 109–112.
- 73.Ф. 46 Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства. 1921 – 1939 рр.
оп. 1, т. 3
Д. 5846. Отчеты о деятельности и расходах отделов общественного попечения Волынского воеводства за 1929 год, л. 1, 5, 14, 21, 25, 28–29.
- 74.Ф. 46 Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства. 1921 – 1939 рр.
оп. 1, т. 3
Д. 5847. Отчет о деятельности заведения общественного страхования на территории Волынского воеводства за 1929 г., л. 1–2.
- 75.Ф. 46 Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства. 1921 – 1939 рр.
оп. 6

Д. 2038 Отчет о деятельности товарищества эвангелийских женщин в Луцке за 1930 – 1938 гг. л. 1–19.

76.Ф. 46 Волинське воєводське управління, м. Луцьк Волинського воєводства. 1921 – 1939 рр.

оп. 6

Спр. 2066. Звіт про діяльність Союзу жінок громадської праці в Любомлі за 1938 р., арк. 1–2.

77.Ф. 178 Ковельське повітове староство, м. Ковель Ковельського повіту Волинського воєводства. 1920 – 1939 рр.

оп. 1

Д. 23. Отчет о деятельности детского дома в Ковеле и список воспитанников, 1926 – 1936 гг., л. 15–17.

78.Ф. 178 Ковельське повітове староство, м. Ковель Ковельського повіту Волинського воєводства. 1920 – 1939 рр.

оп. 1

Д. 26. Отчет о проверке деятельности закрытых приютов для детей и протоколы, 1929 г., л. 6–8.

79.199

оп. 2

Д. 14. Фотографії організаційних зборів товариства імені Петра Могили, м.Кременець; Академії Т.Г.Шевченка, організованої з ініціативи ВУО м. Луцьк, 1932 р.; членів Союзу українок громадської праці м. Луцьк разом з групою бідних дітей, якими опікувався Союз, л. 3.

80.Ф. 389 Ковельська повітова “Просвіта” ім Лесі Українки, м. Ковель Ковельського повіту Волинського воєводства. 1920 – 1930 рр., 1938 р.

оп. 1

Спр. 18. Документи дитячого будинку в м. Ковелі (списки дітей, інструкції та ін.) за 1922 – 1923 рр., арк. 7.

81.Ф. 389 Ковельська повітова “Просвіта” ім Лесі Українки, м. Ковель Ковельського повіту Волинського воєводства. 1920 – 1930 рр., 1938 р.

оп. 1

Спр. 54. Статути товариства “Просвіта” в м. Ковелі, звіт про діяльність секції за 1926 р., арк. 2 зв.

82.Ф. 389 Ковельська повітова “Просвіта” ім. Лесі Українки, м. Ковель Ковельського повіту Волинського воєводства. 1920 – 1930 рр., 1938 р.

оп. 2

Спр. 1. Статут культурно-освітнього товариства “Просвіта” в м. за 1920 р., арк. 2–3.

83.Ф. 390 Володимирське товариство “Просвіта” на Волині, м. Володимир Володимирського повіту Волинського воєводства. 1919 – 1934 рр.

оп. 1

Спр. 81. Устав Владимир-Волынского общества “Просвита” 1919 г., л. 1.

84.Ф. 447 Горохівська повітова “Просвіта”, м. Горохів Горохівського повіту Волинського воєводства. 1927 – 1931 рр., 1936 р.

оп. 1

Д. 2. Заявление членов “Просвиты” с. Павловичи об открытии филиала “Просвиты”. Устав “Просвиты”, 1936 г., л. 3–4.

85.Ф. Р-59 Управління освіти Волинської обласної державної адміністрації м. Луцк. 1939 – 1941 рр., 1944 – 1996 рр.

оп. 1

Д. 34. Проект постановления Волынского областного исполнительного комитета об организации месячных курсов заведующих и инструкторов дошкольных воспитателей и постановление о январском совещании учителей в области 23 – 27 декабря 1939 года, л. 1.

86.Ф. Р-59 Управління освіти Волинської обласної державної адміністрації м. Луцк. 1939 – 1941 рр., 1944 – 1996 рр.

оп. 1

Д. 35. Постановление Совета Народных Комиссаров УССР об изменении сроков отчетности по выдаче трудовых книжек и Волынского

исполнительного комитета об организации детских садилов и подготовке преподавателей, 1941 г., л. 1.

87.Ф. Р-59 Управління освіти Волинської обласної державної адміністрації м. Луцк. 1939 – 1941 рр., 1944 – 1996 рр.

оп. 1

Д. 75. Отчет о работе детских садов в Колах, 1941 г., 4 л.

88.Ф. Р-59 Управління освіти Волинської обласної державної адміністрації м. Луцк. 1939 – 1941 рр., 1944 – 1996 рр.

оп. 4

Д. 1. Приказы по ОблОНО (производственные), 1946 г., л.23, 30, 32, 44.

89.Ф. Р-59 Управління освіти Волинської обласної державної адміністрації м. Луцк. 1939 – 1941 рр., 1944 – 1996 рр.

оп. 6

Д. 1. Приказы по областному отделу народного образования (производственные), 1948 г., л. 63, 76, 76 б, 92, 129.

90.Ф. Р-59 Управління освіти Волинської обласної державної адміністрації м. Луцк. 1939 – 1941 рр., 1944 – 1996 рр.

оп. 6

Д. 6. Сеть и штаты учебных заведений и других учреждений Министерства просвещения, состоявших на местном бюджете, 1948 г., л.1–2.

91.Ф. Р-59 Управління освіти Волинської обласної державної адміністрації м. Луцк. 1939 – 1941 рр., 1944 – 1996 рр.

оп. 7

Д. 1. Приказы по ОблОНО (производственные), 1949 г., л. 15, 22, 86, 89, 113, 141.

92.Ф. Р-59 Управління освіти Волинської обласної державної адміністрації м. Луцк. 1939 – 1941 рр., 1944 – 1996 рр.

оп. 7

- Д. 19. Материалы областной конференции работников дошкольных учреждений Волынской области состоявшейся 20 – 22.09.1949 г., л. 11–34.
- 93.Ф. Р-59 Управління освіти Волинської обласної державної адміністрації м. Луцк. 1939 – 1941 рр., 1944 – 1996 рр.
оп. 8
- Д. 1. Приказы по областному отделу народного образования (производственные), 1950 г., л. 12–13, 68–71, 123.
- 94.Ф. Р-59 Управління освіти Волинської обласної державної адміністрації м. Луцк. 1939 – 1941 рр., 1944 – 1996 рр.
оп. 8
- Д. 20. Сводные статистические отчеты о детских домах и садиках за 1950 г., л. 1.
- 95.Ф. Р-59 Управління освіти Волинської обласної державної адміністрації м. Луцк. 1939 – 1941 рр., 1944 – 1996 рр.
оп. 8
- Д. 21. Сведения о сети и контингентах детских садов и детских домов Волынской области за 1950 г. , л.1, 7–16, 19, 27–44, 57, 61–62.
- 96.Ф. Р-59 Управління освіти Волинської обласної державної адміністрації м. Луцк. 193 – 1941 рр., 1944 – 1996 рр.
оп. 8
- Д. 28. Материалы областной конференций работников дошкольных учреждений Волынской области, состоявшей 5 – 6 октября 1950 года, л. 1–2, 11, 17–49.

Державний архів Житомирської області

- 97.Ф. 329 Волынское губернское по делам об обществах и союзах присутствие. г. Житомир. 1906 – 1917 гг.
оп. 1
- Д. 17. Об учреждении в местечке Райгородке Житомирского уезда детского приюта, 1907 – 1908 гг., л. 1–2.

- 98.Ф. 329 Волынское губернское по делам об обществах и союзах присутствие. г. Житомир. 1906 – 1917 гг.
оп. 1
Д. 18. Об утверждении в селе Плужно Острожского уезда детского приюта, 1907 г., л. 1, 2.
- 99.Ф. 329 Волынское губернское по делам об обществах и союзах присутствие. г. Житомир. 1906 – 1917 гг.
оп. 1
Д. 45. Об учреждении чешского благотворительного и просветительного общества в г. Здолбунове Острожского уезда Волынской губернии, 1910 г., л. 35.
100. Ф. 329 Волынское губернское по делам об обществах и союзах присутствие. г. Житомир. 1906 – 1917 гг.
оп. 1
Д. 65. Об учреждении детского приюта в имении помещика д. Замлич дворянина Фомы Сумовского в Владимир-Волынском уезде, 1911 г, л. 1.
101. Ф. 329 Волынское губернское по делам об обществах и союзах присутствие. г. Житомир. 1906 – 1917 гг.
оп. 1
Д. 66. Об учреждении русского потребительского общества в с. Бежев Житомирского уезда, 1911 – 1912 гг., арк.1.
- 102.Ф. 329 Волынское губернское по делам об обществах и союзах присутствие. г. Житомир. 1906 – 1917 гг.
оп. 1
Д. 67. По ходатайству помещика имения Радовичи Володимир-Волинского уезда Павла Гутовского о разрешении открыть в имении Радовичи приют для детей его служащих, 1911 г. , л. 1.
- 103.Ф. 329 Волынское губернское по делам об обществах и союзах присутствие. г. Житомир. 1906 – 1917 гг.
оп. 1

Д. 78. Об учреждении Ковельского римско-католического благотворительного общества, 1911 – 1914 гг., л. 25.

104. Ф Р-28 сч Волынский губернский исполнительный комитет Совета рабоче-крестьянских и красноармейских депутатов г. Житомир Волынской губернии. 1919 – 1925 гг.

оп. 5

Д. 3. Доклады о ревизии секции отделов и учреждений губревкома и материалы к ним. Бюллетени информбюро госконтроля, 1919 р., л. 82.

105. Ф. Р-31 Волынский губернский отдел народного образования исполнительного комитета Совета рабоче-крестьянских и красноармейских депутатов г. Житомир Волынской губернии. 1919 – 1925 гг.

оп. 1

Д. 6. Протоколы заседания коллегии Волынского губернского отдела народного образования об утверждении штатов подотдела народного образования и его учреждений, 1920 г., л. 37.

106. Ф. Р-31 Волынский губернский отдел народного образования исполнительного комитета Совета рабоче-крестьянских и красноармейских депутатов г. Житомир Волынской губернии. 1919 – 1925 гг.

оп. 1

Д. 7. Отчеты о деятельности Волынского губернского отдела народного образования и его подотдела. Тезисы докладов отдела, 1920 – 1921 гг., л. 9–10, 16–17, 27, 55, 59, 61–62, 71, 72, 84, 89.

107. Ф. Р-31 Волынский губернский отдел народного образования исполнительного комитета Совета рабоче-крестьянских и красноармейских депутатов г. Житомир Волынской губернии. 1919 – 1925 гг.

оп. 1

Д. 27. Книга приказов, 1921 – 1922 гг., л. 107–108.

108. Ф. Р-31 Волынский губернский отдел народного образования исполнительного комитета Совета рабоче-крестьянских и красноармейских депутатов г. Житомир Волынской губернии. 1919 – 1925 гг.

оп. 1

Д. 81. Протоколы заседаний коллегии Народного комиссариата просвещения, Всеукраинское совещание заведующих губернскими отделами народного образования. Отчеты о работе Волынского губернского народного образования, 1923 – 1924 гг., л. 11, 120, 134.

109. Ф. Р-31 Волынский губернский отдел народного образования исполнительного комитета Совета рабоче-крестьянских и красноармейских депутатов г. Житомир Волынской губернии. 1919 – 1925 гг.

оп. 2

Д. 22. Доклады о работе подотдела дошкольного воспитания, 1919 г., л. 1–4, 9–11, 13–14, 16.

110. Ф. Р-280 Житомирский городской совет рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов г. Житомир Волынской губернии. 1919 – 1935 гг.

оп. 1

Д. 40. Протоколы пленумов секции охраны здоровья горсовета, 1927 – 1928 гг., л. 56, 75, 96.

111. Ф. Р-280 Житомирский городской совет рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов г. Житомир Волынской губернии. 1919 – 1935 гг.

оп. 1

Д. 42. Протоколы заседаний секции народного образования горсовета, 1927 – 1928 гг., л. 5, 86, 89–92

112. Ф. Р-326 Волинський окружний виконавчий комітет Ради робітників, селянських і червоноармійських депутатів (окрисполком). 1923 – 1928 рр., 1939 р.
оп. 2
Д. 43. Доклади про діяльність окрисполкома, 1924 г., л. 14.
113. Ф. Р-327 Виконавчий комітет Коростенського окружного Ради робітників, селянських і червоноармійських депутатів. 1923 – 1930 гг.
оп. 2
Д. 36. Обзор Волинской губернии, 1914 – 1923 гг., л. 90.
114. Ф. Р-1983 Левківський волосний революційний комітет (Волревком) містечка Левків Житомирського повіту Волинської губернії. 1919 – 1921 рр.
оп. 1
Спр. 3. Декрет РНК УСРР про навчальну повинність працівників соціалізації, постанови, циркуляри, накази, інструкції та навчальні плани РНК, Наркомосу та Наркомезу УСРР, Житомирського повітового ревкому відділу народної освіти Житомирського повітревкому та повітопродкому, 1921 р., арк. 89, 91, 108, 163.
115. Ф. Р-1999 Отдел управления Овручского уездного попечительского комитета совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. Овруч, Овручский уезд Волинской губернии. 1920 – 1923 рр.
оп. 1
Д. 15. Инструкции школьным врачам и отчеты о работе школьного подотдела, 1921 г., л. 3.
116. Ф. Р-2524 Житомирський повітовий відділ народної освіти. м. Житомир Волинської губернії. 1918 – 1923 рр.
оп. 1
Спр. 132. Листування з Черняхівським повітвідділом народної освіти, 1921 – 1922 рр., арк. 11.

Державний архів Рівненської області

117. Ф. 3 “Союз Українок” в м. Рівне Волинського воєводства. 1926 – 1938 рр.
оп. 1
Д. 1. Протоколи за Статуту Волинського товариства сприяння вихованню дітей з відділом їхнього захисту, 1926 – 1933 гг., л. 10, 13 об, 32, 33 об., 41 об., 67, 68 об., 70 об.
118. Ф. 3 “Союз Українок” в м. Рівне Волинського воєводства. 1926 – 1938 гг.
оп. 1
Д. 2. Приветствие из Галиции. Объявление об открытии отдела консультации и др. 1933 – 1938 гг., л. 7, 11, 12, 15, 20, 27, 27 об. .
119. Ф. 3 “Союз Українок” в м. Рівне Волинського воєводства. 1926 – 1938 рр.
оп. 1
Д. 3. Протоколи засідань, 1926 – 1933 гг., л. 10, 10 б, 11, 13 об.
120. Абрамсон С. Громадське виховання дітей за програмами 1935 року / С. Абрамсон // За комуністичне виховання дошкільників. – 1937. – № 3. – С. 13–22.
121. Абрамсон С. Дошкільне виховання на Україні до 1917 року / С. Абрамсон // За комуністичне виховання дошкільників. – 1940. – № 12. – С. 1–9.
122. Абрамсон С. И. История дошкольного воспитания на Украине : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики” / С. Б. Абрамсон. – Х., 1950. – 19 с.
123. Агапов Ю. Ю. Становлення і розвиток приватної освіти на Волині (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Ю. Ю. Агапов. – Житомир, 2011. – 20 с.
124. Адамек І. Теорія і практика підготовки дітей до школи в умовах розвитку польського дошкілля (друга половина XIX віку – 1918 р.) : автореф. дис.

- на здобуття наук. ступеня д-ра. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки”/ І. Адамек. – К., 2001. – 52 с.
125. Акція харчування бідних українських дітей // Українська нива. – 1934. – 12 грудня, ч. 38. – С. 3.
 126. Антонівська А. Робота на дошкільних майданах / А. Антонівська // За комуністичне виховання дошкільників. – 1931. – № 1–2. – С. 25–28.
 127. Артемова Л. В. Історія педагогіки України : підручник / Любов Вікторівна Артемова. – К.: Либідь, 2006. – 424 с.
 128. Афанасьєв І. Установи народної освіти на Волині по матеріалам губнаросвіти на 01.01.1924 р. / І. Афанасьєв. – Житомир: Видання Волинської губнаросвіти, 1924. – 655 с.
 129. Баксіна І. Розвиток дошкільної педагогіки на Україні / І. Баксіна // Дошкільне виховання. – 1967. – № 11. – С. 15–10.
 130. Бари Э. О детских приютах: Исторический очерк / Э. Бари. – СПб., 1889. – 58 с.
 131. Барсов Н. Школы на Волыни и Подолии в 1862 году / Н. Барсов. – Спб, 1863. – 156 с.
 132. Батлина Л. В. Становление и развитие общественного дошкольного воспитания в УССР (1917 – 1941 гг.) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики” / Л. В. Батлина. – К., 1983. – 19 с.
 133. Батюшков П. Н. Исторические судьбы Юго-Западного края / П. Н. Батюшков. – СПб., 1888. – 431 с.
 134. Бистра М. О. Нацистська політика в галузі освіти на окупованій території України (1941 – 1944 роки) [Електронний ресурс] / М. О. Бистра. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/portal/Soc.../bistra % 20.htm](http://nbuv.gov.ua/portal/Soc.../bistra%20.htm).
 135. Бондар А. З історії розвитку дошкільного виховання на Україні (1917 – 1941 рр.) / А. Бондар // Дошкільне виховання. – 1966. – № 11. – С. 9–12.

136. Бондар О. В. Становлення і розвиток системи дошкільного виховання в УСРР (1919 – 1933 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Бондар Олександра Владиславівна. – Х., 2005. – 219 с.
137. Бондар О. В. Становлення та розвиток системи дошкільного виховання в УСРР (1919 – 1933 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / О. В. Бондар. – Х., 2006. – 20 с.
138. Борейко О. М. Просвітницько-педагогічна діяльність громадських товариств Волині (др. пол. XIX – поч. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / О. М. Борейко. – Житомир, 2004. – 20 с.
139. Борейко О. М. Просвітницько-педагогічна діяльність громадських товариств Волині (др. пол. XIX – поч. XX ст.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Борейко Олександр Михайлович. – Житомир, 2004. – 239 с.
140. Бубин А. А. Учреждения общественного дошкольного воспитания на Волини (конец XIX – начало XX века) / А. А. Бубин // Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии. – Москва: Международный центр науки и образования, 2013. – № 7 (16). – С. 36–40.
141. Бубін А. Використання народних традицій Волинського краю у формуванні здорового способу життя дітей в сучасних дошкільних навчальних закладах // А.Бубін // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. XXXV. – С. 114–117.
142. Бубін А. Професійне самовдосконалення фахівців дошкільних закладів на Волині у повоєнний період / А. Бубін // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. XXXI. – С. 6–12.
143. Бубін А. Розвиток суспільного дошкільного виховання на Волині (початок XX століття) / А. Бубін // Освітній простір України: наук. журн. / ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”. – Івано-Франківськ, 2014. – Вип. 1. – С. 4–10.

144. Бубін А. Теоретичні засади змісту дошкільного виховання дітей у руслі культурно-освітнього простору Волині кінця XIX – початку XX сторіччя / А. Бубін // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Чернівецький національний ун-т, 2011. – Випуск 572. – С. 10–18.
145. Бубін А. О. Діяльність дошкільних інституцій на території Волинського воєводства (1921 – 1939 рр.): історико-педагогічний аналіз / А. О. Бубін // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – Черкаси, 2014. – № 28 (321). – С. 116–121.
146. Бубін А. Діяльність громадських товариств Волині щодо популяризації ідей дошкільного виховання краю на початку XX століття / А. О. Бубін // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. XL. – С. 6–9.
147. Бухало Г. Сердечними, щирими, жіночими серцями... Сторінками історії Союзу Українок Волині. 20-ті – 30-і роки XX ст. / Г. Бухало // Літопис Волині. – Вінніпег, 1999. – Ч. 19–20. – С. 192–199.
148. Вегеш М. М. Становище шкільної освіти на Волині під час німецько-фашистської окупації / М. М. Вегеш, М. В. Олашин // Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції до 130-річчя Житомирської обласної наукової універсальної бібліотеки / відпов. ред. М. Ю. Костриця. – Житомир : Поліграфіка, 1996. – С. 132–134.
149. Вершбицкий Т. И. Краткое описание города Житомир / Т. И. Вершбицкий. – Житомир, 1889. – 27 с.
150. Видеман К. И. Проект благотворительного общества предупреждения проявления среди населения России бедности и нищеты и прогрессивного их роста / сост. К. И. Видеман. – СПб., 1903. – 74 с.
151. Виноградов Н. Д. Очерки по истории идей дошкольного воспитания / Н. Д. Виноградов. – М. : Пучина, 1925. – 156 с.
152. Волынское общество воспитания и защиты детей // Волынская жизнь (Житомир), 1906. – 21 ноября / 4 декабря (№ 32). – С. 2.

153. Волянъ. Исторические судьбы Юго-Западного края. – СПб, 1888. – 438 с.
154. Второй детский сад // Волянъ. – 1901. – 29 июля. – С. 2.
155. Гарань Н. Перші заклади суспільного дошкільного виховання в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) [Електронний ресурс] / Н. Гарань // Гуманізація навчально-виховного процесу : зб. наук. пр. / Слов'ян. держ. пед. ун-т. – Слов'янськ, 2010. – Спецвип. 4, ч. 1. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gnvp/2010_4_SV1/8.pdf
156. Герасимович І. На тривогу! Основи української нації загрожені / І. Герасимович. -Львів, 1929. – 152 с.
157. Гендрихівська А. Десять років дошкільництва на Україні /А. Гендрихівська // Радянська освіта. – 1928. – № 2. – С. 33–38.
158. Гендрихівська А. До питання програми для дошкільних закладів /А. Гендрихівська // За комуністичне виховання дошкільників. – 1932. – № 6. – С. 29–37.
159. Гендрихівська А. З досвіду готування керівних кадрів / А. Гендрихівська, Х. Рабинович // За комуністичне виховання дошкільників. – 1933. – № 8. – С. 27–31.
160. Гендрихівська А. За підвищення кваліфікації дошкільного робітника /А. Гендрихівська // Радянська освіта. – 1931. – № 1. – С. 19–21.
161. Гендрихівська А. Про літні дошкільні майдани та їх організацію /А. Гендрихівська // Радянська освіта. – 1927. – № 5. – С. 26–32.
162. Гендрихівська А. Про чергові завдання дошкільної роботи /А. Гендрихівська // За комуністичне виховання дошкільників. – 1931. – № 3. – С. 9–13.
163. Гендрихівська А. П'ятнадцять років дошкільного виховання на Україні /А. Гендрихівська // За комуністичне виховання дошкільників. – 1932. – № 10. – С. 12–22.
164. Георгиевский П. И. Призрение бедных и благотворительность /П. И. Георгиевский. – СПб., 1894. – 118 с.

165. Гоголь С. К. Об единении и взаимодействии частной и общественной благотворительности / С. К. Гоголь. – СПб., 1908. – 92 с.
166. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У.Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
167. Гордієнко В. Українські січові стрільці / В. Гордієнко. – Львів, 1990. – 48 с.
168. Гуляния в саду “Аркадия” с беспроиграшной лотареей // Волянь. – 1908. – 18 июля. – С. 1.
169. Гуртовий Г. Ева з Воютина / Г. Гуртовий // Радянська Волинь. – 1987. – 6 січня. – С. 4.
170. Гуртовий Г. Її звали Скеля / Г. Гуртовий // Слава праці. – 1988. – 9 серпня. – С. 2.
171. Дем’яненко Н. Єдність теорії і практики. Психолого-педагогічна підготовка вихователя у Фребелівському педінституті (1907 – 1917) /Н. Дем’яненко // Дошкільне виховання. – 1995. – № 3–4. – С. 24–25.
172. Денисюк О. М. Роль просвітницьких товариств та громадських організацій кінця ХІХ – початку ХХ ст. у попередженні бродяжництва та бездоглядності дітей / О. М. Денисюк // Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С. 129–136.
173. Дерюжинский В. Ф. Заметки об общественном призрении /В. Ф. Дерюжинский. – М., 1897. – 115 с.
174. Детские приюты // Волянь. – 1901. – 25 июля. – С. 2.
175. Детский приют // Воляньские губернские ведомости. – 1910. – 10 августа. – С. 1.
176. Детский приют // Волянь. – 1899. – 11 мая; 5 июня; 17 июня. – С. 2.
177. Джаман Т. В. Розвиток народної освіти на Волині (ХVІІІ – ХІХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки”/ Т. В. Джаман. – Тернопіль, 1999. – 20 с.

178. Дічек Н. П. Методологічні аспекти модернізації вітчизняних історико-педагогічних досліджень / Н. П. Дічек // Педагогіка і психологія. – 2014. – № 2. – С. 67–75.
179. Дічек Н. П. Прояви диференційованого підходу до організації дитинства в Україні у 20-ті рр. ХХ ст. / Н. П. Дічек // Педагогіка і психологія. – 2012. – № 3. – С. 71-80. – С. 79–80.
180. Дорошенко О. Дитячий садок. Порадник для керівників дошкільним вихованням / Ольга Дорошенко. – К.: Вид. Київ. райкому профспілки цукровиків, 1922. – 224 с.
181. Дорошенко О. До організації літніх дитячих майданів / О. Дорошенко // За комуністичне виховання дошкільників. – 1925. – № 6–7. – С. 74–80.
182. Дорошенко О. Сучасний дитячий садок / О. Дорошенко // Путь просвещения. – 1925. – № 8. – С. 41–51.
183. Дошкільна освіта: історія і сьогодення: довідник / упоряд. Л. В. Лохвицька. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 208 с.
184. Дутчак П. В. Культурно-просвітницька діяльність українських жіночих організацій в Західній Україні у 20-30-х роках ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 “Історія України” / П. В. Дутчак. – Чернівці, 1997. – 16 с.
185. Ельницкий К. Очерки по истории педагогики : пособие для занимающихся воспитанием детей и для учебных заведений, в которых преподается педагогика. – Петроград: Издание М. М. Гутзаца, 1915.– 184 с.
186. Єршова Л. М. Жіноча освіта на Волині: монографія / Людмила Михайлівна Єршова. – Житомир: Полісся, 2006. – 488 с.
187. Єршова Л. М. Розвиток жіночої освіти на Волині (кінець ХVІІІ – початок ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки”/ Л. М. Єршова. – К., 2002. – 20 с.

188. Єршова Л. Становище жіночої освіти на Волині в період інтенсивної русифікації регіону (1831 – 1861) / Л. Єршова // Українська полоністика. – Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2005. – Вип. 2. – С. 101–109.
189. Животко А. Будемо бавитися (Збірник забавок для дітей) / А. Животко. – Ужгород: УНІО, 1926. – 38 с.
190. Животко А. Весняночка (Збірник дитячих забав) / А. Животко. – Кременець: Просвіта, 1922. – 16 с.
191. Животко А. Дошкільне виховання в его історичному розвитку / А. Животко // Учитель. – Ужгород, 1926. – Рочн. VII, № 1–3. – 19 с.
192. Животко А. Дошкільне виховання. Лекції, читані в Українському Вищому Педагогічному інституті ім. М. Драгоманова у Празі у 1923/24 р. / Аркадій Животко. – Прага: Сіяч, 1926. – 200 с.
193. Животко А. Наші найменші / А. Животко // Українське життя. – 1922. – Ч. 17. – С. 2–3.
194. Животко А. Не будемо байдужими! / А. Животко // Українське життя. – 1922. – Ч. 6. – С. 4.
195. Животко А. Перед шкільне виховання в історичному розвитку / А. Животко // Учитель. – 1926. – Ч. 2. – С. 45–54.
196. Животко А. Промінь: збірничок для праці з дітьми в дошкільних закладах та родинях / А. Животко. – Катеринослав – Ляйпціг, 1922. – 94 с.
197. Животко А. Фактори дошкільного виховання / А. Животко // Освіта. – Кам'янець на Поділля. – 1918. – № 1. – С. 12–13.
198. Животко А. Що таке дитячі захорони / А. Животко // Село. – Кам'янець на Поділля. – 1919. – № 8. – С. 6.
199. Житомирський сиротський дом // Волинь. – 1897. – 7 февраля. – С. 2.
200. Жіночий рух // Жіноча Доля. – 1929. – Ч. 3. – С.3.
201. Закон “Про освіту” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/law/2231/>.

202. Закон “Про дошкільну освіту” // Освіта України. – № 33. – 12 серпня 2001. – С.3–5.
203. З діяльності філії СУВ в Дубно // Українська нива. – 1936. – 3 травня, Ч. 17. – С. 3.
204. З нашої практики. Планування занять у дошкіллі // Українське дошкілля. – 1938. – Частина 7-8, вересень-жовтень. – С. 109–112.
205. Загальні напрями занять у червні // Українське дошкілля. – 1938. – Ч. 4, червень. – С. 55–56.
206. Зайцев О. Ю. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922 – 1939) / О. Ю. Зайцев // Український історичний журнал. – 1993. – № 4. – С. 32–38.
207. Закон про приватні школи й наукові та виховні установи // Рідна школа. – 1932. – Ч. 6. – С. 83–84.
208. Заседание правления общества воспитания и защиты детей // Воłyнь. – 1901. – 13 сентября. – С. 2.
209. Звідомлення з міст. Дубно // Народна просвіта. Часопис присвячений справам позашкільної освіти. – 1926. – Ч . 5–6, травень – жовтень. – С. 206–226.
210. Зоріна А. Що таке дитячий сад та як його організувати / А. Зоріна. – Х.: Головна друкарня друкарської промисловості, 1927. – 16 с.
211. История дошкольной педагогики / Под ред. Л. Н. Литвина. – М.: Просвещение, 1989. – С. 276–278.
212. История Польши : в 3 т. / Под ред. Ф. П. Зуеца. – М., 1958. – Т. 3. – 668 с.
213. Історія Волині. З найдавніших часів до наших днів: монографія / Відп. ред. О. Г. Михайлюк. – Львів: Вища школа, 1988. – 238 с.
214. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – Львів: Світ, 1998. – 488 с.
215. К воспитанию детей дошкольного возраста // Воłyнь. – 1901. – 5 сентября. – С. 1-2; 6 сентября. – С. 2.

216. Калічак Ю. Аркадій Животко: повернення із забуття. Педагогічні погляди та громадсько-просвітницька діяльність вченого / Юрій Калічак. – Дрогобич: Коло, 2003. – 214 с.
217. Калічак Ю. Аркадій Животко: погляд на історичний розвиток дошкільного виховання / Ю. Калічак // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. – Вип. 67. – Чернівці: Рута, 1999. – С. 41–48.
218. Калічак Ю. Громадсько-просвітницька діяльність Аркадія Животка / Ю. Калічак // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Вип. IV. – Івано-Франківськ: Плай, 2000. – С. 117–124.
219. Калічак Ю. Концепція дошкільного виховання А. Животка / Ю. Калічак // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. – Вип. 89. – Чернівці : Рута, 2000. – С. 27–35.
220. Калічак Ю. Л. Педагогічні погляди та громадсько-просвітницька діяльність Аркадія Животка: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки”/ Ю. Л. Калічак. – Івано-Франківськ, 2001. – 19 с.
221. Калічак Ю. Педагогічна діяльність Аркадія Животка / Ю. Калічак // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Вип. II. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С. 136–143.
222. Калічак Ю. Проблема нових типів дошкільних закладів у концепції Аркадія Животка / Ю. Калічак // Психолого-педагогічні основи гуманізації виховання і навчання : зб. наук. пр. – Рівне: Теніс, 2001. – С. 217–221.
223. Калічак Ю. Серед забутих імен основоположників національного дошкілля в Україні / Ю. Калічак // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. – Вип. 37. – Чернівці: Рута, 1998. – С. 156–159.
224. Киселівська О. Присвятімо більше уваги нашим дітям / О. Киселівська // Жіноча Доля. – 1927. – Липень, ч. 13. – С. 15.

225. Козлова М. Всероссийский съезд по семейному воспитанию / М. Козлова // Дошкольное воспитание. – 1913. – № 2. – С. 59–118.
226. Косик В. Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів. Упорядкування Володимира Косика: у 4 т. – Т. 3. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ЛДУ ім. І. Франка, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України, 1999. – 384 с.
227. Костриця Ю. М. “Просвіта” в Житомирі: сторінки історії / Ю. М. Костриця, Р. Ю. Кондратюк // Українська національна ідея: історія і сучасність : наук. зб.: матеріали Всеукраїнського науково-краєзнавчої конференції в Житомирі, 25–27 червня 1997 р. – Житомир : Жур. фонд, 1997. – С. 22.
228. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки / В. П. Кравець. – Тернопіль, 1994.– 357 с.
229. Кравченко С. Ева Фелінська: доля та творчість / С. Кравченко // Волинь у житті та творчості письменників : зб. наук. пр. / авт.-упор. Н. Г. Стащенко. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волинського державного університету імені Лесі Українки, ПВД Твердиня, 2007. – С. 29.
230. Красногорская Л. И. Очерки развития дошкольного воспитания / Л. И. Красногорская. – М. : Учпедгиз, 1938. – 319 с.
231. Кременець – Волинь // Народна просвіта. Просвітницький місячник товариства “Просвіта”. – Львів, 1923 – Ч.4, квітень. – С.65.
232. Кременець – Волинь // Народна просвіта. Просвітницький місячник товариства “Просвіта” / під ред. О. Терлецького. – Львів, 1923. – Ч. 4, квітень. – С. 65.
233. Кременець – повітове товариство “Просвіта” // Народна просвіта. Просвітницький місячник товариства “Просвіта” / Під ред. О. Терлецького. – Львів, 1924 – Ч.1, січень. – С. 65.
234. Кузьмін В. Сенаторка Левчанівська / В. Кузьмін // Віче. – 1996. – 9 лютого. – С. 9.

235. Ларионова Г. П. Проблема общественного дошкольного воспитания в русских педагогических журналах начала XX века : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Общая педагогика и история педагогики” / Г. П. Ларионова. – Л., 1980. – 23 с.
236. Лаурсон А. М. Справочная книга для учебных заведений и учреждений ведомства Министерства народного просвещения / А. М. Лаурсон. – Петроград : Типография В. Д. Смирнова, 1916. – 1154 с.
237. Лашук Ю. Освітнє становище населення Волині в роки німецької окупації (1941-1945 рр.) [Електронний ресурс] / Лашук Ю. – Режим доступу: <http://naub.ua.edu.ua/2013/osvitnje-stanovysche-naselennya-volyni-v-roky-nimetskoji-okupatsiji-1941-1944-rr>.
238. Лебеденко А. А. Дошкольные учреждения в дореволюционной России (за период с 1900 по 1916 г) / А. А. Лебеденко // Дошкольное воспитание. – 1937. – № 10. – С. 93–102.
239. Левицкий О. Из жизни учебных заведений Юго-Западного края в 1840 -х годах / О. Левицкий // Киевская старина. – 1906. – С. 1 – 9.
240. Левицкий О. Из жизни учебных заведений Юго-Западного края / О. Левицкий. – СПб, 1840. – С. 146.
241. Левчанівська І. Сенаторка (мемуари) / І. Левчанівська. – Львів – Дубно – Луцьк : Джерело – Надстир’я, 2004. – 184 с.
242. Лисенко Н. В. А. Животко і проблеми дошкільного виховання кінця XIX – початку XX століття / Н. В. Лисенко // Класична педагогіка і філологія в світлі сучасних завдань шкільної і вузівської словесності: збірник матеріалів міжвузівської конференції. – Одеса, 1993. – С. 93–95.
243. Лисенко Н. В. Педагогіка українського довкілля : у 2 ч.: навч. посіб. / Н. В. Лисенко, Н. Р. Кирста. – К.: Вища школа, 2006. – Ч. 1. – 302 с.
244. Лисенко-Ковальова Н. Олена Пчілка для дітей і про дітей / Н. Лисенко-Ковальова // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олена Пчілка і родина Косачів в історії Інтелектуальної еліти України та Волині : наук. зб. – Вип. 33. Матеріали Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції,

- присвяченій 160-річчю від дня народження Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжненського літературно-меморіального музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 30 червня – 1 липня 2009. – Луцьк, 2009. – С. 23–26.
245. Літні ясла на Україні. Підготовка роботи до організації літніх ясел на селі. – Х., 1929. – 55 с.
246. Лубенец Н. Народный детский сад / Н. Лубенец // Дошкольное воспитание. – 1911. – № 4. – С. 221-232; № 5. – С. 413–424.
247. Лубенец Н. Общественное и семейное начала в дошкольном воспитании / Н. Лубенец // Дошкольное воспитание. – 1911. – № 2. – С. 55-70; № 3. – С. 139–156.
248. Лубенец Н. По поводу I-го Всероссийского съезда по вопросам семейного воспитания. Впечатление матери / Н. Лубенец // Дошкольное воспитание. – 1913. – № 2. – С. 107–114.
249. Лубенец Н. Д. Дошкольное воспитание и начальная школа / Н. Д. Лубенец // Русская школа. – 1913. – № 11. – С. 1–16.
250. Лубенец Т. Педагогические беседы / Тимифей Лубенец. – Санкт-Петербург : Изд. книжного магазина П. В. Луковникова, 1913 (Книгопечатня Шмидт). – 578 с.
251. Лубенец Т. Г. Детские очаги / Т. Лубенец. – К.: Б.И., 1911. – 13 с.
252. Макарушка О. Наука виховання: підручник для шкіл і родин / О. Макарушка. – Львів, 1922. – 149 с.
253. Макарчук С. Західна Волинь у 20-30-х роках ХХ ст. (етносоціальні та політичні відносини в краї) / С. Макарчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. – № 17. – С. 226–237.
254. Маковська Г. Особливості виховання дітей у родині Косачів / Г. Маковська // Науковий вісник ВДУ. Серія : Педагогіка, психологія. – Луцьк, 1997. – № 7. – С. 61–62.
255. Максимов Е. Д. Особые благотворительные ведомства и учреждения России / Е. Д. Максимов. – СПб., 1903. – 137 с.

256. Максимов Е. Д. Очерки частной благотворительности в России России / Е. Д. Максимов. – СПб., 1897. – 67 с.
257. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст: монографія / Оксана Маланчук-Рибак. – Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2006. – 499 с.
258. Малицька К. Від основ / К. Малицька // Світло.– 1921. –Ч.4. – С.38–41.
259. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ–ХХ ст.) : хрестоматія / упоряд. : Л. Л. Березівська та ін. – К. : Наук. світ, 2003.– 418 с.
260. Махорін Г. Л. Благодійна діяльність на Волині (1793–1917) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України” / Г. Л. Махорін. – Луганськ, 2007. – 19 с.
261. Махорін Г. Л. Благодійна діяльність на Волині (1793–1917): історичний аспект : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Махорін Геннадій Леонідович. – Луганськ, 2007. – 202 с.
262. Махорін Г. Сирітський будинок і дитячі притулки м. Житомира наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Г. Махорін // Науковий збірник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 6. Серія: Історія / за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2003. – С. 36–39.
263. Мелешенко А. Хедер – єврейська початкова школа на Волині другої половини ХІХ – початку ХХ століття / А. Мелешенко // Початкова школа. – 2012. – № 2. – С. 53–54.
264. Мельник Е. Посилення громадсько-педагогічного руху в Україні за рідну мову і національну школу (початок ХХ століття) / Е.Мельник // Етнічна історія народів Європи. – 2002. – Вип. 12. – С.59–65.
265. Можарівська І. М. Особливості діяльності позашкільних закладів освіти й виховання на Волині – Житомирщині в контексті революційних подій

- 1917–1920 років XX ст. / І. М. Можарівська // Юридична психологія та педагогіка. – 2010. – № 1. – С. 37–48.
266. Моргулис М. Статистический очерк Волынской губернии сравнительно с другими губерниями Юго-Западного края / М. Моргулис. – Житомир, 1868. – 35 с.
267. Морозова Н. Завдання роботи з дошкільниками влітку / Н. Морозова // За комуністичне виховання дошкільників. – 1931. – № 1–2. – С. 21–25.
268. Морозова Н. Як організувати літній дошкільний майдан / Н. Морозова. – Х.: Рад. школа, 1931. – 40 с.
269. Мукалов Н. А. Народная школа в Юго-Западном крае (историко-статистический очерк) / Н. А. Мукалов. – К., 1892. – 60 с.
270. Мушинский К. Устройство общественного призрения в России / К. Мушинский. – СПб., 1862. – 89 с.
271. Нагачевська З. І. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина XIX ст.–1939 р.) : монографія / Зіновія Іванівна Нагачевська. – Івано-Франківськ: Підприємець Третяк І. Я., 2007. – 764 с.
272. Нагачевська З. І. Становлення і розвиток українського суспільного дошкільного виховання в Східній Галичині (1869 – 1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня. канд. пед. наук: 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки” / З. І. Нагачевська. – К., 1995. – 24 с.
273. Нагачевська З. І. Українське дошкілля в освітньому просторі Східної Галичини (кінець XIX ст. – 1939р.): монографія / Зіновія Іванівна Нагачевська. – Івано-Франківськ: НАІР, 2015. – 254 с.
274. Надольський Й. Створення нової системи освіти на Волині та її радянізація (1939 – 1941 рр.) / Й. Надольський, В. Надольська // Волинь у новій історії української державності : зб. наук. пр. / за ред. Б. О. Яроша. – Луцьк : Волинь, 1999. – С. 206–213.
275. Народна освіта і педагогічна наука в УРСР. 1917 – 1967 . – К.: Рад. шк., 1967. – 483 с.

276. Національна доктрина розвитку освіти // Дошкільне виховання. – 2002. – № 7. – С.4–9.
277. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 рр. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf.
278. Никитюк О. Пані сенаторка / О. Никитюк // Селянське життя. – 2006. – 25 лютого. – С. 2.
279. Новаківська Л. Материнська школа Олени Пчілки / Л. Новаківська // Початкова школа. – 1997. – № 9. – С. 47–50.
280. Новаківська Л. В. Просвітницька діяльність і педагогічні погляди Олени Пчілки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки”/ Л. В. Новаківська. – Умань, 1999. – 19 с.
281. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. : 42000 сл. / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – К.: Аконіт, 2003. – 926 с.
282. Обзор Волынской губернии за 1899 г. Приложение ко Всеподданнейшему отчету Волынского губернатора. – Житомир: Волынская губернская типография, 1900. – 75 с.
283. Обзор Волынской губернии за 1901 г. – Житомир, 1902. – 184 с.
284. Обзор Волынской губернии за 1902 г. – Житомир, 1903. – 180 с.
285. Обзор Волынской губернии за 1912 г. – Житомир : Волынская губернская типография, 1913. – 190 с.
286. Обзор Волынской губернии за 1913 г. – Житомир : Волынская губернская типография, 1914. – 190 с.
287. Оксенюк Р. В. Нариси історії Волині. Соціально-економічний розвиток та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939) / Р. В. Оксенюк. – Львів, 1970. – 276 с.
288. Омельчук В. В. Розвиток освіти на Волині (друга пол. XIX – поч. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01

- “Загальна педагогіка та історія педагогіки”/ В. В.Омельчук. – Київ, 2002. – 19 с.
289. Осадча М. Організуємо дошкільний майданчик при кожному колгоспі / М. Осадча // За комуністичне виховання дошкільників. – 1937. – № 4. – С. 3–10.
290. Освящення приюта // Жизнь Волыни. – 1911. – 16 июля. – С. 3.
291. Остапович М. Український піонер дошкільного виховання (А. П. Животко) / М. Остапович // Українське Довкілля. – 1938. – Ч. 7–8. – С. 97–99.
292. Открытие детского сада // Волынь. – 1901. – 10 марта; 17 марта. – С. 3.
293. Открытие детского сада // Волынь. – 1901. – 13 июня. – С. 2.
294. Открытие детского сада // Жизнь Волыни. – 1911. – 19 мая – С. 3.
295. Отчет о гулянии устроенном 12 июля 1911 г. Луцке на счет луцкого детского приюта ведомства императрицы Марии // Жизнь Волыни. – 1911. – 11 июля. – С. 4.
296. Отчет о деятельности Волынского общества воспитания детей с отделом защиты их. – Житомир, 1900. – 19 с.
297. Отчет о деятельности Волынского общества воспитания детей с отделом защиты их. – Житомир, 1901. – 36 с.
298. Отчет о деятельности Волынского общества воспитания детей с отделом защиты их. – Житомир, 1906. – 22 с.
299. Отчет о деятельности Киевского общества народных детских садов за 1908. – К, 1909.
300. Палійчук О. М. Антоніна Горохович: педагогічні ідеї та освітня діяльність: навч.-метод. посібник / О. М. Палійчук. – Чернігів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Рута, 2008. – 272 с.
301. Памятная книжка Волынской губернии на 1886 год. Издание Волынского губернского статистического комитета. – Житомир: Типография губернского правления, 1885. – 133 с.

302. Памятная книжка Волынской губернии на 1889 год. Издание Волынского губернского статистического комитета. – Житомир: Типография губернского правления, 1888. – 289 с.
303. Памятная книжка Волынской губернии на 1891 год. Издание Волынского губернского статистического комитета. – Житомир: Типография губернского правления, 1890. – 184 с.
304. Памятная книжка Волынской губернии на 1893 год. Издание Волынского губернского статистического комитета. – Житомир: Типография губернского правления, 1893. – 184 с.
305. Памятная книжка Волынской губернии на 1895 год. Издание Волынского губернского статистического комитета / сост. под ред. члена-секретаря комитета И. Ф. Мацкевича. – Житомир : Типография губернского правления, 1895. – 120 с.
306. Памятная книжка Волынской губернии на 1896 год. Издание Волынского губернского статистического комитета. – Житомир: Типография губернского правления, 1896. – 248 с.
307. Памятная книжка Волынской губернии на 1897 год. Издание Волынского губернского статистического комитета. – Житомир: Типография губернского правления, 1896. – 580 с.
308. Памятная книжка Волынской губернии на 1908 год. Издание Волынского губернского статистического комитета. – Житомир: Типография губернского правления, 1907. – 640 с.
309. Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. Издание Волынского губернского статистического комитета. – Житомир: Типография губернского правления, 1913. – 548 с.
310. Пасіка Г. Школа і дошкільне виховання на Україні за 15 років / Г. Пасіка // За комуністичне виховання. – 1932. – № 10. – С. 1–12.
311. Педагогический энциклопедический словарь / гл. ред. Б. М. Бим-Бад; Редкол.: М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003. – 528 с.

312. Педагогический словарь: в 2 т. – Т.1. – М., 1960. – С. 354, л.54.
313. Педагогическая хроника // Дошкольное воспитание. – 1912. – № 2. – С.122; № 6. – С.79–80.
314. Педагогическая хроника // Дошкольное воспитание. – 1917. – № 5. – С.324-325.
315. Пероговский В. Материалы для истории Волыни / В. Пероговский. – Житомир, 1879. – 496 с.
316. Пешина І. Дошкільне виховання і його історія / І. Пешина // Учитель – 1929. – № 1–2. – С.15–17.
317. Пісоцька Л. С. Історичний аспект управління розвитком дошкільної освіти в Україні (кінець ХІХ – поч. ХХ ст.) / Л. С. Пісоцька // Дошкільна освіта – 2004. – № 3 (5). – С.14–20.
318. Пісоцька Л.С. Початкові етапи зародження і становлення суспільного дошкільного виховання в Україні / Л.С.Пісоцька // Педагогічний дискурс. – 2013. – Вип. 15. – С.549– 553.
319. Повітова “Просвіта“ на Волині. Дубно. // Народна просвіта. Орган товариства “Просвіта”. – Львів, 1925. – Ч. 9, листопад. – С.145.
320. Погром українських економічних та культурно-освітніх організацій на Волині // Громадський вісник. – 1922. – Ч. 132. – С. 1.
321. Пожертвы на содержания приюта // Волынские губернские ведомости. – 1910. – 14 декабря. – С. 1.
322. Поляківська Б. Про підготовку та підвищення кваліфікації дошкільних кадрів / Б. Поляківська // За комуністичне виховання дошкільників. – 1937. – № 9. – С. 18–23.
323. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: підручник / Т. І. Поніманська. – К.: Академвидав, 2013. – 462 с.
324. Пономаренко С. Є. Аналіз польських законодавчих актів про освіту 1918 – 1939 рр. / С. Є. Пономаренко // Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики ХХІ століття : Шості читання пам’яті В. Липиського: матеріали доповідей учасників І Міжнародної

- науково-практичної конференції (17 квітня 2003) / ред. кол.: О. П. Самойленко та ін. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2003. – С. 95–96.
325. Пономаренко С. Є. Культурно-освітні організації Волині 1921–1939 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : 07.00.01 “Історія України”/ С. Є. Пономаренко. – К., 2001. – 15 с.
326. Попечительство детских приютов ведомства императрицы Марии // Волинь. – 1899. – 17 июня. – С. 2.
327. Попиченко С. С. Розвиток теорії і практики дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки”/ С. С. Попиченко. – К., 1998. – 16 с.
328. Попиченко С. С. Розвиток теорії і практики дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) навч. посібник / С. С. Попиченко. – Умань: Софія, 2009. – 150 с.
329. Постанова ЦК ВКП (б) від 04.07.1936 р. “Про педологічні викривлення в системі наркомосів” // За комуністичне виховання дошкільника. – 1936. – № 8. – С. 3–6.
330. Праця Союзу українок громадської праці // Українська нива. – Луцьк. – 1935. – 20 січня, ч. 3–4. – С. 2.
331. Праця Союзу українок громадської праці в Луцьку // Українська нива. – Луцьк. – 1936. – 26 квітня, ч. 6. – С. 3.
332. Приложение ко всеподданнейшему отчету Волынского губернатора за 1879 г. – Житомир : Волынская губернская типография, 1880. – С. 93, 95.
333. Проганяють Українців / По Україні. Волинь // Письмо з Просвіти. – Львів. – 1922. – Ч. 33–34. – С. 271.
334. Раєвич Т. Виникнення, організація і громадсько-політична діяльність Союзу українок в 1921–1939 рр. / Т. Раєвич // Науковий вісник Волинського державного університету. Серія: Історія. – 1997. – № 2. – С. 56–61.

335. Раєвич Т. Союз українок Володимир-Волинського: минуле і сучасне /Т. Раєвич // Минуле і сучасне Волині : Олександр Цинкаловський і Волинь: матеріали ІХ наукової історично-краєзнавчої міжнародної конференції, 20-23 січня 1998 : наук. зб. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – С. 118–119.
336. Раєвич Т. І. Український жіночий рух на Волині (1921 – 1939 роки) : дис.... канд. іст. наук : 07.00.01 / Раєвич Тамара Іванівна. – Луцьк, 2006. – 228 с.
337. Раєвич Т. І. Український жіночий рух на Волині (1921 – 1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 “Історія України”/ Т. І. Раєвич. – Чернівці, 2006. – 20 с.
338. Реалізація Постанови ЦК ВКП(б) від 04.07.1936 р. “Про педологічні викривлення в системі наркомосів” // За комуністичне виховання дошкільника. – 1937.– № 7. – С.3–9.
339. Рего Г. І. Становлення і розвиток суспільного дошкільного виховання в Закарпатті (1836 – 1918 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки”/ Рего Г. І. – Івано-Франківськ, 2006.– 19 с.
340. Резолюції прийняті загальними зборами “Союзу українок” дня 23 грудня 1929 р. // Жіноча Доля. – 1930. – Ч. 6. – С. 2.
341. Резолюція ІІ Всеукраїнської конференції дошкільних робітників // За комуністичне виховання дошкільників. – 1932. – № 4. – С. 51–54.
342. Реорганизация детского сада // Волинь. – 1899. – 28 августа. – С. 2.
343. Рождественский С. В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802 – 1902 / С. В. Рождественский. – СПб, 1902. – 679 с.
344. Рождественский С. В. Очерки по истории систем народного просвещения в России в XVIII – XIX веках / С. В. Рождественский. – СПб, 1912. – Т.1. – 48 с.
345. Розыграш лотарей // Волинские губернские ведомости. – 1910. – 12 августа. –С. 1.

346. Рудницька Н. В. Становлення і розвиток системи освіти євреїв на Волині у XIX – на початку XX століття : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Рудницька Наталія Василівна. – К., 2002. – 261 с.
347. Рудницька Н. Становлення і розвиток хедерів на Волині у XIX – на початку XX століття / Н. Рудницька // Етнічна історія народів Європи. – 2002. – Вип. 12. – С.41–45.
348. Русова С. Ф. Дошкільне виховання / Софія Федорівна Русова // Світло. – 1913. – № 1. – С. 20–26.
349. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. Кн. 1 / С. Русова; упоряд.: Є.І. Коваленко, І. М. Пільгук. – К. : Либідь, 1997. – 270 с.
350. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. Кн. 2 / С. Русова; упоряд.: Є. І. Коваленко, І. М. Пільгук. – К. : Либідь, 1997. – 320 с.
351. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 рр.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея–НВ, 1998. – 278 с.
352. Савчук Б. П. Волинська “Просвіта” монографія / Борис Петрович Савчук. – Рівне : Ліста, 1996. – 278с.
353. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения : в 4 т.– СПб, 1871. – Т. 4. – 1752 с.
354. Сборник сведений по общественной благотворительности : в 7 т.– СПб, 1880–1886. – Т. 3, ч. 1 : Статистические сведения по общественному призрению в губерниях и уездах России, 1884 – 385 с.
355. Свинчук А. В. Основні напрями культурно-освітньої політики польського уряду щодо Волині в 20–30-х рр. XX ст. / А. В. Свинчук // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: історичні науки. – Луцьк, 2001. – № 5. – С. 148–152.
356. Свод законов Российской империи, дополненный по продолжениям 1906, 1908, 1909 и позднейшими узаконениями 1911 и 1912 гг. – Кн. 2, т. V–IX. – СПб, 1913. – 2756 с.

357. Седляр А. Діяльність органів міського громадського управління Волинської та Подільської губерній у сфері соціальної опіки (кінець XIX – початок XX ст.) / А. Седляр // Волинські історичні записки : збірник наук. праць / ред. Л. А. Дубровіна [та ін.]. - Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – Т. 1 . – С. 166–169.
358. Сейко Н. А. Добродійність у сфері освіти (XIX – поч. XX ст.): Київський учбовий округ : [монографія] / Наталія Андріївна Сейко; Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 447 с.
359. Сейко Н. А. Польське шкільництво на Волині–Житомирщині у XIX – першій половині XX ст. : монографія / Наталія Андріївна Сейко. – Житомир : Житомирський держ. педагогічний ун-т ім. І. Франка, 2002. – 578 с.
360. Сейко Н. Польські культурно–освітні товариства на Волині в 1916 – 1919рр. /Н. Сейко // Шлях освіти. – 1992. – № 1. – С. 52.
361. Сейко Н. А. Педагогічні та етносоціологічні засади розвитку польського шкільництва на Волині-Житомирщині у 1905-1938 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки”/ Н. А. Сейко. – К., 1999. – 16 с.
362. Секція опіки над дитиною при міському комітеті для боротьби з безробіттям в Луцьку // Українська нива. – 1931 – 28 листопада, ч. 35–36. – С. 3.
363. Сенаторка Левчанівська й міжнародні зв'язки // Нова Хата. – 1926. – Січень. – С. 3.
364. Сестри волинянки при праці // Жіноча Доля. – 1937. – Ч. 5. – С. 15.
365. Сиротский дом // Волинская жизнь (Житомир). – 1906. – 10/23 ноября, (№ 24) – С. 8.
366. Сиротский дом // Волинь. – 1898. – 10 марта; 17 марта. – С. 3.
367. Сиротский дом // Волинь. – 1899. – 1 мая. – С. 3.
368. Сиротский дом // Волинь. – 1899. – 17 октября; 11 ноября. – С. 2.

369. Система соціального виховання дітей в УРСР //Порадник по соціальному вихованню дітей / [упоряд. Ценсоцвих Наркомосвіти УРСР]. – Х.: Всеукраїнське держ. вид-во. – 1921. – 131 с.
370. Сірополко С. Завдання нової школи / С. Сірополко // Республіка. – 1919.– 25 квітня.
371. Сірополко С. Підготування культурно-освітніх діячів / С. Сірополко // Народна просвіта. Просвітницький місячник товариства “Просвіта” / під ред. О. Терлецького. – Львів, 1923. – Ч. 9. – листопад. – С. 139–140.
372. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко ; ред. Ю. Вільчинський, Л. Масенко; Український вільний ун-т, Друзі товариства ім. Григорія Ващенка. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.
373. Скакальська І. Б. Волинський період діяльності Аркадія Животка /І. Б. Скакальська // Наук. записки ТНПУ ім. В.Гнатюка / за заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2010. – Вип. 5. – С. 114–117.
374. Скипченко І. В. Діяльність Волинського товариства сприяння вихованню дітей з відділом їхнього захисту / І. В. Скипченко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2000. – Вип. 6. – С. 75–77.
375. Слободянюк Т. Б. Становлення та розвиток професійної підготовки фахівців з дошкільного виховання в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ -го століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Загальна педагогіка та історія педагогіки”/ Т. Б. Слободянюк. – К., 2000. – 20 с.
376. Словник іншомовних слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К.: Наук. думка, 2000. – 680 с.
377. Статистические сведения по общественному призрению в губерниях и уездах России. – Ч. I. – СПб., 1884. – 385 с.
378. Статистический обзор Волынской губернии за 1900 год. – Житомир, 1901. – 160 с.

379. Степанова Т. М. Еволюція змісту дошкільної освіти в другій половині ХХ століття : монографія / Тетяна Михайлівна Степанова. – К.: Слово, 2010. – 423 с.
380. Строительство сиротского дома // Волинь. – 1898. – 18 апрель. – С. 3.
381. Ступак Ф. Я. Прикази громадської опіки в Україні / Ф. Я. Ступак. – К., 2002. – С. 10–21.
382. Ступак Ф. Я. Благодійні товариства Києва (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Ф. Я. Ступак. – К., 1998. – 208 с.
383. Ступак Ф. Я. До історії участі жінок у благодійності / Ф. Я. Ступак // Жінка і демократія : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – К., 1995. – С. 150–154.
384. Сухенко Є. К. Підготовка вихованців дитячих садків до шкільного навчання / Є. К. Сухенко // Деякі питання дошкільної педагогіки. Наукові записки. Т. VIII / Ред. колегія С. Х. Чавдаров, Є. К. Сухенко, С. М. Кестель. – К.: Рад. школа, 1958. – 120 с.
385. Сухенько Є. З історії розвитку дошкільної педагогіки / Є. Сухенько // Дошкільне виховання. – 1957. – № 1. – С. 33–39.
386. Сухенько Є. Перші кроки становлення і розвитку дошкільного виховання в УРСР / Є. Сухенько, О. Дзевєрін // Дошкільне виховання. – 1957. – № 9. – С. 10–17.
387. Тимошенко В. І. З історії “Просвіти” на Волині в 1917 – 1922 рр. / В. І. Тимошенко // Українська національна ідея: історія і сучасність: наук. зб.: матер. Всеукр. наук.–краєзн. конф. в Житомирі. 25-27 червня 1997 р. – Житомир : Журфонд, 1997. – С. 20–21.
388. Ткачук А. П. Освітня політика царського уряду на Україні та її реалізація на Волині (ХІХ – початок ХХ ст.) / А. П. Ткачук // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини : зб. наук. пр. / за ред. В. О. Єршова. – Житомир : Волинь, 1999. – Ч. 2. – С. 418–425.

389. Угода НКО з Укрколгоспцентром по розгортанню мережі дошкільних установ на 1932 рік в колгоспах // За комуністичне виховання дошкільників. –1932. – № 4. – С. 50.
390. Українські діти на дитячій забаві у рідній хаті // Українська нива. – Луцьк. – 1936. – 16 лютого, ч. 6. – С. 3.
391. Улюкаєва И. Г. Становление и развитие дошкольного педагогического образования в Украине (1905 – 1941): автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук: спец. 13.00.01 “Теория и история педагогики” / И. Г. Улюкаева. –К., 1983.– 18 с.
392. Улюкаєва І. 20-ті роки: сміливий пошук / І. Улюкаєва // Дошкільне виховання. – 1994. – № 3.– С. 6–7.
393. Улюкаєва І. Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні: навч. посібник / І. Г. Улюкаєва; Бердянський держ. педагогічний ун-т. – Бердянськ, 2007. – 172 с.
394. Улюкаєва І. Г. Нариси з історії суспільного дошкільного виховання в Україні : навч. посіб. / Ірина Георгіївна Улюкаєва. – Бердянськ, 2006. – 148 с.
395. Улюкаєва І. Педагогічна освіта у 30-ті роки / І. Улюкаєва // Дошкільне виховання. – 1994. – № 10. – С. 9–10.
396. Улюкаєва І. Початок відродження : суспільне дошкільне виховання і підготовка педагогічних кадрів у роки УНР (1917 – 1919 рр.) /І. Улюкаєва // Дошкільне виховання. – 1994. – № 1. – С. 12–13.
397. Улюкаєва І. Суспільне дошкільне виховання на Україні (початок ХХ ст.) / І. Улюкаєва // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 4. – С. 162–169.
398. Устав Волынского общества содействия воспитанию детей с отделом защиты их. – Житомир. – Типография Городинской и Даенмана, 1900. – 24 с.
399. Филимонова Т. Дитячі майданчики в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / Т. Филимонова // Дошкільне виховання. – 2001. – № 1. – С. 7–9.

400. Финкельштейн М. Педагогическая комиссия при Киевском обществе народных детских садов / М. Финкельштейн // Дошкольное воспитание. – 1912. – № 1. – С. 35–46.
401. Хроника // Вестник воспитания. Научно-популярный журнал для родителей и воспитателей / под ред. Е. Р. Покровской. – 1890. – Т. 4, кн. 7, 8. – С. 172.
402. Хроника. Детский сад в деревне // Дошкольное воспитание. – 1913. – № 5. – С. 309.
403. Чарнолуский В. К. Съезды по народному образованию: сборник постановлений и резолюций всероссийских и обласных съездов по вопросам народного образования (школьного, внешкольного и дошкольного) с подробным сводным алфавитным указателем содержания (Включены постановления 62 съезда) / составил В. К. Чарнолуский. – Петроград: Изд. журнала “Вестник Народного Образования” (Тип. Б. М. Вольфа), 1915. – 345 с.
404. Чехов Н. В. Увеличение казенных ассигновок на дошкольное воспитание в России / Н. В. Чехов // Дошкольное воспитание. – 1912. – № 1. – С. 13–18.
405. Чмелева Е. Дошкольное образование в России (конец XIX – начало XX вв.) / Е. Чмелева // Педагогика. – 2002. – № 3. – С. 78–82.
406. Чувашев И. В. Очерки по истории дошкольного воспитания в России (до Великой октябрьской социалистической революции) / Илья Васильевич Чувашев. – М., 1955. – 370 с.
407. Чувашев І. В. Сторіччя дитячих садків / І. В. Чувашев // За комуністичне виховання дошкільника. – 1938. – № 5. – С. 20–25.
408. Шандра В. Через труднощі та перешкоди. З історії розвитку дошкільних закладів на Україні у дореволюційний час / В. Шандра // Дошкільне виховання. – 1987. – № 7. – С. 8.
409. Энциклопедический словарь / упор. Ф. Брокгаузг, И. Бфронь. – СПб., 1902. – Т. XXXV. – С. 435.

410. Яновская Э. В. Воспитательные средства детского сада / Э. В. Яновская // Дошкольное воспитание. – 1911. – № 8. – С. 597–606.
411. Яновська Е. Про дошкільне виховання. Лист 1 / Е. Яновська // Радянська освіта. – 1925. – № 6–7. – С. 26–28.
412. Adamek I. Teoria i praktyka przygotowania dzieci do szkoły w warunkach rozwoju polskiego przedszkola (druga połowa XIX wieku – 1918 rok) – Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej. – Kraków, 2000. – 381 s.
413. Bubin A. A. The traditions of the technical education of the preschool teachers of preschool institutions in Volyn in the second half of XIX – the first half of XX centuries / A. Bubin // European Journal of Education and Applied Psychology. – 2015. – № 3. – P.15–18.
414. Felińska E. Pamiętniki z życia / E. Felińska. – T. 1–2. – Wilno, 1859. – S. 17, 155.
415. Oświata i wychowanie. – Warszawa, 1930. – s. 622.
416. Polski Słownik Biograficzny. – T. VI. – Kraków. 1948.– S. 407–408.
417. Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 1929. – 491 s.
418. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 kwietnia 1927 r. o nadzorze i kontroli nad działalnością instytucji opiekuńczych // Dz. U. R. P. – 1927. – 30 kwietnia. – № 40. – 482 s.
419. Ustawa z dnia 11 Marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa // Dz. U. R. P – Warszawa, 1932. – U. R. P Na 387, póź. 389 – S. 639–645.
420. Weryho M. Wskazówki dla osób zakładających prowadzących ochrony / M. Weryho. – Warszawa, 1921.
421. Wielka encyklopedia Powzechna i lustrowana. – T. XXI. – Warszawa, 1888. – S. 182–184.

Статут Волинського товариства сприяння вихованню дітей
із відділом їхнього захисту (уривок)

На подлинномъ написано:

„Утверждаю“

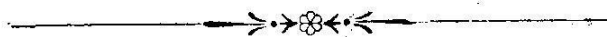
За Министра Внутреннихъ Дѣлъ,
Товарищъ Министра, Сенаторъ *И. Дурново.*

1-го Юни 1900-года

Върно: За Директора *Бахтеяровъ*

УСТАВЪ

волинскаго общества содѣйствія воспитанію дѣтей съ отдѣломъ защиты ихъ

I.

Ц ѣ л ь О б щ е с т в а

§ 1.

Общество имѣетъ цѣлью:

а) разрабатывать вопросы, относящіеся къ физическому и духовному воспитанію и образованію дѣтей, въ видахъ установленія правильнаго взгляда родителей и воспитателей на этотъ предметъ;

б) практически содѣйствовать физическому и духовному развитію дѣтей обоого пола;

— 2 —

в) защиту дѣтей и заботу о брошенных и безпризорныхъ дѣтяхъ.

§ 2.

Для достиженія означенныхъ цѣлей обществу предоставляется:

а) устраивать публичныя чтенія, издавать сочиненія, относящіяся къ задачамъ общества;

б) устраивать — какъ закрытыя, такъ и открытыя помѣщенія (арены, сады, катки и проч.), для занятія играми и разнообразными физическими упражненіями и руководить таковыми;

в) устраивать и содѣйствовать организаціи прогулокъ для дѣтей и экскурсій, какъ загородныхъ, такъ и болѣе отдаленныхъ;

г) устраивать школы, дѣтскіе сады, повторительные курсы, воскресныя школы и другія учрежденія, соотвѣтствующія задачамъ общества;

д) устраивать разнаго рода заведенія для безпризорныхъ дѣтей: дѣтскія ясли, пріюты, учебныя и ремесленныя заведенія и проч.;

е) открывать съ надлежащаго разрѣшенія свои отдѣлы въ разныхъ мѣстахъ Волынской губерніи.

Примѣчаніе 1. На открытіе каждаго изъ названныхъ въ семъ § учреждений требуется особое разрѣшеніе подлежащей власти.

Примѣчаніе 2. Устройство публичныхъ чтеній, лекцій, концертовъ и т. п. допускается съ соблюденіемъ особыхъ устанавливаемыхъ Министерствомъ Внутреннихъ Дѣлъ правилъ.

Доповідь А. Животка на засіданні Ради кременецької "Просвіти"
про організацію дошкільного виховання в Кременці та повіті (1921 р.)

до Ради мѣс. "Просвіти" Кременця
наробити. —

Членамъ мѣс. "Просвіти"
Архандію Ошадню.

Доклад
в сорок аршин по дошкільному вихованню
у м. Кременця і повіті.

Питанням дошк. і дошк. виховання серед
Українського Народу лише в останні
роки почало виходити до практичного
життя, і його виконанням то скоряться
ми, до чого ми змусили навіть видає-
рковий ентузіазм. Сами діти
Українського Народу вступили в освіту.
І діти дошкільного виховання на шкіль-
ній території. На даний час і ще ця ситуація
недоцільної гри. Нахальство в
своїй боротьбі за свою власність і
в широкій колах промагати ба-
ти. Виходячи того українсько і інші
новачи на які наша мала група.

Тоді коли в нас. Експерт дошкільного виховання
розроблюється правові дошкільного і дошкіль-
ного і поширення, серед укр. народу
наш дошкільний дошкільний. Наш
дошкільний на наш дошкільний і на рі-
зноманітний і лише подіями шкільним
української і дошкільного починає.

інформативні і соціальні в цілому.
 Діючи всі дії і акції єдиної
 цілі, на основі української
 громадської організації
 "Молодість України", а також
 інших організацій і громадських
 організацій на основі своїх
 принципів і цінностей.
 Соціально в молодіжній організації і
 інших організаціях.

Крім того, це організація, яка
 працює в Україні. Організація
 має величезну кількість роботи
 і велику кількість і велику кількість.
 Крім того, організація має велику
 кількість роботи і велику кількість.
 Крім того, організація має велику
 кількість роботи і велику кількість.
 Крім того, організація має велику
 кількість роботи і велику кількість.

Він же, розглядаючи і організувати
 організації в українській організації, провів
 роботу на проєкті, який ~~має~~ 2 1/2
 місяці і провів велику кількість
 роботи. Крім того, організація
 має велику кількість роботи і велику
 кількість роботи і велику кількість.
 Крім того, організація має велику
 кількість роботи і велику кількість.
 Крім того, організація має велику
 кількість роботи і велику кількість.
 Крім того, організація має велику
 кількість роботи і велику кількість.
 Крім того, організація має велику
 кількість роботи і велику кількість.
 Крім того, організація має велику
 кількість роботи і велику кількість.

Збірка забав для дітей А.Животка "Будемо бавитися" (1926 р.)

Арх. Животко 99

ДѢТОЧА БИБЛІОТЕКА „ПЧОЛКА“ Ч. 18.

АРХ. ЖИВОТКО

БУДЕМО БАВИТИСЯ

(ЗБІРКА ЗАБАВ ДЛЯ ДІТЕЙ)

УЖГОРОД

ДРУКАРНЯ АКЦІЙНОГО Т-ВА „УНІО“ В УЖГОРОДѢ.

1 9 2 6.

ЗМІСТ:

	Ст.		Ст.
Забава и дѣти	3	5. Ворота	19
Кому вести перед?	6	6. Ворон	19
<i>I. Забавы зо спѣвами:</i>		7. Горщик	20
1. Веснянка	7	8. Вояк та овця	21
2. Мак	8	9. Гусак и вовк	23
3. Подоляночка	9	10. Фарбы	23
4. Циган	9	11. Птахы	24
5. Италианка	10	12. Млын	24
6. Мати Олена	10	13. Вуж	25
7. Забѣнка	11	14. Ходи за мною	25
8. Два когуты	11	15. Егѣдай	25
9. Иду на Сѣч	12	16. Дѣд Панас	26
10. Зелѣный ключ	12	17. Слѣпа бабка	26
11. Танць	13	18. Клубок	27
12. Лис	13	19. Де ты?	27
13. Журавель	14	20. У класы	27
<i>II. Забавы рухливѣ без спѣву:</i>		<i>III. Забавы спокойнѣ:</i>	
1. Гуси та вовк (пер- шый варіант)	15	1. Не смѣяться	30
2. Гуси та вовк (II. ва- ріант)	16	2. Телефон	30
3. Квач	18	3. Добрый сусѣд	31
4. Золотѣ ворота	18	4. Пташки	31
		<i>IV. Инсценизаціѣ:</i>	
		1. Снѣгова баба	32
		2. Рѣпка	34

**Члени Союзу жінок-українок громадської праці у м. Луцьку
разом з групою бідних дітей, якими опікувалося товариство (1935 р.)**

[79, арк. 3]

**Різдв'яна ялина, організована
Союзом жінок-українок громадської праці у м. Луцьку (1935 р.)**

Учасники дитячої забави на чолі з Ю. Юзевською та президією Союзу:

В. Масловою, З. Певною, О. Ковалевською

[331, арк. 2]

**Заклади опіки для дітей дошкільного віку на території
Волинського воєводства (1927 р.)**

Назва заклад	Населений пункт	Установа, яка утримувала заклад
1	2	3
Луцький повіт		
Охоронка для дітей обох статей	Луцьк	сеймик повітовий
Охоронка для дітей обох статей	Жидичин	сеймик повітовий
Охоронка для сиріт	Рожище	товариство опіки над єврейськими дітьми
Ковельський повіт		
Охоронка для дівчат	Ковель	магістрат
Охоронка для немовлят	Ковель	магістрат
Охоронка для дітей обох статей	Ковель	сеймик повітовий
Охоронка для дівчат	Маціїв	сеймик повітовий
Охоронка для дітей хворих на трахому	Бруховичі	сеймик повітовий
Охоронка для єврейських дітей	Ковель	магістрат
Володимирський повіт		
Охоронка для дітей обох статей	Устилуг	сеймик повітовий
Охоронка для дітей обох статей	Володимир	магістрат
Охоронка для єврейських дітей	Володимир	товариство опіки над єврейськими сиротами
Дубенський повіт		
Охоронка ім. Пілсуцького для дівчат	Дубно	сеймик повітовий
Охоронка для дівчат	Берестечко	сеймик повітовий
Охоронка для хлопців	Олика	сеймик повітовий

Продовження додатка Ж

1	2	3
Охоронка для православних дітей	Козацькі могили	православний монастир
Охоронка для єврейських дітей	Дубно	товариство опіки над єврейськими сиротами
Рівненський повіт		
Охоронка для немовлят	Рівне	магістрат
Охоронка для дітей обох статей	Городок	сеймик повітовий
Охоронка для єврейських дітей	Рівне	товариство опіки над єврейськими дітьми
Охоронка для єврейських сиріт	Корець	товариство опіки над єврейськими дітьми
Охоронка для православних сиріт	Корець	православний монастир
Кременецький повіт		
Охоронка для дітей	Кременець	сеймик повітовий
Охоронка для немовлят	Кременець	товариство доброчинності
Охоронка для дітей	Вишневець	сеймик повітовий
Охоронка для єврейських дітей	Кременець	товариство опіки над єврейськими сиротами
Здолбунівський повіт		
Охоронка для дітей	Остріг	сеймик повітовий
Охоронка для єврейських сиріт	Остріг	товариство опіки над єврейськими сиротами
Горохівський повіт		
Охоронка для дітей	Охлопів	опікунська рада Горохівського повіту

Розпорядок закладу для немовлят "Ясла" в Ковелі (1928 р.)

R E G U L A M I N.

-.-.-.-.-

dla Zakładu dla niemowląt "Złobek" w K o w e l u. -

zatwierdzony uchw. Mag. z d. 30/VI-28r. A 787.

- §.1 Zakład dla niemowląt w domu "Złobek" jest zakładem samodzielnym i przeznaczony dla 25 dzieci obu płci. -
- §.2 Zakład udziela dzieciom całonocnej opieki /pożywienia, odzieży, ubioru/ wychowania i pomocy lekarskiej. -
- §.2 Zakład posiada personel : kierowniczkę, pielęgniarkę i odpowiednią służbę. Statut ten może być przez Magistrat zmieniony w zależności od ilości dzieci w "Złobku". -
- §.3 Kierowniczka "Złobka" kieruje całą gospodarką zakładu i dysponuje funduszami asygnowanymi przez Magistrat. Ma nadzór nad warunkami wychowania dzieci i nadzór nad wykonywaniem obowiązków przez podległy personel. -
- §.4 Na obowiązku pielęgniarki leży pilnowanie porządku, czystości w lokalu zakładu, bezpośredni nadzór nad osobistą higieną dzieci i służby, oraz wykonywanie zleceń pod tym względem lekarza zakładowego i wogóle zarządów kierowniczkę. -
- §.5 Personel gospodarczy, kucharka, praczka, niemi i stróż pełnią swoje obowiązki w/g wskazówek Kierowniczki Zakładu, lub upoważnionej przez nią pielęgniarki. Dla pielęgnowania dzieci w porse nocnej ustali kierowniczka dyżury nianiań, a w razie potrzeby i innego personelu. -
- §.6 Cały personel zakładu jest obowiązany stosować się do zleceń udzielanych przez kierowniczkę zakładu. -
- §.7 Lekarz Zakładowy zwiedza zakład w miarę potrzeby i nie mniej 2 razy na tydzień. Do jego obowiązków należy nadzór nad higieną osobistą dzieci i personelu, oraz udzielanie dzieciom pomocy lekarskiej jak również nad warunkami higienicznymi /sanit-hygieniczn./ budynków, dziedzińca i pomieszczeń. Lekarz Zakładowy w sprawach zakładu bierze udział w posiedzeniach Magistratu z głosem decydującym. -

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ
у місті, вул. Ватерпонт 27
1000 0.25.27

-2-

- §.8 Do Żłobka przyjmowanie się dzieci w wieku do lat 3 na podstawie decyzji Magistratu.-
- W wypadkach podrzucenia dziecka może Zarząd Żłobka przyjąć dziecko bez uprzedniej decyzji Magistratu, lecz winien donieść Magistratowi w przeciągu 24 godzin. Na przyjęte dziecko sporządza się kartę rejestracyjną.-
- §.9 Ze Żłobka dzieci mogą ^{być} usuwane, przenoszone i zamieniane wyłącznie na podstawie decyzji Magistratu. Wrazie przeniesienia dziecka do innego zakładu, przesyła się na niego za pośrednictwem Magistratu wszystkie dokumenty dla zabezpieczenia ciągłości wychowania.
- §.10 Kierowniczka może przedstawić Magistratowi kandydatów na wakuujące посады, jak również przedstawiać do zwolnienia nieodpowiednie osoby, z pośród personelu, jednak przyjęcie, lub zwolnienie ostateczne rozstrzyga Magistrat. Kierowniczka może odnośny personel zawiesić w czynnościach, jednakże rozwiązanie stosunku służbowego rozstrzyga Magistrat.-
- §.11 Porządek dnia w "Żłobku" jest następujący:
Wstawanie służby.....	godz. 5.30
Budzenie dzieci	" 6
Karmienie niemowląt.....	" 6.30
Pacierz, śniadanie dla starszych dzieci....	" 7
Śniadanie dla służby.....	" 8-8.30
Bawienie się dzieci p/g własnych pomysłów pod nadzorem pielęgniarki.....	" 7.30-10
Drugie śniadanie dla starszych dzieci.....	" 10
Pogadanki relig. etyczne-słk. odpowiednie wiekowi dziecka.....	" 10.30- 11.30
Zabawy ruchowe.....	" 11.30-12.30
Karmienie niemowląt.....	" 12.
Wyposzynek.....	" 12.30-13
Obiad dla starszych dzieci.....	" 13
Obiad dla służby.....	" 13.30-14
Karmienie niemowląt.....	" 15
Pogadanki przeplatane zabawami dla uniknięcia prędko występującego zmęczenia u dzieci	"

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
м. Луцьк, вул. Петерсена
тел. 4-75-47

-4-

зbadanie lek.

- .20 O rozwoju fizycznym i umysłowym dzieci mają być udzielane po-
wiedzenia rodzicom ewent. opiekunom przynajmniej 2 razy na rok a
wrazie ciężkiej choroby lub śmierci - niezwłocznie.
- .21 Rodzice lub opiekunowie mogą odwiedzać swe dzieci w
i święta środy od godz. 15 do 17 ej. w pokoju wskazano-
Kierowniczkę.-
- .22 Zakład może utrzymywać kontakt z wychowawcami, które opuściły Za-
kład.
- .23 Zakład prowadzi pod kontrolą Magistratu odpowiednie księgi, karty
rejestracyjne, oraz dostarcza sprawozdania i wykazy okresowe w
terminach przepisowych.
Zakład posiada wagę do ważenia dzieci i miarę do mierzenia ciała.
- .24 Za stosowanie względem wychowanków kar określonych będą represji
polegających na pozbawieniu przepisanego posiłku, snu, dobrego po-
wietrza, światła i ciepła, oraz za przekroczenie niniejszego re-
gulaminu Kier. Zakł. na podległy personel może nałożyć karę w
zależności od winy, a mianowicie: udzielić upomnienia, nagany, lub
wystąpić do Magistratu o rozwiązanie stosunku służbowego.
- .25 Te same kary stosuje Magistrat względem Kierowniczkę wrazie prze-
kroczeń zaznaczonych w .24
- .26 Niniejszy rozporządzenie
"Zobak" .-

Розпорядок закладу для немовлят “Ясла” в Ковелі (1928 р.)***§ 1**

Заклад для немовлят в Ковелі “Ясла” – закритого типу, призначений для 25 дітей обох статей.

§ 2

Заклад надає дітям повну опіку (харчування, одяг, взуття), виховання і медичну допомогу.

Персонал закладу: керівник, медсестра, технічні працівники. Штат може бути змінений магістратом залежно від кількості осіб в “Яслах”.

§ 3

Керівник “Ясел” розпоряджається господарством закладу і коштами, асигнованими магістратом. Здійснює контроль за вихованням дітей, нагляд за виконанням обов’язків персоналом.

§4

Обов’язок медсестри – контроль за порядком, чистотою в приміщенні закладу, безпосередній нагляд за дотриманням правил особистої гігієни дітьми, працівниками й виконання доручень лікаря закладу та розпорядження керівника.

§ 5

Технічний персонал: кухар, прала, няні, сторож виконують свої функції під керівництвом очільника закладу або медсестри. Для догляду за дітьми вночі керівник призначає чергувати нянь, а – в разі потреби – інший персонал.

§6

Увесь персонал зобов’язаний виконувати доручення керівника закладу.

* Переклад із оригіналу польською мовою автора дисертації.

§ 7

Лікар закладу відвідує заклад у разі необхідності, але не менше двох разів на тиждень. Обов'язки лікаря: контроль за дотриманням правил особистої гігієни дітьми і персоналом, надання дітям медичної допомоги, контроль за гігієнічними умовами (стан будинку, ділянки). Лікар закладу бере участь в засіданнях магістрату з правом голосу.

§ 8

У “Ясла” приймають дітей віком до трьох років на підставі рішення магістрату.

У випадках підкидання дитини адміністрація “Ясел” може прийняти дитину без рішення магістрату, проте повинна про це повідомити магістрат протягом 24 годин. На дитину складається карта реєстрації.

§ 9

Із “Ясел” діти можуть бути переведені або виключені згідно рішення магістрату. У разі переведення дитини до іншого закладу, за посередництвом магістрату, надсилаються супровідні документи для забезпечення безперервності її виховання.

§ 10

Керівник може запропонувати магістрату кандидатів на вакантну посаду, а також звільнити особу, яка не відповідає займаній посаді, однак остаточне рішення про прийняття або звільнення персоналу приймає магістрат. Керівник має право призупинити виконання функцій персоналу, проте розв'язання службових проблем здійснює магістрат.

§ 11

Режим дня в “Яслах”:

– підйом персоналу	5.30
– пробудження дітей	6.00
– годування немовлят	6.30
– сніданок для старших дітей	7.00

Продовження додатка 3

– сніданок для служби	8.00 – 8.30
– ігри дітей (за власним бажанням) під наглядом медсестри	7.30 – 10.00
– другий сніданок для старших дітей	10.00
– релігійні та етично-суспільні бесіди, відповідно до віку дітей	10.30 – 11.30
– рухливі забави	11.30 – 12.30
– годування немовлят	12.00
– відпочинок	12.30 – 13.00
– обід для старших дітей	13.00
– обід для персоналу	13.30 – 14.00
– годування немовлят	15.00
– бесіди, поєднані з забавами, з метою запобігання втомі в дітей, відпочинок	14.00 – 15.00
– підвечірок для старших дітей	16.00
– ігри, співи	16.30 – 17.30
– відпочинок	17.30 – 18.00
– вечеря для старших дітей	18.00
– вечеря для персоналу	19.30 – 20.00
– вкладання дітей до сну	19.00 – 19.30

§ 12

Постіль провітрюється часто, літом у спальні вікна мають бути відчинені цілий день, а взимку провітрювання здійснюється під час прибирання й перед сном.

§ 13

Діти щодня купаються, постіль і пелюшки повинні бути чисті та сухі. Старших дітей привчають мити руки перед харчуванням і сном.

§ 14

Їжа має бути різноманітна, готуватися в належних умовах. Для старших дітей передбачено п'ятиразове харчування.

§ 15

Керівник закладу сприяє вихованню в дітей слухняності та естетичного смаку.

§ 16

У всіх приміщеннях закладу, а також на ділянці повинна бути абсолютна чистота.

§ 17

Пральня повинна працювати з 7.00 до 18.30 з перервами на сніданок та обід.

До пральні має право заходити тільки службовий персонал у справах, заходити чужим особам заборонено. У кухні, за винятком сніданку, обіду й вечері, ніхто з персоналу не повинен затримуватися. О 20.20 кухня зачиняється.

§ 18

На кухні, пральні та в коморі має бути порядок. Продукти харчування й матеріали повинні бути складені так, щоб одразу можна було встановити, скільки та які товари є в закладі.

§ 19

Персонал і служба закладу повинні дотримуватися чистоти. Один раз на півроку персонал підлягає огляду лікаря закладу чи приватного. Новий персонал не може бути прийнятий без попереднього огляду лікаря.

§ 20

Про фізичний і розумовий розвиток дитини повинні повідомлятися батьки та можливі опікуни хоча б двічі на рік, а в разі тяжкої хвороби чи смерті – негайно.

§ 21

Батьки або опікуни можуть відвідувати своїх дітей в неділю та середу з 15 до 17 години в кімнаті, вказаній керівником.

Продовження додатка 3

§ 22

Заклад може підтримувати контакт з вихованцями-випускниками.

§ 23

Заклад контролюється магістратом. У закладі ведуться відповідні книги, реєстраційні карти. Періодично у визначений термін керівник закладу подає звіти й відомості до магістрату. У закладі є ваги для зважування дітей та метр для вимірювання зросту.

§ 24

За невиконання цього статуту до вихованців застосовуються такі покарання: позбавлення належного харчування, сну, доброго повітря, світла, тепла. Керівник закладу може використовувати покарання до підлеглого персоналу залежно від провини, а саме: зауваження, догану або звернення до магістрату про розірвання службових відносин.

§ 25

Ті ж покарання магістрат використовує щодо керівника в разі недотримання пунктів, зазначених у § 24.

§ 26

Цей статут необхідно вивісити на видному місці в закладі.

Мер міста Ковеля

[72, арк. 51–54]

Розпорядок охоронки для дівчат у Ковелі (1928 р.)

Витяг з регуляції роботи заступничих жмені магистрат
з 30/IV-28 у ч. 1/28

118

Охоронка для дівчат в Ковелі

- § 1. Охоронка для дівчат в Ковелі є закладом закритим і призначеним для 60 дівчаток.
Заклад мав би діяти на користь освіти, поживлення, одягу, і обшару/ науки, виховання і допомоги лікарської.
- § 2. До охоронки повинні ввійти: керівниця, охоронка, наuczycielka і відповідна служба. Така команда може бути змінена через Магістрат в залежності від фактичної пенсії в Закладі.
- § 3. Керівниця охоронки керує цією господаркою закладу і диспонує фондами, асигнованими через Магістрат, має надзор над усім озброєнням наuczycielki і виховання, надзор над виконанням обов'язків через підлеглий персонал.
~~Справах державних Закладу керівниця повинна бути в повній залежності від Магістрату з усіма питаннями, що стосуються.~~
- § 4. До обов'язків охоронки належить безпосередній надзор над особистою гігієною дітей і служби, а також виконання всіх, з тим зв'язаних, лікарських заходів і всіх інших заходів керівниці.
- § 5. Наuczycielka надає науки дітям, учасницям до шкіл, а також дітям в віці передшкільному, керуючи всім вказівками закладу.
- § 6. Персонал господарчий: кухарка, прачка і слуга повинні своїми діями в/г вказівок керівниці і Закладу або уповноваженої через неї охоронки.
- § 7. Усі персонал закладу повинні стосуватися до всіх, наданих їм, вказівок керівниці охоронки.
- § 8. Лікар закладу повинен знати заклад в міру потреби і не менше 2 рази на тиждень. До його обов'язків належить надзор над гігієною особистою дітей і персоналу, а також над умовами санітарно-гігієнічними, будинку, їдальні і помешкань. Лікар закладу в справах, що

- 3 -

49

Obiad, Dzieci idą do szkoły na drugą zmianę . . . 12.30.-13.
 Czas wolny "13 - 14.
 Przygotowanie lekcji "14 - 18.
Kolacja
 Rozrywki towarzyskie "18.30-19.30.
 Rekreacja, pacierz, mycie, Młodsze dzieci idą spać;
 starsze uczą się lekcji, lub czytają. "19.30.-21.
 Spoczynek " 21.-

§ 15.

Rozkład dnia w niedziele i dni świąteczne:
 Wstawanie, sprzątanie, mycie, czesanie i ubieranie się " 6.30-7.50.
 Pacierz " 7.50.8.-
 Śniadanie 8.- 8.15.
 W kościele 8.30.-10.
 Przygotowanie lekcji 10 - 13.
 Obiad 13 - 14
 Grae, zabawy gry, czytanie 14 - 17.30
 Kolacja 17.30.-18.
 Czas wolny 18.-19.30.
 Pacierz, śnienie, różek, mycie 19.30-20.
 Spoczynek 20.

§ 16.

Rozkład dnia w wakacje letnie jest następujący:
 Wstawanie 6.30.
 Do południa dzieci przedszkolne mają pogadanki i zabawy, a dzieci, które mają nieprzebrane przedmioty uczą się lekcji w przeciągu 2 godzin, potem zajmują się w ogrodzie.
 Po obiedzie rekreacja, bielizna, roboty ręczne i czytanie przy robotach 14-16.
 Uczucie z przedmiotów niedostatecznie prze-
 swajonych i czytanie 16-17
 Roboty w ogrodzie. 17-18.
 Kolacja 18-18.30.
 Czas wolny 18.30-20.
 Spoczynek 20.

§ 17.

Podczas wietrznej pogody, w sypialni latem mają przez cały dzień okna otwarte i są zamknięte, w porze zimowej wietrzą się przy

Продовження додатка К

- 4 -

sprzątaniu i przed snem.

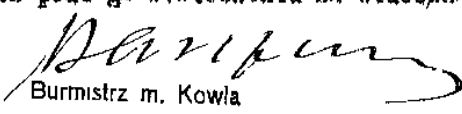
- § 18. Dzieci oddziel myją górą połowę ciała, myją ręce mydłem i proszkiem 1, co 2 tygodnie kąpiel, latem oddziel kąpiel rano Ręce myją przed jedzeniem i myją się przed snem.
- § 19. W szpitalu powinna być ciżba. Młodsze dzieci śpią 11 godz., starsze 9-10 godz.
- § 20. Pokarmy mają być urozmaicone, sporządzane czysto. Dzieci młodsze dostają pożywienie 5 razy dziennie.
- § 21. Wszystkie dzieci w wieku szkolnym uczęszczają do szkół powszechnych. Wyjątkowo uzdolnione dzieci mogą być przeznaczane do szkół w szkołach średnich. Ponadto pomoc nauczycielską mają w Zakładzie Korzystają z biblioteki szkolnej.
- § 22. Kierownictwo zakładu wzbudza w dzieciach zamiłowanie do pracy, poczucie akuratu w wypełnianiu swych obowiązków, a również smak estetyczny. Dzieci muszą się zajmować rysowaniem, haftami, wycinankami, aplikacjami, śpiewem, od czasu do czasu należą do przedstawiania amatorskie. Pożądanym jest by dzieci należały do jakiegokolwiek organizm sportow.
- Przy zakładzie urządził się warsztat pracy przy którym dzieci uczyć się będą zamierzania do pracy.
- § 23. We wszystkich pomieszczeniach zakładu, jak również na dziedzi musi być zachowana absolutna czystość.
- § 24. Kuchnię i pralnię należy utrzymywać w onkownym porządku, a jeo osobom, które tam nie pracują wejścia do nich w sprawach służbowych. Spiżarnia ma być utrzymywana w takim porządku, b każdej chwili można było ustalić ile i jakich artykułów żywności materjałów posiada Zakład.
25. Personel i służba zakładu powinni utrzymywać się czysto. On roku personel podlega badaniu przez lekarza zakładu, lub prywatnie personel może być przyjęty bez poprzedniego zbadania przez lekarza.

**ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ**
м. Луцьк, вул. Ветеранів, 91
т. 4-25-33

- 5 -

50

26. Schronisko posiada swoją apteczkę, oraz wagę do ważenia dzieci i miarę mierzenia dzieci.
27. O rozwoju fizycznym i umysłowym dziecka mają być powiadamiani rodzice, ewent. opiekunowie, przynajmniej 2 razy na rok, a w razie ciężkiej choroby lub śmierci niezwłocznie.
28. Rodzice, lub opiekunowie mogą odwiedzać swoje dzieci dwa razy na m-c. Miejsce i godziny widzenia się ustala Kierowniczka Zakładu.
29. Zakład utrzymuje nieprzerwalnie kontakt z wychowawcami, opuszczającymi Zakład.
30. Zakład prowadzi pod kontrolą Magistratu odpowiednie księgi, karty rejestracyjne, oraz dostarcza sprawozdania i wykazy okresowe w przepisanych terminach.
31. Na wypadek przekroczenia regulaminu przez pracowników Zakładu Kierowniczka nałożyła może karę w zależności od winy, a mianowicie udzielić upomnienia, nagany, lub wystąpić do Magistratu o rozwiązanie stosunku służbowego.
32. W razie przekroczenia regulaminu przez kierowniczkę Zakładu, może Magistrat udzielić upomnienia, nagany, lub rozwiązać stosunek służbowy bez odszkodowania, lub z pewnem odszkodowaniem.
33. Niniejszy regulamin podlega wstawieniu na widocznym miejscu.

 Burmistrz m. Kowlia

 ДЕГНАВНИЙ АРХІВ
 ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
 11 липня 1921 року

Розпорядок охоронки для дівчат у Ковелі (1928 р.) ***§ 1**

Охоронка для дівчат у Ковелі є закритим закладом і призначена для 50 дівчаток.

Заклад надає дітям повну опіку (харчування, одяг, взуття), навчання, виховання та медичну допомогу.

§ 2

Персонал охоронки: керівник, вихователь, учитель, господарський персонал. Залежно від кількості вихованок кошторис закладу може бути зменшений магістратом.

§ 3

Керівник охоронки керує господарством закладу, розпоряджається коштами та асигнуваннями магістрату, стежить за виконанням обов'язків підлеглими.

§ 4

Обов'язки вихователя – стежити за дотриманням особистої гігієни дітьми та персоналом закладу, контролювати виконання доручень лікаря закладу та наказів керівника.

§ 5

Учитель навчає дітей дошкільного та шкільного віку, виконуючи вказівки керівника закладу.

§ 6

Господарський персонал: кухар, прачка, сторож – виконують свої функції, за вказівками керівника закладу або ним уповноваженого вихователя.

* Переклад із оригіналу польською мовою автора дисертації.

Продовження додатка К

§ 7

Увесь персонал закладу зобов'язаний виконувати доручення керівника охоронки.

§ 8

Лікар відвідує заклад залежно від необхідності, але не менше двох разів на тиждень. Його обов'язки: стежити за особистою гігієною дітей та персоналу, за санітарно-гігієнічними умовами приміщення, ділянки. Лікар має право брати участь у засіданнях магістрату з правом голосу стосовно справ закладу.

§ 9

До охоронки приймаються діти з трьох років на підставі рішення магістрату. Якщо до закладу підкидають дитину, то адміністрація охоронки може прийняти її без попереднього рішення магістрату, але зобов'язана повідомити про це його впродовж 24 годин. На прийняту дитину заводиться реєстраційна картка.

§ 10

Із охоронки діти можуть бути переведені, замінені, виключені на підставі рішення магістрату.

У разі переведення дитини до іншого закладу за посередництвом магістрату пересилаються всі документи на дитину для безперервності виховання й навчання.

§ 11

Керівник зобов'язаний залучати дітей до співпраці задля підтримання порядку в закладі, обробітку городу. Він доручає дітям по черзі виконувати необхідну роботу.

§ 12

За проступки дітей слід карати зауваженням, доганою, позбавленням дозволу покинути заклад у святкові дні, виключенням із закладу.

§ 13

Керівник може подати магістрату кандидатів на вакантні посади працівників, представляти до звільнення із посад осіб, які не виконують своїх службових обов'язків, однак остаточне рішення про прийняття або звільнення з посади приймає магістрат. Керівник може призупинити виконання обов'язків своїми працівниками, однак службові відносини регулює магістрат.

§ 14

Режим дня в будні:

Підйом персоналу	5.30
Підйом дітей; провітрювання спальні, застеляння ліжок, прибирання, вмивання, причісування, молитва	6.00 – 7.00
Сніданок	7.00 – 7.30
Прибирання. Дівчата відвідують школу в першу зміну, а ті, які ходять в другу зміну, – виконання домашнього завдання	7.30 – 12.30
Обід. Діти йдуть до школи в другу зміну	12.30 – 13.00
Вільні години	13.00 – 14.00
Виконання домашнього завдання	14.00 – 18.00
Вечеря	18.00 – 18.30
Розваги	18.30 – 19.30
Відпочинок, молитва, вмивання, молодші діти лягають спати; старші готують домашнє завдання	19.30 – 21.00
Відпочинок	21.00

§ 15

Режим дня в неділю й святкові дні:

Підйом, прибирання, миття, причісування та одягання	6.30 – 7.50

Продовження додатка К

Молитва	7.50 – 8.00
Сніданок	8.00 – 8.15
Відвідування церкви	8.30 – 10.00
Підготовка домашнього завдання	10.00 – 13.00
Обід	13.00 – 14.00
Прогулянка, забави, ігри, читання	14.00 – 17.30
Вечеря	17.30 – 18.00
Вільний час	18.00 – 19.30
Молитва, розстеляння ліжок, умивання	19.30 – 20.00
Відпочинок	20.00

§ 16

Режим дня під час літніх канікул:

Підйом	6.30
До півдня в дітей дошкільного віку забави, а діти, які не засвоїли навчальні предмети займаються протягом двох годин, а потім працюють на городі	
Після обіду діти усувають недоліки в одязі, займаються ручною працею, читають твори	14.00 – 16.00
Навчання предметів, які недостатньо засвоєні, читання	16.00 -17.00
Праця на городі	17.00 – 18.00
Вечеря	18.00 – 18.30
Вільний час	18.30 – 20.00
Відпочинок	20.00

§ 17

Постіль провітрюється часто, у спальні влітку цілий день повинні бути відчинені вікна, а взимку – зачинені, провітрювання здійснюється під час прибирання й перед сном.

§ 18

Щодня діти вмиваються, чистять зуби, один раз в два тижні купуються, літом щодня купуються в річці. Руки миють перед їжею та перед сном.

§ 19

У спальні повинна бути тиша, молодші діти сплять 11 годин, старші 9–10 годин.

§ 20

У закладі їжа має бути різноманітна, приготована з дотриманням відповідних умов. Менші діти харчуються п'ять разів на день.

§ 21

Усі діти шкільного віку відвідують школу. Винятково здібні діти можуть направлятися для навчання в середні школи. Крім того, вчителі в закладі повинні допомагати дітям. Діти можуть користуватися шкільною бібліотекою.

§ 22

Керівництво закладу зацікавлює дітей працею, сприяє акуратному виконанню своїх обов'язків, розвиває естетичний смак. Діти в закладі малюють, вишивають, витинають, аплікують, співають, а також за їх участю влаштовують вистави, організовують спортивні змагання. При закладі створені малі майстерні, в яких дітей залучають до праці.

§ 23

У всіх приміщеннях закладу, на ділянці повинно бути чисто.

§ 24

Кухню та пральню потрібно підтримувати в порядку. До цих приміщень забороняється заходити особам, які там не працюють. Комора повинна бути в такому порядку, щоб кожної хвилини можна було встановити кількість та перелік продуктів харчування, наявних у закладі.

Продовження додатка К

§ 25

Персонал і служба закладу повинні дотримуватися чистоти. Один раз на півроку персонал обстежується лікарем закладу або приватним. Нові працівники не можуть прийматися на роботу без попереднього медичного обстеження.

§ 26

У закладі повинні бути ваги для зважування дітей та метр для вимірювання зросту.

§ 27

Про фізичний і розумовий розвиток дітей слід повідомляти батьків і опікунів хоча б двічі на рік, а в разі важкої хвороби або смерті – терміново.

§ 28

Батьки або опікуни можуть відвідувати свою дитину двічі на місяць. Місце й години побачення встановлює керівник закладу.

§ 29

Заклад підтримує безперервний контакт з випускниками.

§ 30

У закладі ведуться відповідні книги, реєстраційні карти, складаються звіти та відомості у визначені терміни, які контролюються магістратом.

§ 31

У випадку невиконання правил працівниками закладу, керівник може їх покарати залежно від ступення провини, а саме: зауваженням, доганою або зверненням до магістрату про розірвання службових відносин.

§ 32

У разі недотримання статуту керівником закладу магістрат може йому дати зауваження, догану або розірвати службові стосунки без відшкодування чи з повним відшкодуванням.

§ 33

Цей статут вивішується на видному місці.

Мер міста Ковеля

[72, арк. 48–50]

Розпорядок будинку сиріт в Острозі (1920-ті рр.) *

R E G U L A M I N

Дому Сиріт в Острогоу, ул.Класаторна 8, при місцевому
 Oddziale Т-ва Опієки над Зydовсь. Сиротами на Воєлини.

- par. 1. Zakład przeznaczony jest dla sierót żydowskich w wieku od 3-eh do 5-go roku życia poci obajga. Wychowankowie rozdzieleni będą na odrębne oddziały według poci.-
 W pierwszym rzędzie przyjmowane będą na wniosek Kuratorjum Zakładu sieroty pozbawione pbejga rodziców, sieroty pozbawione żywienia rodzinnego, następnie sieroty zupełnie niezdolne, oraz dzieci znajdujące się w otoczeniu demoralizującym.-
- par. 2. Zadaniem zakładu jest wszechstronna pomoc przyjętym sierotom przez udzielenie im żywienia, nauki, odzieży i obuwi, oraz pomocy lekarskiej.
- par. 3. Zakład sierót przeznaczony jest maksymalnie dla 35 wychowanków. Na każdego wychowanka przypadać będzie 5 - 6 m.kw. powierzchni i 15-18 m. sześć. objętości.-
- par. 4. Dzieci wskazane w par. 1 zostają przyjmowane bezpłatnie. W wypadkach zaś zasługujących na szczególne uwzględnienie, wolno będzie przyjmować sieroty, których rodzina jest zamożniejsza, jednakże w tym wypadku obowiązującą będzie rodzina ta pokrywać pełne koszty utrzymania wychowanka.-
 Koszty ustala się na cały rok z góry, według przeciętnej ogólnej wydatków z roku ubiegłego. Maksymalna wysokość kosztów wynosić będzie 1000 zł. rocznie.-
 Przed przyjęciem dziecka do zakładu opiekunowie lub krewni jego podpisują deklarację, iż gotowi są odebrać dziecko z zakładu, o ile w myśl niniejszego regulaminu zapadnie uchwała o zwolnieniu lub usunięciu.-
 Przed przyjęciem do zakładu będzie każde dziecko podane badaniu lekarskiemu przez lekarza zakładowego. Przyjętym może być jedynie dziecko fizycznie zdrowe, normalnie rozwinięte. Wykluczone od przyjęcia są dzieci umyślowo chore, umyślowo niedorozwinięte, cierpiące na chorobę zaraźliwą.-
- par. 5. Na wypadek przekroczenia wieku ustalonego w par. 1, oraz w razie polepszenia się stosunków materialnych rodziny, ustawowo powołanej do złożenia kosztów utrzymania sieroty, może Kuratorjum na wniosek Rady Pedagogicznej, zdecydować o zwolnieniu dziecka z zakładu.-
- par. 6. Na wypadek, gdyby dziecko okazało się jako nie nadające się do wychowania zakładowego, jako dające zły przykład innym dzieciom, może być wychowanek usunięty z zakładu.-
 W obydwu wypadkach: zwolnienia /par. 5/ i usunięcia /par. 6/, Kuratorjum wezwie podówczas do odebrania wychowanka opiekuna tegoż lub krewnego, który w myśl par. 4 niniejszego regulaminu zobowiązał się do ewentualnego odebrania dziecka. Na wypadek braku takich osób porozumie się Kuratorjum z Zarządem Głównym Towarzystwa Opieki nad Żydowskimi Sierotami i opuszczonymi dziećmi na Wołyniu co do dalszego losu wychowanka. Wyrzucenie dziecka na bruk bez zapewnienia mu dalszej opieki - jest bezwzględnie zakazane.-
- par. 7. Zarząd Oddziału wyłania ze swego grona Kuratorjum zakładu, składające się najmniej z 5 osób, które ma baczność na ścisłe przestrzeganie zasad regulaminu i statutu Towarzystwa.-
 Co najmniej raz na miesiąc Kuratorjum zwołuje swoje posiedzenia z udziałem kierownika i lekarza zakładowego z głosem decydującym, na których omawia wszechstronnie i szczegółowo stan zakładu i przyjmuje odpowiednie decyzje.-
 Na posiedzeniach rozstrzyga również o przyjęciu i wydalaniu wychowanków, zamianę wychowanków z innymi zakładami i przeznaczeniu ich do zawodów.-
 W sprawach dotyczących się wychowanków wysłucha Kuratorjum opinii kierownika, lekarza zakładowego i personelu pedagogicznego.-
 Członkowie Kuratorjum wykonyją prawo kontroli w granicach powierzonych im przez Kuratorjum zadań. Ponadto mogą członkowie Kuratorjum

ЛЕВАНОВИЧ АРХІВ
 БІБЛІОТЕКА
 17.12.2017

- 3 -

na posiedzeniach tejże w drodze interpelacji kierownika, lekarza zakładowego, lub przewodniczącego Kuratorjum domagać się pewnych wyjaśnień.

Kontrola ksiąg, magazynów wykonywana być może każdorazowo przez przewodniczącego Kuratorjum, oraz przez osoby specjalnie w tym celu wyznaczone. Inni członkowie Kuratorjum nie mają prawa poza posiedzeniami Kuratorjum, domagać się przedstawiania im ksiąg, dokumentów, lub wykonania czynności kontrolnych innego rodzaju.

par. 8.

Urządnikami zakładowymi są kierownik, gospodyni, nauczyciel-wychowawca, lekarz zakładowy.

Kierownikiem zakładu może być osoba posiadająca kwalifikacje ustawowe i statutowe.

Kierownik zarządza zakładem, wykonywa wszelkie czynności administracyjne-gospodarsze, dysponuje funduszami zakładu.

Kierownik ma nadzór nad całokształtem nauczania i wychowania oddanej sobie młodzieży, zarządza biblioteką, wykonywa uchwały Kuratorjum, ma nadzór nad wykonaniem czynności przez personel zakładowy.

Kierownik prowadzi imienny spis swych wychowanków, przy którym podaje przynajmniej raz w półroczu swe osobiste uwagi, a co do dzieci, opuściły zakład, podaje termin i przyczynę opuszczenia zakładu oraz oznaczając, komu dziecko zostaje oddane. Ponadto prowadzi bieżące Kierownik arkusze zachowania, arkusze główne oraz arkusze zdrowia, które wypełnia na lekarza zakładowy.

Kuratorjum przydzieli kierownikowi, w miarę potrzeby, siły pomocnicze w szczególności gospodyni i nauczyciela, oraz inne siły pomocnicze dla wykonywania pojedynczych czynności, jednakże za całokształt gospodarki i całokształt prowadzenia zakładu odpowiada kierownik.

Gospodyni zakładowa ma bieżący na czystość zakładu, na bielizną i odzież wychowanków, ma prowadzić inwentarz magazynowy, oraz inwentarz odzieżowy, prowadzi kuchnię zakładową wreszcie szwalnię zakładową.

Wychowawca pomaga kierownikowi w wychowaniu dzieci, a w szczególności nadzoruje dzieci przy przygotowaniu się do szkoły, przy zabawach, oraz przy pracy tak na wolnym powietrzu jakoteż w zakładzie samym i wszelkich innych czynnościach.

Gospodyni, wychowawczyni, jakoteż wszelkie inne siły pomocnicze obowiązane są stosować do zleceń udzielanych im przez kierownika zakładu.

Lekarz zakładowy bada dzieci i personel zakładu przy przyjmowaniu ich do zakładu, następnie dwukrotnie w ciągu roku / na początku i w środku roku /, dokonuje ogólnego badania dzieci, szczególnie zwracając uwagę na stan zdrowia, udziela opieki lekarskiej, w razie choroby dzieci, skierowuje, wymagając tego, do specjalnych zakładów / szpitali, uzdrowisk /, wydaje odpowiednie zarządzenia celem zapobiegania szerzeniu się chorób zakaźnych w zakładzie.

Kuratorjum może zawiesić kierownika i lekarza zakładowego w urzędowaniu jeżeli się wykaże, że kierownik lub lekarz nie spełniają nałożonych obowiązków lub dopuścili się jakiegoś przekroczenia.

O rozwiązaniu stosunku służbowego i usunięciu kierownika i lekarza rozstrzyga jedynie Zarząd Główny Towarzystwa.

O przyjmowaniu i usuwaniu sił pomocniczych, a w szczególności gospodyni i wychowawcy rozstrzyga Kuratorjum.

Służbę domową przyjmuje i usuwa kierownik.

Kierownika i lekarza zakładowego mianuje Kuratorjum na podstawie przedłożonych ofert za zgodą Zarządu Głównego Towarzystwa.

par. 9.

Sypialnie mają być w miarę możliwości przez cały dzień wietrzone, wstęp do sypialni jest przez cały dzień dzieciom zabroniony. W ciągu dnia przebywają dzieci w uczelni, względnie bawialni dla nich przeznaczonych, o ile nie przebywają na wolnym powietrzu. Raz tygodniowo dzieci przyjmują ciepłe kąpiele i zmieniają bieliznę. Bielizną pościelową zmienia się co 2 tygodnie.

Każde dziecko musi mieć własne przybory do mycia i czesania się.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
м. Луцьк, вул. Вітерпаніа, 27
телефон 5-75-32

**Розпорядок будинку сиріт в Острозі,
організований місцевим відділом Товариства
опіки над єврейськими сиротами на Волині (1920-ті рр.) ***

§ 1

Заклад призначений для єврейських сиріт віком від трьох до п'яти років. Вихованці закладу поділені на окремі відділи відповідно до статті.

У першу чергу до закладу прийматимуть на кошти Кураторії закладу сиріт, які не мають обох батьків; дітей, які втратили годувальника родини; сиріт з незаможних сімей; дітей, які перебувають в несприятливому оточенні.

§ 2

Завдання закладу – всебічна допомога сиротам (харчування, навчання, одяг, взуття, медична допомога).

§ 3

Сирітський заклад призначений максимально для 35 вихованців. На кожного вихованця повинно припадати 5–6 м² площі та 15–16 м³.

§ 4

Діти, вказані в § 1, приймаються до закладу безкоштовно. У виняткових випадках можна приймати сиріт із заможних сімей, але тільки якщо сім'я повністю покриватиме витрати за утримання вихованця.

Сума встановлюється на наступний рік відповідно до загальних витрат з минулого року. Максимальна сума коштів становитиме 1000 злотих в рік.

Перед прийомом дитини до закладу опіки, її родичі підписують заяву про готовність прийняти дитину назад, оскільки статутом передбачено рішення про звільнення.

Перед прийомом до закладу дитину повинен обстежити лікар закладу. До закладу приймаються дітей фізично здорових та нормально розвинених. Не приймаються розумово відсталих, розумово недорозвинених, розумово хворих діти.

* Переклад із оригіналу польською мовою автора дисертації.

§ 5

У випадку досягнення віку, вказаного в § 1, та в разі покращення матеріального стану сім'ї законно вимагати кошти на утримання сироти або Кураторія може за пропозицією педагогічної ради прийняти рішення про звільнення дитини із закладу.

§ 6

Дитину можна виключити з закладу, якщо вона дає поганий приклад іншим дітям.

У двох випадках: звільнення (§ 5) та виключення (§ 6) Кураторія повертає вихованців їх опікунам або рідні, яка, як зазначено в § 4, зобов'язана утримувати дитину в разі її повернення. У випадку, якщо немає таких осіб, Кураторія приймає рішення спільно з головним правлінням Товариства опіки над єврейськими сиротами й покинутими дітьми на Волині щодо подальшої долі вихованця.

Заборонено виключати дитини з закладу без забезпечення подальшої опіки над нею.

§ 7

До складу правління місцевого товариства входять члени Кураторії та закладу. Членів правління повинно бути не менше п'яти осіб, які мають стежити за дотриманням правил статуту.

Не рідше, ніж один раз на місяць, Кураторія закладу скликає свої засідання за участю керівника та лікаря закладу, які мають право голосу, де всебічно й детально обговорюються всі справи закладу та приймаються відповідні рішення.

На засіданнях вирішують питання про прийом і виключення вихованців, їх обмін з іншим закладом, навчання професії.

У справі навчання вихованців Кураторія вислуховує думки керівника, лікаря закладу та педагогічного персоналу. Члени Кураторії мають право контролю в межах доручених їм завдань, а на засіданнях через запит

керівника, лікаря закладу або голови Кураторії можуть вимагати певних роз'яснень.

Книги контролю, журнали заповнюються кожного разу головою Кураторії або спеціальною особою, призначеною для цього. Інші члени Кураторії не мають права поза засіданнями Кураторії вимагати показу книги, документів або здійснювати контроль іншого характеру.

§ 8

Працівники закладу: керівник, робітники по господарству, вчитель, вихователь, лікар.

Керівником закладу може бути особа, яка має кваліфікацію відповідно до нормативів.

Керівник управляє закладом, виконує адміністративно-господарські функції, розпоряджається коштами закладу; стежить за навчанням і вихованням дітей, завідує бібліотекою, виконує рішення Кураторії, контролює виконання обов'язків персоналом закладу.

Керівник складає список своїх виконавців, в яких один раз у півроку робить свої особисті примітки щодо дітей, які покинули заклад, вказує дату та причину вибуття із закладу, зазначає, кому дитина була віддана. Крім того, керівник заповнює листок поведінки, листок основний і листок здоров'я, який заповнює лікар закладу.

Кураторія, у разі потреби, призначає керівникові на допомогу робітників по господарству, вчителя та інший допоміжний персонал для виконання окремих функцій, однак за матеріальну базу та функціонування закладу відповідає керівник.

Робітники по господарству закладу повинні стежити за чистотою приміщення, за білизною та одягом вихованців, вести облік інвентаря в складі, прати одяг, виконувати роботу на кухні та в ательє закладу.

Вихователь допомагає керівникові у вихованні дітей, зокрема, допомагає дітям у підготовці до школи, організовує ігри, працю на свіжому повітрі та в закладі, виконує інші функції.

Робітники по господарству, вихователь, інші допоміжні працівники зобов'язані виконувати доручення керівника закладу.

Лікар закладу обстежує дітей та персонал перед прийомом їх до закладу, двічі на рік (на початку і в кінці року), результати загального обстеження дітей записує в картках здоров'я, подає дані про зміни в фізичному розвитку та стані здоров'я, здійснює лікарську опіку, в разі хвороби дитини направляє її до спеціальних закладів (лікарня, курорт), видає відповідні розпорядження з метою запобігання поширенню інфекційних хвороб у закладі.

Кураторія може припинити повноваження керівника, лікаря закладу, якщо відомо, що вони не виконують своїх обов'язків або допустили певні порушення.

Справи про розірвання службових відносин, звільнення керівника та лікаря вирішує лише керівництво товариства.

Рішення про прийом, звільнення керівника господарчої частини та вихователя приймає Кураторія.

Робітників по господарству приймає та звільняє керівник.

Керівника й лікаря закладу призначає Кураторія на підставі запропонованих пропозицій за згодою управління головного товариства.

§ 9

За можливості спальня повинна цілий день провітрюватися. Входити до спальні вдень дітям забороняється. Протягом дня діти знаходяться в школі або ігровій кімнаті, якщо не перебувають на повітрі. Раз у тиждень діти приймають ванну і змінюють білизну. Постільну білизну змінюють раз на два тижні. Кожна дитина повинна мати індивідуальні речі для вмивання та розчісування.

Розпорядок сиротинця Здолбунівського сеймику в Острозі (1929 р.)

STATUTUM SIEROCINIA SEJMIKU ZDOLBUNOWSKIEGO w Ostrzeżu.

1. Sierociniec w Ostrogu jest przeznaczony dla pochodzących z terenu pow. Zdobunowskiego; sierot, półsierot i dzieci pozostawionych bez żadnej opieki.-
2. Do Sierocinca będą przyjmowane niemowlęta i dzieci w wieku do lat 16.
3. Całkowite koszty utrzymania Sierocinca pokrywa Sejmik Zdobunowski ze swego budżetu.-
4. Zadaniem Sierocinca jest zapewnienie wychowankom należytego wyżywienia, ubrania, wychowania, nauki i przysposobienia do pracy zarobkowej po opuszczeniu zakładu.
5. Maksymalna ilość miejsc w Sierocincu określa się na 70 dzieci, przy minimalnej przestrzeni na 1 dziecko m².
6. W każdym poszczególnym wypadku o przyjęciu dziecka do Sierocinca decyduje Wydział Powiatowy bądź na skutek podań osób zainteresowanych bądź na wnioski Zarządów Magistratów i Gmin.
7. Przed przyjęciem dziecka do Sierocinca każdorazowo winna być ustalona jego przynależność gminna. Wyjątek stanowią wypadki znalezienia na terenie powiatu podrzódka, względnie starszego dziecka bez żadnej opieki. Ponadto każde dziecko przed przyjęciem do Sierocinca winno być zbadane przez lekarza zakładowego, celem uniknięcia przyjmowania dzieci chorych zakaźnie.
8. Koszt utrzymania dzieci w Sierocincu wraz z wyżywieniem i podłodzenia dziecka ponosi Sejmik.
9. Za dzieci o ustalonej przynależności Gminnej zwracają gminy faktyczne koszty utrzymania w/g kwartalnych obliczeń.
10. Po ukończeniu 16 lat wychowankowie Sierocinca będą odsyłani do rodziny, a kompletnie sieroty, w zależności do uzdolnienia bądź umieszczeni w bursach przy szkołach zawodowych, bądź oddawane do terminu przy warsztatach rzemieślniczych na koszt Sejmiku.-
11. O zwolnieniu w Sierocincu każdorazowo decyduje Wydział Powiatowy.
12. Dzieci z tego prowadzenia się, niepoprawne będą usuwane z Sierocinca, bądź przez oddanie rodzinie, bądź przez umieszczenie w specjalnych zakładach o ile nie posiadają żadnej rodziny.
13. Koszta dalszej opieki nad tymi dziećmi ponoszą gminy przynależności, lub Sejmik w razie nieustalenia przynależności gminnej.
14. Sierociniec jak i inne zakłady Sejmikowe podlega bezpośrednio władzy Wydziału Powiatowego i ostatni ponosi odpowiedzialność za należyte utrzymanie Sierocinca.-
15. Ustala się następujący etat pracowników Sierocinca.-

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
м. Луцьк, вул. Ветеранів, 21

1. Kierowniczką Sierocińca	1
2. Wychowawczyń	2
3. Pielęgniarek	2
4. Posługaczek	3
5. Stróż	1

Kierowniczką i wychowawczynią mianuje na ogólnych zasadach Przewodniczący Wydział Powiatowy.

Zwalnia i sprawuje władzę dyscyplinarną nad kierowniczką i wychowawczyniami dział Powiatowy.

Przyjmowanie i zwalnianie pozostałych pracowników należy do kompetencji Kierowniczki. Wychowawczynie służbowo są podporządkowane bezpośrednio kierowniczce Sierocińca.

13. Personal otrzymuje pobory, jak i inni pracownicy Sejmiku, co miesiąc z kasy Sejmiku.

Prócz wyznaczonych przez Sejmik poborów personal Sierocińca otrzymuje całonocne utrzymanie/mieszkanie, opały i światło i wyżywienie.

14. Kierownictwo zakładu należy do kierowniczki Sierocińca, odpowiedzialnej za czynności przed Wydziałem Powiatowym.

Do obowiązków kierowniczki należy prowadzenie kancelarii i rachunkowości zakładu, prowadzenie gospodarki, nadzór nad wychowaniem dzieci i nadzór nad czynnościami personelu.

15. Do obowiązków wychowawczyń należy stały nadzór nad zachowaniem się dzieci, moc w nauce dzieciom uczęszczającym do szkół, prowadzenie przedszkola dla dzieci w wieku do lat 7, zajęcie dzieci w szacie wolnym od nauki w/g wskazówek otrzymanych od kierowniczki.

16. Stały nadzór lekarski w Sierocińcu porucza się kierownikowi szpitala komunalnego w Ostrogu.

Do obowiązków ostatniego należy:

Badanie i opiniowanie o stanie zdrowia przyjmowanych do Sierocińca osób na bieżąco, oraz wychowanków.

Odwiedzanie Sierocińca przynajmniej trzy razy tygodniowo w celu zbadania stanu dzieci, stanu sanitarnego zakładu i udzielanie wskazówek kierowniczce co do zwalnia dzieci.

Współprzebieżanie swe i wskazówki lekarz zapisuje każdorazowo w przeznaczonych na ten cel księdkach wizytacji.

Dzieci chore winne być niezwłocznie izolowane/ w przeznaczonym na ten cel pokój i po obejrzeniu przez lekarza bądź pozostawione na miejscu, bądź odesłane do szpitala Komunalnego dla dalszej kuracji.

Do pomocy lekarzowi kierowniczka winna przydzielić odpowiednio wyszkoloną pielęgniarkę. Do obowiązków której należy prowadzenie podręcznej apteczki, księgi anamnestycznej i pielęgnowanie chorych dzieci w/g wskazówek udzielonych przez lekarza.

Bez wiedzy i zgody lekarza nie mogą być stosowane względem dzieci żadne zabiegi lecznicze.

17. Kierowniczka otrzymuje z Wydziału Powiatowego awanse w miarę potrzeby na dodatki związane z prowadzeniem zakładu.

Normy żywienia dla dzieci Sejmik nie określa, pozostawiając takowe decyzje kierowniczce w porozumieniu z lekarzem, z tym by koszt żywienia jednego dziecka na dobę nie przekraczał w średnim 1 zł. 10 gr. Też same normy stosuje się do pielęgnacji. Naogół dzieci winne otrzymywać pożywienie 4 razy dziennie.

Dzieci anemiczne, niedorozwinięte otrzymują większe racje w/g wskazówek lekarza z tym by koszt żywienia na dobę nie przekraczał 1 zł. 50 gr.

18. Kierowniczka Sierocińca winna prowadzić następujące księgi w/g wzorów ustalonych przez Wydział Powiatowy.

1. Dziennik podawczy
2. księgę doręczną
3. księgę ewidencji dzieci
4. księgę inwentarzową
5. księgę materiałową
6. księgę produktów żywnościowych
7. księgę kasową
8. asymmetrię z rozchodowy
9. księgę inspekcyjną

Dokumenty osobiste przyjętych dzieci winne być przechowywane w oddzielnej teczce według kolejnych numerów księgi ewidencyjnej.

Akta i odpisy sprawozdań winne być przechowywane w oddzielnych teczkach w/g kolejności numerów dziennika.

Do dnia 5 każdego miesiąca kierowniczka winna przedłożyć Wydziałowi Powiatowemu 1. sprawozdanie kasowe z dołączeniem wszystkich dowodów kasowych za ubiegły miesiąc.

2. Sprawozdanie gospodarcze.

3. Listy wykaz wychowanków

4. Karty ewidencyjne nowoprzyjętych dzieci.

100 5 20

- 2 -

14

Sprawozdania te przedkłada kierownicza na blankietach ustalonych przez Wydział Powiatowy.
Do dnia 10 po upływie każdego kwartału kierownicza winna przedłożyć Wydział Powiatowemu imienny wykaz wychowanków za ubiegły kwartał w/g wzoru ustalonego przez Wydział Powiatowy.

19/ 1. Rozkład dnia latem:

6 godzina, wstawanie, modlitwa ze śpiewem oddzielnie dla katolików i prawosławnych, gimnastyka na świeżym powietrzu 20 minut, stanie rózek i sprzątanie, mycie.

7. godzina, śniadanie i przygotowanie do wyjścia do szkoły.

8. - 13 godz. pobyt w szkole /o godz. 11 śniadanie/

13 1/2 godz. obiad/

14 - 15 godz. rekreacja

15 - 17 godz. przygotowanie zadań szkolnych.

17. przechadzka, kąpiel rzeczna.

18. kolacja.

19 - 20 praca fizyczna na świeżym powietrzu w ogrodzie, sporty, gry.

20 - 21 śpiew, muzyka, rozrywki.

21 - godz. modlitwa wieczorna ze śpiewem, mycie, spoczynek.

2. Rozkład na zimę.

6 godz. m. 30 wstawanie, modlitwa ze śpiewem, gimnastyka w sali 10 m. stanie rózek sprzątanie i mycie.

7. godz. m. 20 śniadanie i przygotowanie do wyjścia do szkoły.

8-13 pobyt w szkole /o godz. 11 posiłek/ 13 1/2 godz. obiad.

13 1/2 - 15 rekreacja, sporty zimowe, przechadzka.

15 - 17 przygotowanie zadań szkolnych,

17 kolacja.

17 1/2 - 19 praca fizyczna, roboty ręczne, próby przedstawień teatralnych, pogadanki, czytanie.

19 - 20 śpiew, muzyka, rozrywki.

20 m. 30 lekki posiłek, modlitwa wieczorna ze śpiewem, mycie i spoczynek.

4 dni świąteczne dzieci winne być posyłane w towarzystwie wychowawczyń do kościoła względnie do cerkwi.

20. Używanie drzewa do ciężkich robót gospodarskich i mycia podłóg i t.p. jest zabronione.

21. Nabrania się stosowanie względem dzieci za przewinienia kar cielesnych, pozbawienia posiłku, snu, dobrego powietrza, światła i ciepła.

REGULAMIN PRZYTULKU DLA STARCÓW KAL'K W OSTROGU.-

1. Do Przytulku będą przyjmowani starcy i kalecy pochodzący z powiatu Zdobunowskiego na wnioski Gmin i Magistratów.

2. Z danem Zakładem jest dostarczenie pensjonariuszom całkowitego utrzymania /mieżkanie, ubranie, żywienie i leczenie/

3. Maksymalna ilość miejsc w Przytulku ustala się na 15 osób.

4. Całkowite koszty utrzymania Przytulku pokrywa Sejmik Zdobunowski ze swego budżetu.

5. O przyjęciu do przytulku każdorazowo decyduje Wydział Powiatowy na wniosek Magistratu i Gminy, lub na skutek podań osób zainteresowanych.

6. Koszta utrzymania pensjonariuszy wraz z nieustalenią przynależności gminnej ponosi Sejmik, za Starców o ustalonej przynależności Gminy zwracają Sejmikowi faktyczne koszty utrzymania, obliczone kwartalnie.

7. Mocą uchwały Wydziału Powiatowego mogą być wydalenia z przytulku pensjonariusze za pijanństwo, nieprzestrzeganie przepisów porządkowych zakładu i uporczywe nieposłuszeństwo administracji zakładu.

8. Osoby wydalone będą odsyłane do rodziny względnie gminy przynależności.

9. Przytułek jak i inne zakłady Sejmikowe podlega bezpo. rodniejsz. władzy Wydziału Powiatowego i ostatni ponosi odpowiedzialność za należyte utrzymanie przytulku.

10. Etat personelu przytulku składa się z zarządzającego i kucharki.

Zarządzającego mianuje na ogólnych zasadach Przewodniczący Wydziału Powiatowego.

11. Nadzór sanitarny nad Przytulkiem porucza się Kierownikowi Szpitala Komunalnego w Ostrogu.

12. Pensjonariusze winni wykonywać wszelkie zarządzenia zarządzającego i bez pozwolenia nie mają prawa wychodzić z Zakładu.

Przynoszenie do Zakładu trunków jak przez samych pensjonariuszy, tak i przez osoby odwiedzające jest zabronione.

13. Pensjonariusze w zależności od wieku, stanu zdrowia i siły fizycznej pensjonariusze winni pomagać w gospodarce zakładu, a mianowicie utrzymywanie porządku, palenie w piecach, pomoc w kuchni.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
м. Луцьк, вул. Волинська, 1

Продовження додатка М

13. Stosowanie względem pensjonariuszy za przewinienia kar cielesnych
pozbawienia posiłku, ciepła i świeżego powietrza jest zabronione.-

PRZEWODNICZĄCY SEJMIKU
Starosta

/-/ Płachta

SEKRETARZ SEJMIKU

/-/ K. LESIECKI

Za zgodność:
Sekretarz Sejmiku

/K. Lesiecki/

РЕГІСТРАЦІЙНИЙ АРХІВ
РАЙОННОЇ ОБЛАСТІ
м. Луцьк, вул. Богдана Хмельницького 24
телефон 8-22-11

Статут сиротинця Здолбунівського сеймику в Острозі (1929 р.)***§ 1**

Сиротинець в Острозі призначений для сиріт, напівсиріт та дітей, які залишилися без опіки на території здолбунівського повіту.

§ 2

До сиротинця приймають немовлят та дітей віком до 16 років.

§ 3

Усі витрати на утримання сиротинця здійснює здолбунівський сеймик із власного бюджету.

§ 4

Завдання сиротинця — забезпечення вихованців належним харчуванням, одягом, виховання та навчання їх, влаштування на роботу після закінчення закладу.

§ 5

Заклад розрахований максимально на 70 дітей при мінімальному розрахунку на одну дитину 1 м³.

§ 6

У кожному конкретному випадку повітовий відділ вирішує про прийняття дитини до сиротинця на кошти зацікавлених осіб або на внески управління магістрату і гмін.

§ 7

Перед прийняттям дитини до сиротинця необхідно визначити, до якої гміни вона належить. Виняток становлять підкинуті діти, яких знайшли на території повіту, або якщо діти залишилися без жодної опіки.

Кожну дитину перед прийомом до закладу повинен оглянути лікар, щоб уникнути прийому дітей, хворих на інфекційні хвороби.

* Переклад із оригіналу польською мовою автора дисертації.

§ 8

Якщо не виявлено приналежність дитини до гміни, то дитина утримується в сиротинці на кошти сеймику.

В іншому випадку гміна повертає кошти, які витрачені на утримання відповідно до квартальних звітів.

§ 9

Коли дитині виповнюється 16 років, її відправляють до родини, а сироти, залежно від здібностей, спрямовуються за кошти сеймику до бурс при професійних школах або до ремісничих майстерень.

Рішення про відрахування дитини з сиротинця приймає повітовий відділ.

§ 10

Діти, які себе погано поводять, виключаються з сиротинця та повертаються до родини. Якщо вони не мають родини, то переводяться до спеціального закладу.

Кошти на подальшу опіку цих дітей покриває гміна, до якої належить ця дитина, якщо не визначена приналежність дитини до гміни, то витрати покриває сеймик.

§ 11

Керівництво сиротинцем, як і іншими закладами сеймику, здійснює повітовий відділ. Він несе відповідальність за належне утримання сиротинця.

§ 12

Штат працівників сиротинця: керівник – 1, вихователі – 2, медсестри – 2, господарський персонал – 3, сторож – 1.

Керівника та вихователів призначає на загальних підставах керівник повітового відділу.

Звільняє та стежить за дотриманням дисципліни керівника й вихователів повітовий відділ.

Прийняття та звільнення інших працівників закладу належить до компетенції керівника. Вихователі безпосередньо підпорядковуються керівникові закладу.

§ 13

Персонал отримує заробітну плату, як і інші працівники сеймику, щомісяця з бюджету сеймику.

§ 14

Керівництво закладом здійснює керівник сиротинця, який відповідальний за виконання своїх обов'язків перед повітовим відділом. Обов'язки керівника: ведення обліку та бухгалтерської звітності господарства, спостереження за вихованням дітей, стеження за дотриманням обов'язків персоналом.

§ 15

Обов'язки вихователів: постійне спостереження за поведінкою дітей, допомога у навчанні вихованцям, які відвідують школу, організація дитячого садка для дітей віком до семи років, організація дозвілля дітей у вільний від занять час, виконання вказівок керівника закладу.

§ 16

Постійний медичний огляд у сиротинці доручається керівникові комунальної лікарні в Острозі. Обов'язки лікаря: огляд та визначення стану здоров'я прийнятих до сиротинця працівників та вихованців, відвідування сиротинця тричі на тиждень, щоб оглянути дітей, санітарний стан закладу і дати рекомендації керівнику щодо життя дітей.

Свої спостереження та вказівки лікар щоразу записує в спеціально для цього призначену книгу відвідування.

Хворі діти повинні негайно бути ізольованими в окремій кімнаті. Після огляду лікаря вони можуть бути повернені назад або направлені до комунальної лікарні для подальшого лікування.

Для допомоги лікарю керівник повинен призначити медичну сестру, яка має відповідну підготовку. Її обов'язки: надавати першу медичну допомогу, вести амбулаторні книги, здійснювати медичний догляд за хворими дітьми, виконувати вказівки лікаря.

Без огляду та згоди лікаря не можна здійснювати жодної лікувальної процедури дітям.

§ 17

Керівник закладу отримує в повітовому відділі аванс на витрати щодо утримання закладу.

Правила життя для дітей сеймик не визначає. Це питання вирішує керівник закладу спільно з лікарем так, щоб витрати на прожиття однієї дитини на добу не перевищувало один злотий 10 грошей. Аналогічні норми утримання персоналу. Діти повинні отримувати чотириразове харчування.

Діти з анемією, які відстають у розвитку, отримують більшу кількість вказівок лікаря. На проживання однієї такої дитини на добу виділяється не більше одного злотого 50 грошей.

§ 18

Керівник закладу повинен вести за зразком, встановленим повітовим відділом, такі книги: щоденник передавання повноважень, книга послуг, книга обліку дітей, інвентарна книга, книга продуктів харчування, касова книга, книга асигнаційних витрат, інспекційна книга.

Документи на кожну дитину, прийняту до закладу, повинні зберігатися в окремій папці з номером, відповідним номеру в книзі обліку дітей.

Довідки та копії звітів повинні знаходитися в окремих папках.

До п'ятого числа кожного місяця керівник повинен подати повітовому відділу такі документи:

- касові звіти разом з усіма доказами витрат за минулий місяць;
- господарські звіти;
- відомість про кількість вихованців;

– карти обліку нових дітей.

Звіти подаються керівником на бланках, визначених повітовим відділом.

До 10 числа після закінчення кожного кварталу керівник повинен запропонувати повітовому відділу список вихованців за минулий квартал відповідно до зразків, які встановлені повітовим відділом.

§ 19

Режим дня влітку:

Підйом, молитва зі співом окремо для католиків та православних, гімнастика на свіжому повітрі 20 хв.,	
застеляння ліжок, прибирання, вмивання	6.00
Сніданок, підготовка до виходу в школу	7.00
Перебування в школі	8.00 – 13.00
Сніданок	11.00
Обід	13.30 – 14.00
Відпочинок	14.00 – 15.00
Виконання домашнього завдання	15.00 – 17.00
Плавання в річці	17.00
Вечеря	18.00
Фізична праця на свіжому повітрі на городі, спорт, ігри	19.00 – 20.00
Співи, музика, розваги	20.00 – 21.00
Вечірня молитва зі співом, вмивання, відпочинок	21.00

Режим дня взимку:

Підйом, молитва зі співом, 10 хв. гімнастики в залі,	6.30
застеляння ліжок, прибирання, вмивання	
Сніданок, підготовка до виходу в школу	7.20
Перебування в школі	8.00 – 13.00
Сніданок	11.00

	Продовження додатка М
Обід	13.30
Відпочинок, зимовий спорт	14.00 – 15.00
Виконання домашнього завдання	15.00 – 17.00
Вечеря	17.00
Фізична праця, ручна праця, репетиції вистав читання	17.30 – 19.00
Співи, музика, розваги	19.00 – 20.00
Легке харчування, вечірня молитва зі співом, вмивання, відпочинок	20.30

У світкові дні діти разом з вихователькою повинні іти до костелу чи до церкви.

§ 20

У закладі заборонено залучати дітей до важкої фізичної праці та миття підлоги.

§ 21

У сиротинці заборонено застосовувати тілесні покарання дітей, позбавляти дітей їжі, сну, свіжого повітря, світла, тепла.

Керівник сеймику

староста Плахта

[72, арк. 11–12]

Продовження додатка Н

§. 9. ~~Właściciel~~ Przedszkola: 1/ zawiera i rozwiązuje umowę z kierowniczką Przedszkola i wychowawczyniami i przedstawia władzy szkolnej listę personelu pedagogicznego, oraz podaje do wiadomości władzy szkolnej normy uposażenia kierowniczki i wychowawczyń Przedszkola.

Ze względu na potrzebę zachowania ciągłości pracy zwolnienie kierowniczki i wychowawczyni może nastąpić z reguły jedynie z końcem roku szkolnego. O ile zwolnienie kierowniczki lub wychowawczyni nastąpiłoby w ciągu roku szkolnego, winna być o tem zawiadomiona władza szkolna z podaniem przyczyn takiego zwolnienia.

2/ Układa preliminarz wydatków na potrzeby Przedszkola i przedstawia sprawozdanie budżetowe władzy szkolnej,

3/ Powołuje i zmienia personel administracyjny i gospodarczy Przedszkola.

4/ Zwalnia i zawieszka kierowniczkę i wychowawczynię na żądanie władzy szkolnej, stosownie do ~~ustawy~~ art. 7 ustawy o prywatnych szkołach ~~z~~ zakładach naukowych i wychowawczych.

5/ Udziela urlopów personelowi Przedszkola,

6/ Dostarcza we właściwych terminach środków na utrzymanie Przedszkola,

7/ Otrzymuje od kierowniczki periodyczne sprawozdania o poziomie i wynikach wychowania w przedszkolu,

8/ Ma prawo bywania na zajęciach w obecności kierowniczki, jednakże bez prawa czynnego udziału,

9/ Ma prawo wglądu w nadesłane do ~~przedszkola~~ sprawozdania wizytacyjne władzy szkolnej,

10/ Odnosi się bezpośrednio do władzy szkolnej w sprawach ewentualnych zmian w statucie, w sprawie lokalu i personelu pedagogicznego Przedszkola.

11/ Podaje do wiadomości władzy szkolnej normy opłat w Przedszkolu i późniejsze w nich zmiany.

~~Ma~~ Uprawnienia nadzoru, przysługujące właścicielowi Przedszkola spełniane będą jedynie przez stałego delegata, na którego wyrazi swą zgodę władza szkolna.

§. 10. Kierowniczka Przedszkola:

1/ Jest odpowiedzialna za prawidłowy bieg zajęć w przedszkolu, za kierunek wychowawczy i za wykonanie obowiązujących przepisów,

2/ Jest bezpośrednio zwierzchniczką wszystkich osób, pracujących w Przedszkolu,

Продовження додатка Н

20

3/ opinuje dobę wychowawczyń, zatrudnionych w przedszkolu i kwalifikuje ich prace wobec właściciela,

4/ składa sprawozdania okresowe ze stanu Przedszkola pod względem wychowawczym władzy szkolnej i właścicielowi Przedszkola,

5/ bezpośrednio porozumiewa się z władzą szkolną we wszystkich sprawach Przedszkola, prócz wymienionych w p. 10 § 9 niniejszego statutu,

6/ czuwa, aby przedszkole było zaopatrywane we właściwe środki i pomoce naukowe oraz urządzenia.

§ 11. O ile przy Przedszkolu powstanie Rada Opiekunów, Opieka Rodzicielska i t.p. to regulamin jej zatwierdza władza szkolna.

§ 12. Przedszkole posiada pieczęć o formacie i tekście, zatwierdzonym przez władzę szkolną.

W. Przewodnicząca

Związku Pracy Obywatelskiej Kobiet

H. Czerwacka

Sekretarka.

Statut powyższy stanowi nierozdzielną część orzeczenia Kuratorjum
Okręgu Szkolnego Łuckiego : dnia 2.IX.1933r. Nr. I-14630/33.-

ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ
ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
м. Луцьк, вул. Бетановця, 23

Статут приватного дитячого садка

Союзу жінок-українок громадської праці у Луцьку (1933 р.) *

§ 1

Дитячий садок підпорядкований Союзу жінок-українок громадської праці у Луцьку.

§ 2

Дитячий садок знаходиться в Луцьку по вул. Шопена, 13.

§ 3

Головне завдання дитячого садка – професійний догляд за здоров'ям дітей, фізичним, моральним, розумовим розвитком. Дитячий садок призначений для хлопчиків і дівчаток незалежно від національності, релігійного віросповідання.

§ 4

Діти, які відвідують дитячий садок, можуть ділитися на групи відповідно до їх віку, рівня розумового розвитку. Одна вихователька опікується групою дітей не більше 40 осіб. Якщо в групі більше 40 дітей, то повинна бути ще одна вихователька або помічниця.

§ 5

У дитячий садок приймають дітей з трьох років до досягнення шкільного віку. Якщо дитина з певних причин не пішла до школи, то вона могла ще один рік відвідувати дитячий садок, щоб краще підготуватися до школи.

Хворі діти та діти з фізичними вадами розвитку не можуть відвідувати дитячий садок.

§ 6

У дитячому садку діти розмовляють польською мовою.

* Переклад із оригіналу польською мовою автора дисертації.

§ 7

Заняття в дитячому садку мають виховний характер, вони проводяться відповідно до віку дітей та рівня їх розвитку та інтересів. Програма занять включає: вправи на дихання, співи, ігри, рухливі забави, ритмічну гімнастику, розумові вправи, ручну працю, малювання, мовні вправи, декламування віршів, спостереження за предметами та явищами природи, бесіди, вправи на засвоєння моральних, релігійних та суспільних основ.

У дитячому садку не застосовують форми навчання, які використовуються в школі. На заняттях можна використовувати лише ті дидактичні матеріали, які рекомендовані для дошкільних інституцій.

§ 8

Дитячий садок має повну назву “Приватний дитячий садок Союзу жінок-українок громадської праці в Луцьку”.

§ 9

Власник дитячого садка виконує такі функції:

1) укладає та розриває угоди з керівником і вихователями дитячого садка, подає шкільному керівництву список осіб, які працюють в дитячому садку. У зв'язку з потребою забезпечити безперервність праці, звільнення керівника та вихователів можливе лише наприкінці навчального року. Якщо звільнення керівника та вихователів відбудеться під час навчального року, то потрібно повідомити шкільну владу про причину звільнення в заяві;

2) складає список витрат на потреби дитячого садка й подає шкільному керівництву звіт про бюджет;

3) приймає та змінює адміністративний і господарський персонал дитячого садка;

4) на вимогу шкільного керівництва звільняє керівника та вихователів відповідно до п. 1 абз. 7 статуту про приватні школи і навчальні та виховні заклади;

5) надає відпустку персоналові дитячого садка;

- 6) виділяє кошти на утримання дитячого садка;
- 7) отримує від керівника дитячого садка періодичні звіти про рівень і результат виховання в дитячому садку;
- 8) має право відвідувати заняття в присутності керівника;
- 9) ознайомлюється з надісланими до дитячого садка звітами про відвідування закладу шкільною владою;
- 10) може звернутися до шкільної влади, щоб внести певні зміни до статуту у зв'язку зі зміною педагогічного персоналу та місця знаходження дитячого садка;
- 11) звітує перед керівництвом школи про норми оплати та можливі до них зміни

§ 10

Функції керівника дитячого садка:

- 1) відповідальний за проведення занять у дитячому садку, за напрями виховання та виконання певних правил;
- 2) керує працівниками дитячого садка;
- 3) висловлює власникові свою думку про вихователів та про відповідність їх кваліфікації;
- 4) періодично складає звіти про виховну роботу в закладі шкільній владі і власнику дитячого садка;
- 5) усі справи дитячого садка погоджує зі шкільною владою, крім зазначених в п.10 § 9 цього статуту;
- 6) організовує забезпечення матеріально-технічними та дидактичними засобами.

§ 11

Якщо батьки виявлять бажання створити в дитячому садку опікунську раду, то вона має бути затверджена шкільним комітетом.

§ 12

Дитячий садок має печатку, певного розміру з текстом, яка затверджена шкільною владою.

Голова Союзу жінок-українок громадської праці

[65, арк. 19–20]

**Статистичні дані про діяльність дитячих садків
Волинської області (станом на 1 січня 1951 р.)**

Дитячі садки, в них груп, місць, дітей, персоналу									Години роботи			
			дитячих садків	в них								
				груп	місць	за дітей списком	завідувачів,	техперсоналу	9-12 годин	12-14 годин	цілодобових	
місто	Всього			24	35	875	832	71	86	549	63	220
	тому в числі	відділів народ освіти		19	28	700	659	56	67	432	50	177
		колгоспів		-	-	-	-	-	-	-	-	-
		інших відомств і організацій		5	7	175	173	15	19	117	13	43
село	Всього			4	4	100	74	7	7	74	-	-
	тому в числі	відділів народ освіти		4	4	100	74	7	7	74	-	-
		колгоспів		-	-	-	-	-	-	-	-	-
		інших відомств і організацій		-	-	-	-	-	-	-	-	-
разом	Всього			28	39	975	906	78	93	623	63	220
	тому в числі	відділів народ освіти		23	32	800	733	63	74	506	50	177
		колгоспів		-	-	-	-	-	-	-	-	-
		інших відомств і організацій		5	7	175	173	15	19	117	13	43
Загальна кількість	санаторні дитячі садки	відділів народ освіти		2	4	100	102	8	10	-	-	102
		інших відомств і організацій		1	1	25	25	3	3	-	-	25
	санаторні групи при дитячих садках	відділів народ освіти		-	1	-	25	-	-	-	-	-
		інших відомств		-	-	-	-	-	-	-	-	-
	Разом				3	6	125	152	11	13	-	-

**Документ Л.А.Врублевської про закінчення
приватної семінарії для вихователів охоронок у Варшаві
(1937 р.)**

Свідоцтво про закінчення
Лусії Анни Врублевської
народженої 2/15 червня 1915 року в Варшаві
римо-католицького віросповідання
курсу семінарії для вихователів охоронок М. Туркевичівни у Варшаві
з 1934 – 1935 н. р. до кінця 1936 – 1937 н. р.
була ученицею приватної семінарії для вихователів охоронок
католицької спілки польок у Варшаві
на останньому курсі добре здала випускний екзамен
та отримала такі оцінки:

релігія	дуже добре
педагогіка	задовільно
польська мова	задовільно
історія Польщі	добре
арифметика і геометрія	добре
природознавство	добре
малювання	добре
практика	дуже добре
співи	добре
фізична культура	задовільно
дитяче харчування	добре

На цій підставі екзаменаційна комісія вирішила видати Лусії Анні Врублевській видане свідоцтво про закінчення навчання, яке надає повноваження виконувати обов'язки вихователя охоронки.

Варшава
2 червня 1937 р.
Голова екзаменаційної комісії
Керівник семінарії
Місце печатки
Підписи екзаменаторів

І. Перковски Віолін
Н. Мусткувна

Порядок денний
проведення обласної конференції працівників дошкільних установ
Волинської області на 20 – 22 вересня 1949 р.

20.09.1949 р. о 14.00 год.

1. Підсумки роботи дитсадків за 1948 – 1949 н. р. і чергові завдання на новий рік (доповідає завідувач сектором дошкільного виховання облвно Сінотрусова).
2. Обговорення підсумків роботи дитячих садків за 1948 – 1949 н. р.

21.09.1949 р. о 10.00 год.

1. Ознайомлення дітей з природою (доповідає методист Інституту підвищення кваліфікації вчителів В. Кіфоренко).
2. Виступи практичних працівників з практики роботи.

з 14.00 до 16.00 – перерва на обід
о 16.00 год.

1. Спільна робота дитсадка з сім'єю щодо комуністичного виховання дітей (доповідає Гончарова).
2. Виступи практичних працівників.

о 18.00 год.

Огляд дитячої дошкільної виставки.

з 19.20 год. до 20.30 год – вечеря

22.09.1949 р. о 08.00 год

1. Відкрите заняття в дитячому садку № 1 м. Луцька.
о 12.00 год.
2. Обговорення відкритого заняття і підсумки роботи обласної конференції.

**Порядок денний проведення обласної конференції працівників
дошкільних установ області на 5 – 6 жовтня 1950 р.**

5 жовтня 1950 р. о 14-й годині дня

1. Підсумки роботи дитсадків за 1949 – 1950 н. р. і чергові завдання на новий рік (доповідь завідувача облвно Ю. Ярощука).
2. Обговорення підсумків роботи дитячих садків за 1949 – 1950 н. р.

6 жовтня 1950 року о 10-й годині ранку

1. Про стан роботи щодо підвищення кваліфікації працівників дитячих садків в області та завдання на 1950-1951 н. р. (доповідь директора Волинського обласного інституту підвищення кваліфікації вчителів І. Хорунжого).
2. Виступи практичних працівників.

з 16.00 години

1. Про стан фізичного виховання в дитячих садках області (доповідь методиста Волинського обласного інституту підвищення кваліфікації вчителів В. Кіфаренко).
 2. Виступи практичних працівників з практики роботи до 19.00.
- 20.30 годин – театр.

[96, арк. 2]

Програма факультативного курсу

“Суспільне дошкільне виховання на Волині (друга половина XIX – перша половина XX ст.): становлення і розвиток” (витяг)

	Назви змістових модулів, тем	Кількість годин	
		лекції	семінарські заняття
1	2	3	4
Змістовий модуль 1. Передумови виникнення й організаційно-теоретичні основи функціонування закладів дошкільного виховання на Волині			
1.	Передумови виникнення закладів суспільного дошкільного виховання у Волинській губернії (друга половина XIX – початок XX ст.)	2	
2.	Організаційно-правове забезпечення суспільного дошкільного виховання Волині у межах різних державно-політичних режимів	4	
3.	Діяльність громадських організацій краю щодо популяризації та реалізації ідеї суспільного дошкільного виховання дітей	4	4
Змістовий модуль 2. Розвиток системи суспільного дошкільного виховання і закладів професійної підготовки вихователів на Волині у другій половині XIX – першій половині XX ст.			
4.	Організація та зміст діяльності інституцій дошкільного виховання на Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.	2	4
5.	Особливості функціонування системи суспільного дошкільного виховання в краї у 1917 – 1940-х рр.	2	

1	2	3	4
6.	Фахова підготовка вихователів для дошкільних закладів Волині другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.	2	4
7.	Можливості творчого використання позитивних надбань дошкільної освіти краю в сучасних умовах	2	
Разом		18	12

Тема 1. Передумови виникнення закладів суспільного дошкільного виховання у Волинській губернії (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)

План

1. Зміст діяльності державних органів влади царської Росії у сфері опіки і виховання малолітніх дітей.
2. Становище освіти на Волині у межах Російської імперії.
3. Причини виникнення в краї перших опікунських і виховних закладів для дітей дошкільного віку.
4. Проблема виховання дітей дошкільного віку у творчій спадщині та в організаційно-практичній діяльності педагогів кінця ХІХ – початку ХХ ст. (Т.Лубенець, С. Русова).

Література:

1. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. / В.П.Кравець – Тернопіль, 1994. – 357 с.
2. Махорін Г. Сирітський будинок і дитячі притулки м. Житомира наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / Г. Махорін // Науковий збірник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 6. Серія: Історія / за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2003. – С. 36–39.
3. Нагачевська З. І. Педагогічна думка і просвітництво в жіночому русі Західної України (друга половина ХІХ ст.–1939 р.) : монографія / Зіновія

- Іванівна Нагачевська. – Івано-Франківськ: Підприємець Третяк І. Я., 2007. – 764 с.
4. Оксенюк Р. В. Нариси історії Волині. Соціально-економічний розвиток та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939) / Р. В. Оксенюк. – Львів, 1970. – 276 с.
 5. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: підручник / Т. І. Поніманська. – К.: Академвидав, 2013. – 462 с.
 6. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. Кн. 1 / С. Русова; упоряд.: Є.І. Коваленко, І. М. Пільгук. – К. : Либідь, 1997. - 270 с.
 7. Русова С. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. Кн. 2 / С. Русова; упоряд.: Є. І. Коваленко, І. М. Пільгук. – К. : Либідь, 1997. – 320 с.
 8. Седляр А. Діяльність органів міського громадського управління Волинської та Подільської губерній у сфері соціальної опіки (кінець XIX – початок XX ст.) / А. Седляр // Волинські історичні записки : збірник наук. праць / ред. Л. А. Дубровіна [та ін.]. - Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – Т. 1 . – С. 166–169.
 9. Степанова Т. М. Еволюція змісту дошкільної освіти в другій половині XX століття : монографія / Тетяна Михайлівна Степанова. – К.: Слово, 2010. – 423 с.
 10. Ткачук А. П. Освітня політика царського уряду на Україні та її реалізація на Волині (XIX – початок XX ст.) / А. П. Ткачук // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини : зб. наук. пр. / за ред. В. О. Єршова. – Житомир : Волинь, 1999. – Ч. 2. – С. 418–425.
 11. Улюкаєва І. Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні: навч. посібник / І. Г. Улюкаєва; Бердянський держ. педагогічний ун-т. – Бердянськ, 2007. – 172 с.

Тема 2. Організаційно-правове забезпечення суспільного дошкільного виховання Волині у межах різних державно-політичних режимів

План

1. Початки законодавчо-нормативного врегулювання проблем опіки і виховання дітей дошкільного віку в царській Росії.
2. Зміст державних документів у сфері організації та діяльності дошкільних закладів кінця XIX – початку XX ст. та їх вплив на розвиток суспільного дошкільного виховання на Волині.
3. Правова база національної освіти і дошкільного виховання в період української революції (1917 – 1919 рр.).
4. Законодавчо-нормативна база функціонування суспільного дошкільного виховання Волині у 1920-х - 1930-х рр. (у складі УСРР та поверсальної Польщі).
5. Організаційно-методичні основи суспільного дошкільного виховання в краї у 1940-х рр. – на початку 1950-х рр.

Література:

1. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. / В.П.Кравець – Тернопіль, 1994. – 357 с.
2. Макарчук С. Західна Волинь у 20-30-х роках XX ст. (етносоціальні та політичні відносини в краї) / С.Макарчук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. – № 17. – С.226–237.
3. Маковська Г. Особливості виховання дітей у родині Косачів / Г. Маковська // Науковий вісник ВДУ. Серія : Педагогіка, психологія. – Луцьк, 1997. – № 7. – С. 61–62.
4. Надольський Й. Створення нової системи освіти на Волині та її радянізація (1939 – 1941 рр.) / Й. Надольський, В. Надольська // Волинь у

- новій історії української державності : зб. наук. пр. / за ред. Б. О. Яроша. – Луцьк : Волинь, 1999. – С. 206–213.
5. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: підручник / Т. І. Поніманська. – К.: Академвидав, 2013. – 462 с.
 6. Пономаренко С. Є. Аналіз польських законодавчих актів про освіту 1918 – 1939 рр. / С. Є. Пономаренко // Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики ХХІ століття : Шості читання пам'яті В. Липиського: матеріали доповідей учасників І Міжнародної науково-практичної конференції (17 квітня 2003) / ред. кол.: О. П. Самойленко та ін. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2003. – С. 95–96.
 7. Свинчук А. В. Основні напрями культурно-освітньої політики польського уряду щодо Волині в 20–30-х рр. ХХ ст. / А. В. Свинчук // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Серія: історичні науки. – Луцьк, 2001. – № 5. – С. 148–152.
 8. Сейко Н. А. Польське шкільництво на Волині–Житомирщині у ХІХ – першій половині ХХ ст. : монографія / Наталія Андріївна Сейко. – Житомир : Житомирський держ. педагогічний ун-т ім. І. Франка, 2002. – 578 с.
 9. Степанова Т. М. Еволюція змісту дошкільної освіти в другій половині ХХ століття : монографія / Тетяна Михайлівна Степанова. – К.: Слово, 2010. – 423 с.
 10. Ткачук А. П. Освітня політика царського уряду на Україні та її реалізація на Волині (ХІХ – початок ХХ ст.) / А. П. Ткачук // Актуальні проблеми історії і літератури Волині та Київщини : зб. наук. пр. / за ред. В. О. Єршова. – Житомир : Волинь, 1999. – Ч. 2. – С. 418–42
 11. Улюкаєва І. Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні: навч. посібник / І. Г. Улюкаєва; Бердянський держ. педагогічний ун-т. – Бердянськ, 2007. – 172 с.

Тема 3. Діяльність громадських організацій краю щодо популяризації та реалізації ідеї суспільного дошкільного виховання дітей

План

1. Опікунсько-виховна діяльність Житомирського благодійного товариства.
2. Волинське товариство сприяння вихованню дітей з відділом їхнього захисту як осередок поширення в краї дошкільних закладів.
2. Діяльність громадських організацій Волині міжвоєнного періоду щодо популяризації та реалізації ідей дошкільного виховання:
 - “Просвіта”;
 - Мацеж польська Волині;
 - Союз українок Волині;
 - Союз жінок-українок громадської праці

Література:

1. Бубін А. Теоретичні засади змісту дошкільного виховання дітей у руслі культурно-освітнього простору Волині кінця XIX – початку XX сторіччя / А. Бубін // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Чернівецький національний ун-т, 2011. – № 572. – С. 10–18.
2. Бубін А. Діяльність громадських товариств Волині щодо популяризації ідей дошкільного виховання краю на початку XX століття / А. О. Бубін // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка. – Івано-Франківськ, 2011. – Вип. XL. – С. 6–9.
3. Єршова Л. М. Жіноча освіта на Волині: монографія / Людмила Михайлівна Єршова. – Житомир: Полісся, 2006. – 488 с.
4. Калічак Ю. Аркадій Животко: повернення із забуття. Педагогічні погляди та громадсько-просвітницька діяльність вченого. – Дрогобич: Коло, 2003. – 214 с.
- 5.

6. Калічак Ю. Педагогічна діяльність Аркадія Животка / Ю. Калічак // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. – Вип. II. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – С. 136–143.
7. Костриця Ю. М. “Просвіта” в Житомирі: сторінки історії / Ю. М. Костриця, Р. Ю. Кондратюк // Українська національна ідея: історія і сучасність : наук. зб.: матеріали Всеукраїнського науково-краєзнавчої конференції в Житомирі, 25–27 червня 1997 р. – Житомир : Жур. фонд, 1997. – С. 22.
8. Махорін Г. Сирітський будинок і дитячі притулки м. Житомира наприкінці XIX – на початку XX ст. / Г. Махорін // Науковий збірник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. 6. Серія: Історія / за заг. ред. проф. П. С. Григорчука. – Вінниця, 2003. – С. 36–39.
9. Мелешенко А. Хедер – єврейська початкова школа на Волині другої половини XIX – початку XX століття / А. Мелешенко // Початкова школа. – 2012. – № 2. – С. 53–54.
10. Раєвич Т. Виникнення, організація і громадсько–політична діяльність Союзу українок в 1921–1939 рр. / Т. Раєвич // Науковий вісник Волинського державного університету. Серія: Історія. – 1997. – № 2. – С. 56–61.
11. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 рр.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 278 с.
12. Савчук Б. П. Волинська “Просвіта” монографія / Борис Петрович Савчук. – Рівне : Ліста, 1996. – 278с.
13. Скипченко І. В. Діяльність Волинського товариства сприяння вихованню дітей з відділом їхнього захисту / І. В. Скипченко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2000. – Вип. 6. – С. 75–77.

Тема 4. Організація та зміст діяльності інституцій дошкільного виховання на Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.

План

1. Організація та діяльність перших закладів для виховання і навчання дітей дошкільного віку на Волині у другій половині XIX століття.
2. Розвиток суспільного дошкільного виховання на Волині на початку XX ст.
3. Система суспільного дошкільного виховання краю у 20-30-ті рр. XX ст.
4. Зміст діяльності дошкільних інституцій Волинського воєводства (1921 – 1939 рр.).
5. Тенденції розвитку, зміст, форми і методи виховання дітей у дошкільних закладах Волинської області (1939 – 1950 рр.).

Література:

1. Бубин А. А. Учреждения общественного дошкольного воспитания на Волини (конец XIX – начало XX века) / А. А. Бубин // Научная дискуссия: вопросы педагогики и психологии. – Москва: Международный центр науки и образования, 2013. – № 7 (16). – С. 36–40.
2. Бубін А. О. Діяльність дошкільних інституцій на території Волинського воєводства (1921 – 1939 рр.): історико-педагогічний аналіз / А. О. Бубін // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. – Черкаси, 2014. – № 28 (321). – С. 116–121.
3. Нагачевська З.І. Українське дошкілля в освітньому просторі Східної Галичини (кінець XIX ст. – 1939р.): монографія / Зіновія Іванівна Нагачевська. – Івано-Франківськ: НАІР, 2015. – 254 с.
4. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: підручник / Т. І. Поніманська. – К.: Академвидав, 2013. – 462 с.
5. Рудницька Н. Становлення і розвиток хедерів на Волині у XIX – на початку XX століття / Н. Рудницька // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 12. – С.41–45.

6. Сейко Н. А. Польське шкільництво на Волині–Житомирщині у ХІХ – першій половині ХХ ст. : монографія / Наталія Андріївна Сейко. – Житомир : Житомирський держ. педагогічний ун-т ім. І. Франка, 2002. – 578 с.
7. Скипченко І. В. Діяльність Волинського товариства сприяння вихованню дітей з відділом їхнього захисту / І. В. Скипченко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2000. – Вип. 6. – С. 75–77.
8. Степанова Т. М. Еволюція змісту дошкільної освіти в другій половині ХХ століття : монографія / Тетяна Михайлівна Степанова. – К.: Слово, 2010. – 423 с.
9. Улюкаєва І. Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні: навч. посібник / І. Г. Улюкаєва; Бердянський держ. педагогічний ун-т. – Бердянськ, 2007. – 172 с.

Тема 5. Фахова підготовка вихователів для дошкільних закладів Волині
другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.

План

1. Специфіка підготовки вихователів краю у закладах професійної підготовки регіону:
 - в умовах царської Росії;
 - в складі ІІ Речі Посполитої;
 - у Волинській області.
2. Шляхи підвищенні рівня професійної майстерності сучасних працівників дошкільних навчальних закладів на основі творчого використання здобутків дошкільної освіти краю.

Література:

1. Bubin A. A. The traditions of the technical education of the preschool teachers of preschool institutions in Volyn in the second half of XIX – the first half of XX centuries / A. Bubin // *European Journal of Education and Applied Psychology*. – 2015. – № 3. – P.15–18.
2. Бубін А. Професійне самовдосконалення фахівців дошкільних закладів на Волині у повоєнний період // А. Бубін // *Вісник Прикарпатського університету. Серія: Педагогіка*. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. XXXI. – С. 6–12.
3. Кравець В.П. Історія української школи і педагогіки. – Тернопіль, 1994. – 357 с.
4. Нагачевська З.І. Українське дошкілля в освітньому просторі Східної Галичини (кінець XIX ст. – 1939р.): монографія / Зіновія Іванівна Нагачевська. – Івано-Франківськ: НАІР, 2015. – 254 с.
5. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: підручник / Т. І. Поніманська. – К.: Академвидав, 2013. – 462 с.
6. Пономаренко С. Є. Аналіз польських законодавчих актів про освіту 1918 – 1939 рр. / С. Є. Пономаренко // *Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики XXI століття : Шості читання пам'яті В. Липиського: матеріали доповідей учасників I Міжнародної науково-практичної конференції (17 квітня 2003) / ред. кол.: О. П. Самойленко та ін.* – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2003. – С. 95–96.
7. Степанова Т. М. Еволюція змісту дошкільної освіти в другій половині XX століття : монографія / Тетяна Михайлівна Степанова. – К.: Слово, 2010. – 423 с.

8. Улюкаєва І. Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні: навч. посібник / І. Г. Улюкаєва; Бердянський держ. педагогічний ун-т. – Бердянськ, 2007. – 172 с.